

ZBRODNI ARMII CZERWONEJ

W ŚWIETLE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

REDAKCJA
MICHĄŁ
SZYMAŃSKI

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

ZBRODNIĘ ARMII CZERWONEJ
W ŚWIETLE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

REDAKCJA
MICHAŁ SZYMAŃSKI

ZBRODNIĘ ARMII CZERWONEJ

W ŚWIELE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

REDAKCJA
MICHAŁ
SZYMAŃSKI

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

REDAKCJA
MICHAŁ SZYMAŃSKI

RECENZJA
ADW. DR PAWEŁ BAŁA

PAŃSTWOWA AKADEMIA NAUK STOSOWANYCH
IM. KS. BRONISŁAWA MARKIEWICZA W JAROSŁAWIU

KOREKTA REDAKTORSKA, SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI
KAROL ŁUKOMIAK

NA OKŁADCE WYKORZYSTANO MOTYW POMNIKA KATYŃSKIEGO Z JERSEY CITY. ŹRÓDŁO: [HTTPS://WWW.FLICKR.COM/PHOTOS/NESSER/2838717259/IN/PHOTOLIST-5JRAK2-BCKW7U-7MEFZ5-E5GASZ-9JM2FQ-7ZABPP](https://www.flickr.com/photos/nesster/2838717259/in/photolist-5JRAK2-BCKW7U-7MEFZ5-E5GASZ-9JM2FQ-7ZABPP) (DOSTĘP ON-LINE: 20.12.2023); AUTOR JUSSI.

Sfinansowano ze środków Narodowego Instytutu
Wolności - Centrum Rozwoju Społeczeństwa
Obywatelskiego w ramach Rządowego Programu Fundusz
Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021-2030

**POLSKA
ZWYCIĘSKA**

MONOGRAFIA POWSTAŁA Z INICJATYWY FUNDACJI POLSKA ZWYCIĘSKA
W RAMACH REALIZACJI ZADANIA „ARMIA CZERWONA - OKUPANT, NIE WYZWOLICIEL”

© COPYRIGHT BY AUTHORS & ARCHAEGRAPH

ISBN: 978-83-67959-34-6

WERSJA ELEKTRONICZNA DOSTĘPNA NA STRONIE INTERNETOWEJ WYDAWCY:
www.archaeograph.pl

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

ŁÓDŹ, GRUDZIEŃ 2023

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA.....	7
„ANTY-KATYŃ” JAKO ROSYJSKA PRÓBA MANIPULACJI PAMIĘCIĄ O ZBRODNIACH SOWIECKICH.....	15
MICHAŁ SZYMAŃSKI	
CZY POLSKA BYŁA POD OKUPACJĄ SOWIECKĄ?.....	43
ADRIAN ZIMNY	
INSTYTUCJE PRAWA KARNEGO MIĘDZYNARODOWEGO ORAZ SYSTEM OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA W KONTEKŚCIE ZBRODNI WOJENNYCH ARMII CZERWONEJ POPEŁNIONYCH NA ZIEMIACH POLSKICH A UZASADNIENIE DLA DEKOMUNIZACJI PRZESTRZENI PUBLICZNEJ.....	67
MATEUSZ ROJEWSKI	
PRAWDA O KATYNIU JAKO ZBRODNI LUDOBÓJSTWA. ELEMENT DZIEDZICTWA POLITYKI HISTORYCZNEJ LECHA KACZYŃSKIEGO	95
PATRYK PALCZEWSKI	
OCHRONA PAMIĘCI O ZBRODNIACH KOMUNISTYCZNYCH W POLSCE I NA WĘGRZECH – ANALIZA PORÓWNAWCZA.....	119
MICHAŁ SZYMAŃSKI, ADRIAN ZIMNY	

TABLE OF CONTENT

INTRODUCTION	11
„ANTI-KATYN” AS A RUSSIAN ATTEMPT TO MANIPULATE THE MEMORY OF SOVIET CRIMES	29
MICHAŁ SZYMAŃSKI	
WAS POLAND UNDER SOVIET OCCUPATION?.....	55
ADRIAN ZIMNY	
INSTITUTIONS OF INTERNATIONAL CRIMINAL LAW AND THE SYSTEM OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN THE CONTEXT OF WAR CRIMES COMMITTED BY THE RED ARMY ON POLISH SOIL AND THE JUSTIFICATION FOR THE DECOMMUNIZATION OF PUBLIC SPACE	81
MATEUSZ ROJEWSKI	
THE TRUTH ABOUT KATYN MASSACRE AS A GENOCIDE. AN ELEMENT OF THE LEGACY OF LECH KACZYŃSKI’S HISTORICAL POLICY	107
PATRYK PALCZEWSKI	
PROTECTION OF THE MEMORY OF COMMUNIST CRIMES IN POLAND AND HUNGARY – A COMPARATIVE ANALYSIS	129
MICHAŁ SZYMAŃSKI, ADRIAN ZIMNY	

WSTĘP

Ogromnym zaszczytem jest oddać w ręce czytelników publikację „Zbrodnie Armii Czerwonej w świetle prawa międzynarodowego”. Satysfakcja ta jest tym większa, że pracę oddajemy w roku 30. rocznicy wyjścia rosyjskich żołnierzy z Legnicy (określanej potocznie mianem „małej Moskwy”), którzy znaleźli się w Polsce wraz z wkroczeniem Sowietów do Polski.

Dla uporządkowania pewnych faktów wskazać należy pewien istotny fakt – tytuł publikacji posługuje się pojęciem „Armii Czerwonej”. Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona (tak bowiem brzmiała pełna nazwa sił zbrojnych Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w latach 1918-1922; z kolei w latach 1922-1946 pod tą nazwą kryły się siły lądowe Sił Zbrojnych Związku Socjalistyczny Republik Radzieckich) istniała do 1946 roku, kiedy to dokonano zmiany nazwy na „Armia Radziecka” (ta nazwa obowiązywała zaś do 8 maja 1992 roku). Nie ulega jednak wątpliwości, że naszą intencją jako autorów publikacji jest odwołanie się do wszelkich zbrodni dokonanych przez radzieckich żołnierzy, również tych dokonanych po 1946 roku – a i potocznie siły sowieckie z tego okresu określa się również mianem „Armii Czerwonej”, a jej żołnierzy mianem „krasnoarmiejców”. Tymczasem, słusznie wskazuje Mateusz Rojewski, w II połowie lat 40. XX wieku żołnierze radzieccy odpowiadali za zabezpieczenie rządów polskich komunistów, mających sprawować w Polsce rządy w interesie Kremla. Okres prezydentury Bolesława Bieruta to okres totalitarnego terroru, który był realizowany zarówno przez żołnierzy i funkcjonariuszy tzw. Polskiej Ludowej, jak i „sojuszników” z Armii Radzieckiej.

Wszystkie publikacje, w różny sposób, poruszają nie tylko zagadnienia związane z regulacjami prawa międzynarodowego publicznego (a także przepisami krajowymi – mowa tu nie tylko o przepisach polskich, ale w przypadku jednego z rozdziałów także o przepisach węgierskich), lecz także nawiązują do problemów polskiej polityki pamięci. Nie ulega bowiem wątpliwości,

że z racji na historyczne doświadczenia Narodu Polskiego zbrodnie dokonywane przez Armię Czerwoną na organach państwa (Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a do pewnego stopnia również Ministerstwie Obrony Narodowej i Ministerstwie Spraw Zagranicznych) spoczywa obowiązek przypominania przez Państwo Polskie (zarówno polskiemu społeczeństwu w ramach podtrzymywania tradycji narodowej, jak i opinii międzynarodowej w ramach kreowania świadomości historycznej innych państw w celu budowy pozytywnego wizerunku Rzeczypospolitej Polskiej) o agresywnej polityce radzieckiej (wojnie polsko-bolszewickiej, pakcie Ribbentrop-Mołotow i napaści na Polskę 17 września 1939 oraz okupacji wschodnich ziem polskich, wreszcie wkroczenia Sowieców do Polski w 1944 roku) i milionach ofiar (mowa tu zarówno o pomordowanych, jak i masowo wysiedlonych w głąb ZSRR) Armii Czerwonej oraz formacji podążających za żołnierzami radzieckimi tj. CzeKa i NKWD.

Niniejsza publikacja wydana została w języku polskim oraz zawiera angielskie tłumaczenia przygotowanych rozdziałów – mamy bowiem nadzieję, że publikacja trafi nie tylko do polskiego, lecz również zagranicznego czytelnika i będzie cennym źródłem wiedzy o Armii Czerwonej i jej zbrodniach. Niniejsza publikacja ma, między innymi, przypominać o tym, że – w świetle prawa międzynarodowego publicznego – Sowieci odpowiadali za szereg zbrodni, w tym zbrodni ludobójstwa. Podkreślić należy, że mowa tu m. in. o bezprecedensowej zbrodni dokonanej na polskich jeńcach wojennych, jaką była zbrodnia katyńska.

W ramach niniejszej publikacji przygotowanych zostało pięć rozdziałów. Pierwszy rozdział – mojego autorstwa – niejako przypomina najważniejsze fakty na temat zbrodni dokonywanych przez Armię Czerwoną i inne sowieckie formacje na Narodzie Polskim gdyż przypomina zarówno pierwsze zbrodnie dokonane zostały przez żołnierzy radzieckich w trakcie wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku, jak i zbrodnię katyńską. Zbrodnie sowieckie, w szczególności mord na polskich oficerach wziętych do niewoli przez Armię Czerwoną we Wrześniu 1939 roku i wymordowanych na wiosnę 1940 roku przez NKWD, do dziś rzutują na relacjach polsko-rosyjskich. Rozdział ten przypomina o rosyjskiej próbie manipulacji pamięcią historyczną poprzez budowę fałszywego obrazu wojny polsko-bolszewickiej i sytuacji radzieckich jeńców wojennych – tzw. anty-Katynia. W rozdziale tym przypominam, że – potencjalnie – Polska mogłaby podejmować działania zmierzające do wypłacenia reparacji za zbrodnie radzieckie (między innymi na

podstawie traktatu ryskiego), a także na możliwość swobodnego powrotu do obrony pamięci historycznej i dobrego imienia Narodu Polskiego za pomocą przepisów karnych i wykorzystania zasady bezwzględnego stosowania polskiej ustawy karnej.

Drugi z rozdziałów przygotowany został przez Adriana Zimnego – wskazuje on, że wkroczenie Armii Czerwonej do Polski należy traktować w kategoriach okupacji. Choć sama okupacja wojenna nie jest zbrodnią w świetle prawa międzynarodowego publicznego (tą może być agresja, która skutkuje okupacją; w szczególności zaś działania okupanta mogą być, w przypadku łamania regulacji prawa międzynarodowego, rozpatrywane w kategoriach zbrodni – ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości czy zbrodni wojennych), to odpowiedzialność żołnierzy sowieckich za liczne zbrodnie na Narodzie Polskim nie budzi wątpliwości, natomiast w przestrzeni publicznej można spotkać się z poglądem, że żołnierze radzieccy byli „wyzwolicielami” Polski i tym samym nie można określać ich mianem okupantów. Zabieg ten jest zresztą często stosowany nie tylko przez niektóre środowiska polityczne, ale przez instytucje rosyjskie odpowiedzialne za politykę zagraniczną oraz politykę pamięci.

Rozdział przygotowany przez Mateusza Rojewskiego to z kolei próba przedstawienia problemu, który zajmował polską opinię publiczną, tj. zjawiska dekomunizacji polskiej przestrzeni publicznej. Autor udowadnia, że z racji na fakt, że Sowietów odpowiedzialni byli za liczne naruszenia prawa międzynarodowego, publiczne honorowanie przedstawicieli systemu komunistycznego stoi w sprzeczności z aksjologią polskiego systemu prawnego. Z kolei Patryk Palczewski przypomina wybrane aspekty polityki pamięci Lecha Kaczyńskiego, który stawiał sobie za cel upamiętnianie polskich ofiar zbrodni sowieckich. W szczególności były Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej podkreślał, że mord katyński kwalifikować należy jako zbrodnię ludobójstwa.

Ostatni rozdział, którego współautorami jesteśmy Adrian Zimny oraz ja, przedstawia różne formy instytucjonalizacji pamięci o zbrodniach Armii Czerwonej i jej ofiarach w dwóch państwach – w Polsce oraz na Węgrzech. Działania mające na celu przypominanie o sowieckich zbrodniach, o licznych działaniach stojących w sprzeczności z prawem międzynarodowym, są podejmowane przez niemal wszystkie państwa dawnego bloku wschodniego, jednak w niniejszym rozdziale za przykład służą wspomniane wyżej państwa. Wynika to z podobnych doświadczeń historycznych w 1956 roku (poznański Czerwiec oraz węgierskie powstanie narodowe w Budapeszcie) a także na liczne antykomunistyczne działania podejmowane przez politycznych decydentów w tych państwach.

Niniejsza praca, choć przygotowana wyłącznie przez prawników, stawiała sobie za cel przedstawienie tytułowego zagadnienia w sposób, który będzie atrakcyjny dla prawników, historyków, politologów oraz każdego, kogo interesują zagadnienia związane z historią XX wieku i zbrodniami sowieckimi, prawem międzynarodowym publicznym, stosunkami międzynarodowymi (w szczególności polsko-rosyjskimi) i polityką pamięci i jej prawnymi aspektami. Jako redaktor niniejszej pracy żywię nadzieję, że udało się ten efekt u czytelników osiągnąć.

W tym miejscu pragnę również wyrazić słowa podziękowania dla mecenasa Adriana Zimnego, dzięki którego nieocenionej pomocy publikacja przygotowana jest również w języku angielskim i który czuwał nad językową poprawnością niniejszej książki.

Michał Szymański

INTRODUCTION

It is a great honour to present the publication 'Crimes of the Red Army in the Light of International Law' to the readers. This satisfaction is even greater as we publish this work in the year of the 30th anniversary of the departure of Russian soldiers from Legnica (commonly referred to as 'little Moscow'), who found themselves in Poland when the Soviets entered the country.

To put some facts in order, one important fact should be mentioned - the title of the publication uses the term "Red Army". The Workers' and Peasants' Red Army (this was the full name of the armed forces of the Russian Soviet Federative Socialist Republic in the years 1918-1922; in turn, in the years 1922-1946 this name covered the land forces of the Armed Forces of the Union of Soviet Socialist Republics) existed until 1946, when the name was changed to "Soviet Army" (this name was valid until May 8, 1992). However, there is no doubt that our intention as the authors of the publication is to refer to all crimes committed by Soviet soldiers, including those committed after 1946 - and colloquially, Soviet forces from that period are also referred to as the "Red Army" and its soldiers as 'Krasnoarmeetsy' ('the Red Soldiers'). Meanwhile, as Mateusz Rojewski rightly points out, in the second half of the 1940s, Soviet soldiers were responsible for securing the rule of Polish communists, who were to rule in Poland in the interests of the Kremlin. The period of Bolesław Bierut's presidency was a period of totalitarian terror, which was carried out both by soldiers and officers of the so-called People's Republic of Poland, as well as 'allies' from the Soviet Army.

All publications, in different ways, raise not only issues related to the regulations of public international law (as well as national regulations – we are talking not only about Polish regulations, but in the case of one of the chapters also about Hungarian regulations), but also refer to the problems of

Polish historical memory's policy. There is no doubt that, due to the historical experience, the crimes committed by the Red Army against Polish nation, there is state organs' (the Institute of National Remembrance - Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation, the Ministry of Culture and National Heritage, and to some extent also the Ministry of National Defense and the Ministry of Foreign Affairs) duty to remind, both to Polish society as part of maintaining national tradition and to the international opinion as part of creating the historical awareness of other countries in order to build a positive image of the Republic of Poland, about the aggressive Soviet policy (Polish-Bolshevik war, Ribbentrop-Molotov Pact, the attack on Poland on September 17, 1939 and the occupation of eastern Polish lands, finally the entry of the Soviets into Poland in 1944) and millions of victims (both those murdered and those massively displaced deep into the USSR) of the Red Army and the security formations, i.e. Cheka and NKVD.

This book was published in Polish and contains English translations of the prepared chapters – we hope that the publication will reach not only Polish but also foreign readers and will be a valuable source of knowledge about the Red Army and its crimes. This publication is intended, among other things, to remind us that – In the light of public international law – the Soviets were responsible for a number of crimes, including the crime of genocide. It should be emphasized that this includes, among others the unprecedented crime committed against Polish prisoners of war, which was the Katyn massacre.

Five chapters have been prepared in this publication. The first chapter – written by me – somehow recalls the most important facts about the crimes committed by the Red Army and other Soviet formations against the Polish Nation, as it recalls both the first crimes committed by Soviet soldiers during the Polish-Bolshevik war of 1920, as well as the Katyn massacre. Soviet crimes, in particular the murder of Polish prisoners of war by the Red Army in the spring of 1940 by the NKVD, still, to this very day, affect Polish-Russian relations. This chapter reminds us of the Russian attempt to manipulate historical memory by building a false image of the Polish-Bolshevik war and the situation of Soviet prisoners of war – the so-called 'anti-Katyn'. In this chapter, I remind you that – potentially – Poland could take actions which would led to receiving the reparations for Soviet crimes (including on the basis of the Treaty of Riga), as well as the possibility of a return to defending the historical memory and the good name of the Polish Nation

by means of penal provisions and the use of principles of absolute application of Polish criminal law.

The second chapter was prepared by Adrian Zimny – he indicates that the entry of the Red Army into Poland should be treated in terms of occupation. Although military occupation itself is not a crime in the light of public international law (aggression that results in occupation may be a crime; in particular, the actions of the occupier may, in the event of violating the provisions of international law, be considered in terms of crimes – genocide, crimes against humanity or war crimes), the responsibility of Soviet soldiers for numerous crimes against the Polish Nation is beyond doubt, but in the public space one can encounter the view that Soviet soldiers were ‘liberators’ of Poland and therefore cannot be called occupiers. This procedure is often used not only by some political circles, but also by Russian institutions responsible for foreign policy and historical memory policy.

The chapter prepared by Mateusz Rojewski is an attempt to present the problem, which absorbed Polish public opinion, i.e. the phenomenon of decommunization of Polish public space. Author proves that due to the fact that the Soviets were responsible for numerous violations of international law, public honours received by the representatives of the communist system is contrary to the axiology of the Polish legal system. In turn, Patryk Palczewski recalls selected aspects of the historical memory policy of Lech Kaczyński, who aimed to commemorate Polish victims of Soviet crimes. In particular, the former President of the Republic of Poland emphasized that the Katyn massacre should be classified as the crime of genocide.

The last chapter, co-authored by Adrian Zimny and me, presents various forms of institutionalization of the Red Army’s crimes’ memory and the remembrance of Red Army’s victims in two countries – Poland and Hungary. Actions aimed at reminding about Soviet crimes and numerous operations, which were contrary to the international law, are undertaken by almost all countries of the former Eastern Bloc, but in this chapter the above-mentioned countries are used as examples. This results from similar historical experiences in 1956 (Poznań June and the Hungarian national uprising in Budapest) as well as numerous anti-communist actions undertaken by political decision-makers in these countries.

This work, although prepared exclusively by lawyers, aims to present the title issue in a way that will be attractive to lawyers, historians, political scientists and anyone interested in the issues related to the history of the 20th century and Soviet crimes, public international law, international relations

INTRODUCTION

(in particular Polish-Russian), the policy of historical memory and its legal aspects. As the editor of this work, I hope that this effect has been achieved among readers.

At this point, I would also like to express my thanks to Mr Barrister Adrian Zimny, whose invaluable help made it possible for the publication to be prepared in English as well and who ensured the linguistic correctness of this book.

Michał Szymański

„ANTY-KATYŃ” JAKO ROSYJSKA PRÓBA MANIPULACJI PAMIĘCIĄ O ZBRODNIACH SOWIECKICH

1. WSTĘP

Truizmem będzie stwierdzenie, że stosunki polsko-rosyjskie cechuje napięcie. Szereg sporów rzutuje na negatywne relacje pomiędzy Warszawą, a Moskwą, wśród których wskazać można, chociażby, „weaponizację” energii gazowej przez Rosję celem wywierania wpływu na państwa regionu, w tym Polskę, przynależność Polski do Unii Europejskiej oraz NATO oraz zaangażowanie w Europie Środkowo-Wschodniej i na Kaukazie celem osłabiania rosyjskich wpływów w tych regionach, kontrowersje towarzyszące katastrofie smoleńskiej (w szczególności prowadzonemu Międzypaństwowemu Komitet Lotniczy, na czele którego stoi przewodnicząca Tatjana Anodina, śledztwu, którego ustalenia wywołały społeczne oburzenie i stały w częściowej sprzeczności z ustaleniami polskiej Komisji Badania Wypadków Lotniczych Lotnictwa Państwowego), a od czasu pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę – zaangażowanie Polski w pomoc Kijowowi oraz intensyfikacja zakupu sprzętu wojskowego dla Wojska Polskiego z racji na przekonanie, iż Władimir Putin jest skłonny rozważyć inwazję na państwa bałtyckie, a nawet Polskę.

Istotnym zagadnieniem rzutującym na stosunki między obydwojma państwami są liczne spory dotyczące polityki pamięci. Nie ulega wątpliwości, że Rosja (a następnie Związek Sowiecki) w XX wieku prowadziła politykę zdecydowanie uderzającą w niepodległość Polski (w tym miejscu można wskazać: trwające od końca XVIII wieku zabory, wojnę polsko-bolszewicką, agresję 17 września

¹ Ekspert Instytutu Spraw Konstytucyjnych.

1939 roku z jej konsekwencjami, a także powojenne represje wobec podziemia niepodległościowego i totalitarny charakter systemu stalinowskiego oraz relacje PRL-ZSRR, których cechą była faktyczna podległość polskiego komunistycznego kierownictwa Sowietom), a pamięć o rosyjskich i sowieckich zbrodniach jest żywa w polskim społeczeństwie i wpływa negatywnie na stosunki polsko-rosyjskie. Do rangi symbolu urosła, w szczególności, sprawa zbrodni katyńskiej oraz spór pomiędzy Warszawą a Moskwą o to, w jaki sposób mord na polskich oficerach dokonany przez NKWD należy klasyfikować w świetle prawa międzynarodowego. Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że zbrodnia katyńska była zbrodnią wojenną (tj. niepodlegającą przedawnieniu) a nie zbrodnią pospolitą (która ulegałaby przedawnieniu). Nie zmienia to faktu, że część polskiej nauki klasyfikuje Katyń jako zbrodnię ludobójstwa, zaś strona rosyjska jako „przekroczenie uprawnień służbowych”².

Wojna polsko-bolszewicka w mniejszy sposób rezonuje na wzajemne relacje polsko-rosyjskie, co nie oznacza jednak, że nie ma wpływu na współczesne relacje pomiędzy Warszawą a Moskwą. Niniejszy tekst stawia sobie za cel przypomnienie w jaki sposób rosyjskie instytucje próbują manipulować prawdą o zbrodni katyńskiej poprzez przedstawienie nieprawdziwego obrazu wojny polsko-bolszewickiej oraz przedstawia polityczne i prawne działania, jakie mogą być podejmowane w kontrze do promowanych przez Rosję tzw. wadliwych kodów pamięci.

2. WOJNA POLSKO-BOLSZEWICKA JAKO „STARCIE CYWILIZACJI”³

Marsz Armii Czerwonej w 1920 roku na Warszawę był śmiertelnym zagrożeniem dla odrodzonego w listopadzie 1918 roku państwa polskiego. Pamięć o zwycięstwie w Bitwie Warszawskiej już w 1923 roku została podniesiona do rangi święta – rozkazem dziennym nr 126 Ministra Spraw Wojskowych z dnia 4 sierpnia 1923 roku ustanowiono Święto Żołnierza. Wskazywano w nim,

² A. Szumski, *Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 16 IV 2012 r. w "sprawie katyńskiej" (Sprawa Janowiec i inni przeciwko Rosji) - aspekty prawne i znaczenie dla relacji polsko-rosyjskich*, „Dyplomacja i Bezpieczeństwo”, nr 1(1)/2013, s. 123.

³ Określenie to jest nie tyle nawiązaniem do słynnej pracy Samuela Huntingtona „Zderzenie cywilizacji”, co do powszechnej w Polsce narracji na temat wojny 1920 roku oraz Bitwy Warszawskiej, patrz: <https://dzieje.pl/wiadomosci/p-glinski-o-bitwie-warszawskiej-bylo-starcie-cywilizacji> [dostęp on-line: 30.11.2023], <https://dziennikpolski24.pl/wojna-polskobolszewicka-starcie-cywilizacji/ar/3266404> [dostęp on-line: 30.11.2023], <https://historia.wprost.pl/10816339/wojna-polsko-bolszewicka-byla-starciem-cywilizacji.html> [dostęp on-line: 30.11.2023], <https://polskie-radio24.pl/5/1222/artykul/2355499,1920-czyli-starcie-cywilizacji-bitwa-ktora-ocalila-polske-i-europe> [dostęp on-line: 30.11.2023].

że „w rocznicę wiekopomnego rozgromienia nawały bolszewickiej pod Warszawą święci się pamięć poległych w wiekowych walkach z wrogiem o całość i niepodległość Polski”. Z kolei w III RP 15 sierpnia jako dzień pamięci o zwycięstwie nad bolszewikami uregulowała ustawa z dnia 30 lipca 1992 r. o ustanowieniu Święta Wojska Polskiego.

Pamięć o Bitwie Warszawskiej to pamięć nie tylko o obronie niepodległości, lecz również o starciu cywilizacji europejskiej z totalitarnym systemem komunistycznym. W 2020 roku Sejm RP uchwałą upamiętnił 100. rocznicę Bitwy Warszawskiej. Wskazano w niej, że „powstrzymując ofensywę Armii Czerwonej, Polacy zapobiegli rozprzestrzenieniu się rewolucji komunistycznej na Europę i tym samym zniszczeniu zachodniej cywilizacji”⁴. O zbrodniczym charakterze komunizmu świadczył nie tylko przebieg rewolucji bolszewickiej w Rosji, ale również liczne zbrodnie dokonywane przez żołnierzy 1. Armii Konnej Budionnego na polskich jeńcach, a także na ludności cywilnej. Przykładowo, jedną ze zbrodniczych praktyk stosowanych przez bolszewików były tzw. „żywe groby” polegające na grzebaniu żywcem mieszkańców wsi i osad wspierających Wojsko Polskie⁵.

Sytuacja polskich jeńców wojennych, którzy trafili do bolszewickiej niewoli, była zła. Jak wskazuje Igor Wieczorek „polscy w niewoli bolszewickiej, przetrzymywani w obozach jenieckich w różnych częściach rozległej Rosji Sowieckiej, nie mogli liczyć na dobre traktowanie. Złe warunki bytowe i klimatyczne, znęcanie się i słabe wyżywienie sprawiły, że wielu żołnierzy polskich z niewoli nie wróciło. Bolszewicy niejednokrotnie odmawiali brania jeńców, wykonując egzekucje na poddających się żołnierzach i masakrując szpitale. Podpisany w 1921 roku Traktat Ryski zakończył konflikt, ale mimo to strona bolszewicka utrudniała wymianę jeńców, pomimo zobowiązań traktatowych”⁶. Szacuje się, że do momentu jego podpisania do niewoli radzieckiej trafiło ok. 44 tysiące żołnierzy Wojska Polskiego. Do lipca 1922 roku do Polski wróciło ok. 35,5 tysiąca. Dwa tysiące z nich postanowiło pozostać w Rosji bolszewickiej. Nie wiadomo, co stało się z pozostałymi. Waldemar Rezmer wskazuje, że „snuć najrozmaitsze przypuszczenia: że zostali zamordowani zaraz po schwytaniu, podczas transportu, w obozach lub więzieniach, że zmarli w niewoli, że pozostali w Rosji Sowieckiej, nikogo o tym nie powiadamiając, że uciekli z niewoli, ale z różnych powodów nie powrócili do

⁴ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2020 r. w sprawie upamiętnienia 100. rocznicy Bitwy Warszawskiej.

⁵ <https://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/art,612,zywe-groby-nieme-swiadectwo-bolszewickich-zbrodni> [dostęp on-line: 30.11.2023].

⁶ I. Wieczorek, *Niewola wojenna – analiza historyczno-prawna*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne” 2019/2020, t. X/XI, s. 97.

kraju. Są to tylko przypuszczenia. Aby uzyskać odpowiedź choćby na niektóre z pojawiających się pytań, konieczne są szczegółowe badania, których podstawą powinny być kwerendy archiwalne, szczególnie w rosyjskich i ukraińskich archiwach terenowych, znajdujących się na obszarze, na którym były obozy polskich jeńców wojennych oraz oddziały robocze z nich sformowane (drużyny, pułki, brygady)⁷. Działania w tym celu powinny zostać podjęte z wielu względów – dość przypomnieć, że jedna z najślynniejszych (jeśli nie najślynniejsza) zbrodnie wojenna popełniona na jeńcach wojennych przez III Rzeszę na froncie zachodnim czyli masakra w Malmedy polegała na otworzeniu ognia i zabiciu 84 amerykańskich żołnierzy. Zważywszy na zbrodnie dokonywane na jeńcach w trakcie wojny polsko-bolszewickiej przez Armię Czerwoną oraz na los polskich jeńców podczas II wojny światowej teoria o tym, że w Rosji bolszewickiej zamordowano 6,5 tysięcy żołnierzy Wojska Polskiego nie wydaje się być nieprawdopodobną a ustalenie tego faktu w dodatkowy sposób rzutowałby na postrzeganie zarówno znaczenia wojny 1920 roku, jak i samego państwa rosyjskiego.

3. SYTUACJA RADZIECKICH JEŃCÓW WOJENNYCH ORAZ „ANTY-KATYŃ”

Choć nie ulega wątpliwości, że wojna polsko-bolszewicka była swoistym „starcie cywilizacji”, to właśnie jej przebieg stał się przedmiotem manipulacji dokonywanej przez władze rosyjskie po upadku Związku Radzieckiego.

W 1990 roku Michał Gorbaczow oficjalnie przyznał, że zbrodnie katyńska została dokonana przez Związek Sowiecki. W tym samym roku, zdając sobie sprawę z doniosłości tego faktu, nakazał odnaleźć problem w relacjach polsko-rosyjskich (choćby zmyślony), który będzie mógł służyć na arenie międzynarodowej jako moralna przeciwwaga dla wymordowania polskich oficerów w 1940 roku. Zdecydowano, że tematem, który będzie wykorzystywany w tym celu (co w polskiej nauce określane jest mianem „anty-Katynia”) stanie się sytuacja radzieckich jeńców wojennych, którzy w 1920 roku trafili do polskich obozów jenieckich⁸.

Faktem historycznym jest, że w trakcie wojny polsko-bolszewickiej do polskiej niewoli trafiło ok. 80-85 tysięcy radzieckich żołnierzy. Skierowani zostali oni do obozów jenieckich, z których największe mieściły się w Strzałkowie i Tucholi.

⁷ W. Rezmer, *Jeńcy polscy w niewoli sowieckiej* [w:] Gryc P. (red.), „Jeńcy 1920”, Kraków-Warszawa 1920, s. 155.

⁸ M. Korkuć, *Wykorzystać – jeżeli to się okaże niezbędne. Jeńcy 1920 i Anty-Katyni* [w:] *Idem*, s. 7.

W wyniku złych warunków sanitarnych ok. 10 tysięcy jeńców zmarło. Nie był to jednak wynik celowej „eksterminacji” przeprowadzonej przez Wojsko Polskie na żołnierzach radzieckich, a jedynie słabości odrodzonej Polski⁹. Zupełnie inaczej było w przypadku polskich jeńców w niewoli radzieckiej w 1939 i 1940 roku – los pomordowanych oficerów wynikał z politycznej decyzji kierownictwa Politbiura WKP(b).

Od 1990 roku strona rosyjska stosuje propagandową narrację o losie radzieckich jeńców w polskich obozach, która polega na 1) zawyżaniu liczby ofiar 2) oskarżaniu strony polskiej o celowe przyczynienie się do śmierci żołnierzy Armii Czerwonej w polskiej niewoli. Działania te realizowane są zarówno przez historyków z placówek naukowych oraz archiwistów, lecz także przez propagandzistów¹⁰. Przykładowo rosyjski konsul generalny w Krakowie Borys Szardakow 7 listopada 1994 roku wygłosił przemówienie, w którym stwierdził, że „Józef Piłsudski utworzył w 1920 roku obozy koncentracyjne dla jeńców wojennych – żołnierzy i oficerów Armii Czerwonej, w których zamordowano bez sądu 60 tysięcy osób, a z niektórych z nich Polacy robili sobie tarcze strzelnicze”¹¹.

Antypolska narracja uległa wzmocnieniu za rządów Władimira Putina – rosyjski dyktator osobiście zestawiał zbrodnię katyńską oraz śmierć żołnierzy Armii Czerwonej w polskiej niewoli (znacznie zawyżając przy tym liczbę zmarłych w 1920 roku radzieckich jeńców)¹².

4. MOŻLIWE DZIAŁANIA

Manipulacja prawdą o zbrodni katyńskiej oraz zakłamywanie faktów na temat wojny polsko-bolszewickiej, z jednej strony, wpisują się w działania Kremla mające na celu budowę pozytywnego wizerunku Armii Czerwonej, jako formacji, która (rzekomo) nie dokonywała zbrodni wojennych, z drugiej zaś strony w negatywnym świetle przedstawiać Polskę (tak w ramach polityki wewnętrznej, jak i na arenie międzynarodowej). Kwestia zbrodni katyńskiej jest szczególnie bolesną i budzącą wyjątkowo duże zainteresowanie polskiej opinii publicznej, nie należy jednak zapominać, że rosyjska narracja na temat Polski dotyka również

⁹ <https://katyn.ipn.gov.pl/kat/histori/klamstwo/po-wojnie/12138,Anty-Katyn.html> [dostęp online: 30.11.2023].

¹⁰ L. Wyszczelski, *Rosyjska „polityka historyczna” wobec Polski. Kwestia „Anty-Katynia”*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2023, nr 3 (39), s. 85.

¹¹ B. Łojek, *Antykatyń jako przedmiot badań. Sprawozdanie z dyskusji*, „Zeszyty Katyńskie”, nr 19, Warszawa 2004, s. 143.

¹² *Ibidem*, s. 88-91.

wielu innych zagadnień i stara się przedstawić Polskę jako sojusznika III Rzeszy, a Polaków jako naród odpowiedzialny za zbrodnie na Żydach i ludności cywilnej. Niektóre z wadliwych kodów pamięci, które powiela Kreml, są więc – w istocie – kodami, które pojawiają się np. w świecie zachodnim (polegającymi np. na posługiwaniu się sformułowaniem „polskie obozy koncentracyjne”). Jakie działania można podjąć? W świetle prawa międzynarodowego odnotować należy dwie możliwości.

Zmiany w ustawie o Instytucie Pamięci Narodowej¹³

Ustawa o Instytucie Pamięci Narodowej w art. 55 penalizuje tzw. kłamstwo oświęcimskie (a ściśle rzecz ujmując negowanie nie tylko zbrodni Holokaustu, ale również innych zbrodni, w tym zbrodni komunistycznych). W przypadku anty-Katynia mamy jednak do czynienia nie tyle z negowaniem zbrodni katyńskiej, co z zabiegiem swoistej „sprzedaży związanej”¹⁴, polegającej na gotowości do (częściowego) przyznania prawdy o sowieckim sprawstwie zbrodni katyńskiej (choć już nie o kwalifikowaniu jej jako zbrodni wojennej, a tym bardziej jako zbrodni ludobójstwa) przy jednoczesnym propagandowym wykorzystaniu śmierci części radzieckich jeńców w polskiej niewoli w sposób sugerujący, iż zostali oni poddani analogicznej formie eksterminacji.

W 2018 roku, w związku ze zjawiskiem polegającym na posługiwaniu się pojęciem „polskie obozy koncentracyjne”, weszła w życie nowelizacja ustawy o IPN¹⁵, w ramach której wprowadzono dwa przepisy tj. art. 55a i art. 55b.

Wprowadzony art. 55a stanowił, że:

- „1. Kto publicznie i wbrew faktom przypisuje Narodowi Polskiemu lub Państwu Polskiemu odpowiedzialność lub współodpowiedzialność za popełnione przez III Rzeszę Niemiecką zbrodnie nazistowskie określone w art. 6 Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego załączonej do Porozumienia międzynarodowego w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisanego w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r.

¹³ Pełna nazwa: ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. nr 155 poz. 1016).

¹⁴ Sformułowanie za: I. Jaźborowska, *Kierunki i poglądy w historiografii rosyjskiej w sprawie zbrodni katyńskiej* [w:] Tarczyński M. „Zeszyty Katyńskie”, nr 22, Warszawa 2007, s. 49.

¹⁵ Ustawa z dnia 26 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2018 poz. 369).

(Dz. U. z 1947 r. poz. 367), lub za inne przestępstwa stanowiące zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne lub w inny sposób rażąco pomniejsza odpowiedzialność rzeczywistych sprawców tych zbrodni, podlega grzywnie lub karze pozbawienia wolności do lat 3. Wyrok jest podawany do publicznej wiadomości.

2. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie lub karze ograniczenia wolności.
3. Nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego określonego w ust. 1 i 2, jeżeli dopuścił się tego czynu w ramach działalności artystycznej lub naukowej.”

Wprowadzony przepis, po krytyce, jaka została skierowana w stronę Polski, między innymi ze strony Izraela, przepis ten po zaledwie kilku miesiącach utracił moc¹⁶. Podnoszono, że przepis ten miałby rzekomo blokować badania nad Holokaustem i możliwym udziałem polskich obywateli w mordowaniu ludności żydowskiej – co jest, w świetle art. 55a ust. 3, oczywistą nieprawdą.

Z kolei art. 55b stanowił, że niezależnie od przepisów obowiązujących w miejscu popełnienia czynu zabronionego niniejszą ustawę stosuje się do obywatela polskiego oraz cudzoziemca w razie popełnienia przestępstw, o których mowa w art. 55 i art. 55a. Skorzystano więc z zasady bezwzględnego stosowania polskiej ustawy karnej. Przepis ten również został uchylony.

Pojawia się pytanie czy w świetle rosyjskiej agresji na Ukrainę oraz licznych, akceptowanych na arenie międzynarodowej, polskich posunięć mających na celu osłabianie rosyjskich wpływów, nie byłoby możliwym powrót (w całości lub częściowo, możliwe też, że po odpowiednim preredagowaniu by dodatkowo podkreślić, że nie jest celem regulacji ograniczanie wolności badań naukowych) do obowiązujących przez krótki okres czasu przepisów – być może z położeniem większego nacisku na zbrodnie sowieckie (zauważyć trzeba, że wprowadzany przepis, w pierwszej mierze, akcentował zbrodnie III Rzeszy). Zrozumiałym dla opinii międzynarodowej uzasadnieniem takich zmian w polskich przepisach mogłoby być wskazanie, że manipulacje w ramach rosyjskiej polityki pamięci są elementem polityki dezinformacyjnej, która skierowana jest przeciwko państwom Zachodu, a prawo karne jest jednym ze środków, jakie państwo może wykorzystywać przeciwko dezinformacji, zwłaszcza realizowanej przez rosyjskie instytucje

¹⁶ Ustawa z dnia 27 czerwca 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2018 poz. 1277).

publiczne celem budowania negatywnego wizerunku państwa odgrywającego kluczowe znaczenie na geopolitycznej mapie.

Kwestia reparacji wojennych od Federacji Rosyjskiej

Odrębnym zagadnieniem, o którym w tym miejscu należy wspomnieć, jest kwestia traktatu ryskiego. Jak powszechnie wiadomo, wojna polsko-bolszewicka zakończona została traktatem ryskim, który przewidywał, między innymi, wypłatę Polsce reparacji wojennych, co jednak nigdy nie nastąpiło. Wskazać należy w tym miejscu, że „rozliczenia roszczeń majątkowych wynikłych z wojny pomiędzy państwami były zawsze kwestią, w której najważniejszą rolę odgrywały czynniki polityczne, takie jak: panujący w danej chwili układ sił na arenie międzynarodowej czy potrzeba tworzenia nowego porządku międzynarodowego związana z zakończeniem konfliktu zbrojnego. Z kolei kwestie prawne odgrywały rolę drugorzędną”¹⁷. Z takim stanem rzeczy mamy do czynienia w przypadku toczony w Polsce debaty nad możliwością dochodzenia roszczeń od Republiki Federalnej Niemiec za straty, które poniosła Polska w wyniku II wojny światowej i agresji niemieckiej. Choć w polskiej nauce prawa międzynarodowego publicznie toczona jest dyskusja nad tym, czy możliwe byłoby dochodzenie roszczeń od Niemiec, finalnie „to w jaki sposób sprawa reparacji wojennych zostanie rozwiązana, zależy przede wszystkim od woli politycznej w Polsce i w Niemczech”¹⁸.

W przypadku traktatu ryskiego, inaczej niż w przypadku roszczeń wobec Niemiec, ciężko wskazać na możliwe kontrowersje natury prawnej. W 2020 oraz 2021 roku skierowane zostały trzy interpelacje poselskie do ministra spraw zagranicznych dotyczące zagadnienia traktatu ryskiego. Dwie z nich (w 2020 i 2021 roku) zostały wystosowane przez Janusza Korwin-Mikkego (oraz innych posłów – członków koła poselskiego Konfederacja – Wolność i Niepodległość), a dodatkowo w 2021 roku z interpelacją wystąpili Jarosław Sachajko, Paweł Szramka oraz Radosław Lubczyk.

5 czerwca 2020 roku Janusz Korwin-Mikke, Konrad Berkowicz, Artur Dziambor, Jakub Kulesza oraz Dobromir Sośnierz skierowali interpelację nr 7385 w sprawie odszkodowania dla Polski przyznanego na mocy traktatu ryskiego. Posłowie podnieśli, że traktat ryski przyznał II RP 30 milionów rubli

¹⁷ M. Sopiński, *Reparacje wojenne od Niemiec w aspekcie prawnym oraz politycznym*, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego” 2022, III, s. 62.

¹⁸ *Ibidem*.

w złocie, odszkodowanie to nie zostało Polsce wypłacone, Federacja Rosyjska uznaje samą siebie za spadkobiercę Rosji bolszewickiej i ZSRR, jednak, zdaniem posłów, „jest problem z terminem. Konwencja Wiedeńska z 1969 roku zaznacza, że „Nie zmienia poprzednich zwyczajów międzynarodowych”. Należy więc uznać, że roszczenia przedawniają się po upływie 99 lat od chwili zaistnienia roszczenia. Wynika stąd, że to ostatni rok, w którym III Rzeczpospolita może ubiegać się o tę niebagatelną sumę. Jeśli 5 rubli w złocie z 1911 roku (potem nie były bite) zawierała 7,74 g czystego złota, to możemy zgłaszać roszczenia do 46,44 ton złota”¹⁹.

W odpowiedzi przekazano, że „prawo międzynarodowe nie zawiera generalnych, jednoznacznych i powszechnie obowiązujących norm określających wpływ upływu czasu na roszczenia odszkodowawcze, w szczególności nie określa konkretnych terminów przedawnienia roszczeń oraz przesłanek, które powinny wystąpić, aby o takim zdarzeniu można było mówić. Nie zostały przyjęte umowy międzynarodowe regulujące kwestię przedawnienia roszczeń z tytułu niewywiązania się z zobowiązań zawartych w umowach międzynarodowych, a praktyka państw w tym zakresie nie jest jednolita. Zagadnienie to nie zostało uregulowane w okresie międzywojennym, nie zostało także rozstrzygnięte w Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów, sporządzonej w Wiedniu dnia 23 maja 1969 roku (Dz. U. z 1990 r. poz. 49). Dlatego też kwestię przedawnienia roszczeń należy rozpatrywać przede wszystkim przez pryzmat orzecznictwa trybunałów międzynarodowych, ze szczególnym uwzględnieniem praktyki orzeczniczej Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości. MTS każdorazowo rozpatruje dopuszczalność skargi w kontekście przedawnienia roszczenia stosownie do okoliczności danej sprawy. Trybunał bierze pod uwagę m.in. sposób w jaki przedmiot sporu był podnoszony w relacjach między państwami”²⁰. Podkreślono, że analizując zagadnienie przedawnienia roszczeń należałoby wziąć pod uwagę, między innymi, relacje między PRL a ZSRR które uniemożliwiały podejmowanie tego typu działań²¹.

12 kwietnia 2021 roku ci sami posłowie (z wyjątkiem Dobromira Sośnierza) skierowali interpelację nr 22455 w sprawie wyegzekwowania należnych Rzeczypospolitej Polskiej odszkodowań przyznanych na mocy traktatu ryskiego. Posłowie zadeklarowali w niej, że „nas nie interesuje, jakie stanowisko zająłby MTS (i zwracamy uwagę, że MTS może zająć się tą sprawą tylko wtedy, gdy zgodę

¹⁹ <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BQLAWV> [dostęp on-line: 30.11.2023].

²⁰ <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BRRJBT> [dostęp on-line: 30.11.2023].

²¹ *Ibidem*.

wyrazi na to druga strona), nas nie interesuje, co sądzi MTS o okresie przedawnienia – bo mamy liczne przykłady (np. 99-letnia dzierżawa Nowych Terytoriów Hongkongu), gdzie 100 lat uważane jest za granicę roszczeń – i władze FR niewątpliwie wykorzystają ten pretekst, by odmówić wszelkich rozmów na ten temat” i że „Kreml ze słuszną dumą oznajmił, że Federacja Rosyjska spłaciła już wszystkie długi Rosji carskiej oraz Związku Sowieckiego. Wytknięcie mu tego – dla Rosji – drobiazgu mogłoby spowodować, że Kreml zechce nadrobić to zaniebdanie”²². Zadano pytanie „czy odpowiednie organa III RP poprosiły władze FR o uregulowanie tej konkretnie płatności?”, na co udzielono krótkiej odpowiedzi, iż Rzeczpospolita Polska po 1989 roku z taką inicjatywą nie występowała²³.

Z kolei trzecia wspomniana interpelacja – nr 9603 w sprawie egzekwowania odszkodowań na podstawie Traktatu Ryskiego – której autorami byli Jarosław Sachajko, Paweł Szramka oraz Radosław Lubczyk – zawierała listę pytań dotyczących szeroko pojętej tematy reparacji wojennych. W odpowiedzi wskazano, że strona rosyjska jest negatywnie nastawiona do Polski – wskazano, że „władze Federacji Rosyjskiej w ramach prowadzonej polityki historycznej, rozumianej przez nie jako instrument polityki zagranicznej, jednoznacznie negatywnie odnoszą się do polskich postulatów dotyczących niewywiązywania się przez ZSRR (później FR) ze zobowiązań umownych. Brak woli zrozumienia polskiego stanowiska prawnego, a także brak interesu po stronie rosyjskiej uniemożliwiają realizację słusznych postulatów władz polskich. W odniesieniu do problematyki Traktatu Ryskiego trzeba podkreślić, że odstępianie od zawarcia w jego tekście przepisów regulujących konsekwencje niewywiązania się ze zobowiązań, a także zasady funkcjonowania międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości znacząco utrudniają dochodzenie jakichkolwiek wynikających z niego roszczeń przed sądowymi organami międzynarodowymi” i że władze RP podejmują innego rodzaju działania mające na celu odzyskanie polskiej własności²⁴.

Wskazać należy więc, że:

- a) Ministerstwo Spraw Zagranicznych nie dostrzega prawnych przeszkód które wyłączałyby Rzeczpospolitej Polsce możliwość podjęcia działań zmierzających do wyegzekwowania traktatu ryskiego (choć byłoby to bardzo trudne),

²² <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=C25BUE> [dostęp on-line: 30.11.2023].

²³ <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=C2WJ2L&view=null> [dostęp on-line: 30.11.2023].

²⁴ <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BTZJ45&view=null> [dostęp on-line: 30.11.2023].

w szczególności nie jest prawdą, że w stulecie zawarcia traktatu doszło do przedawnienia roszczeń;

- b) władze rosyjskie wykazują daleko idącą niechęć do podjęcia działań zmierzających do uregulowania wynikających z traktatu ryskiego zobowiązań.

Jak wskazano wcześniej w przypadku tego typu roszczeń kwestie natury politycznej często przeważają nad kwestiami natury prawnej. Widać to w przypadku roszczeń w stosunku do Niemiec – działania podjęte przez rząd Prawa i Sprawiedliwości w ostatnich latach, w dużej mierze, zasadały się na rozmaitych działaniach natury propagandowo-symbolicznej, mającej przypomnieć o zbrodniach III Rzeszy²⁵ oraz podkreślić (w tym na arenie międzynarodowej) o obiektywnej niesprawiedliwości, jaką jest podejście Niemiec w tym zakresie do Polski. Widać w tym działaniu chęć niemalże uciążliwego przypominania Berlinowi o tym, że temat ten – dla Niemiec kłopotliwy (niemiecka polityka pamięci stara się za wszelką cenę zdjąć ciężar odpowiedzialności z państwa i narodu niemieckiego i przenieść go na ideologię nazistowską, w tym poprzez podkreślanie roli innych narodów i państw europejskich należących do Osi w Holokauście, oraz podkreślić znaczenie istnienia antyhitlerowskiego ruchu oporu jako dowodu na to, że społeczeństwo niemieckie miało być, rzekomo, „zniewolone” przez nazistów w taki sam sposób, jak mieszkańcy państw okupowanych przez III Rzeszę) – wciąż nie został zamknięty.

Warto zastanowić się, czy w świetle niezwykle napiętych relacji polsko-rosyjskich (których naprawa w tym momencie, w świetle trwającej wojny na Ukrainie i zaangażowania polskiego w działania pomocowe na rzecz Kijowa oraz obaw, że Federacja Rosyjska byłaby w stanie zaatakować również państwa NATO) wysunięcie roszczeń związanych z traktatem ryskim nie byłoby logiczną konsekwencją polskiej dyplomacji. Jeśli bowiem roszczenia kierowane są wobec Republiki Federalnej Niemiec (państwa NATO i UE, a zatem państwa partnerskiego wobec Polski), to tym bardziej mogą być kierowane wobec państwa Polsce, co najmniej, niechętnego. Po agresji rosyjskiej na Ukrainę swego rodzaju akt symbolicznej niechęci wobec Rosji został przez Polskę już dokonany – poprzez rezygnację z posługiwania się rosyjską nazwą „obwód kaliningradzki” i powrót do używania (podkreślając nie tylko rolę Kalinina – patrona miasta - w zbrodni katyńskiej oraz niemiecki charakter miasta, ale również fakt, że przez 190 lat Królewiec

²⁵ Odnotować przy tym można wypowiedź Przemysława Czarnka, który stwierdził, że równoległe można byłoby domagać się reparacji od Federacji Rosyjskiej za sowiecką agresję z 1939 roku. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8528354,czarnek-rosja-reparacje.html> [dostęp on-line: 30.11.2023].

był lennem polskich królów dlatego nazwę honorującą sowieckiego zbrodniarza określono w rządowym komunikacie mianem „narzuconej i sztucznej, która nie jest związana z naszą historią”²⁶) określenia „obwód królewiecki”. Działania zmierzające do nagłośnienia sprawy nieuregulowania strat wojennych, jakie Polska poniosła w wyniku wojny polsko-bolszewickiej mogłyby w dodatkowo negatywny sposób kreować wizerunek Rosji na arenie międzynarodowej – w tym przypominając o zbrodniczych działaniach Armii Czerwonej podczas wojny polsko-bolszewickiej. Dodatkowo działania te mogłyby (w ramach działań realizowanych przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych oraz Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego) być powiązane z promocją pamięci o wojnie 1920 roku i jej roli dla losów Europy i tym samym wpływać pozytywnie na wizerunek Polski w świecie.

5. PODSUMOWANIE

Zaproponowane działania mają na celu przeciwdziałać negatywnej narracji, jaką rosyjska dezinformacja stosuje celem budowy negatywnego wizerunku Polski. Wadliwe kody pamięci mogą w negatywny sposób rzutować na reputację państwa.

Równoległe zasygnalizować należy istotny fakt, a mianowicie, że zaproponowane wyżej działania, w razie chęci ich realizacji, powinny być dogłębnie przeanalizowane nie tylko na gruncie prawnym, lecz także przez polską dyplomację, a ewentualne działania konsultowane na arenie międzynarodowej z innymi państwami. Zarówno powrót do wykorzystywania mechanizmów prawa karnego w walce z wadliwymi kodami pamięci, jak i podniesienie tematu reparacji kierowanych w stronę Rosji, może być bowiem wykorzystywany przez kremlowską dyplomację do uderzania w Polskę. Tym samym działania te powinny być skoordynowane z np. odpowiednią kampanią informacyjną tłumaczącą opinii międzynarodowej cel wprowadzenia takich przepisów.

BIBLIOGRAFIA

Literatura naukowa

Jaźborowska I., *Kierunki i poglądy w historiografii rosyjskiej w sprawie zbrodni katyńskiej* [w:] Tarczyński M. „Zeszyty Katyńskie”, nr 22, Warszawa 2007.

²⁶ <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/zmiana-nazwy-krolewicz-zamiast-kalinograd2> [dostęp on-line: 30.11.2023].

Łojek B., *Antykatyń jako przedmiot badań. Sprawozdanie z dyskusji*, „Zeszyty Katyńskie”, nr 19, Warszawa 2004.

Korkuć B., *Wykorzystać – jeżeli to się okaże niezbędne. Jeńcy 1920 i Anty-Katyń* [w:] Gryc P. (red.), „Jeńcy 1920”, Kraków-Warszawa 1920.

Sopiński M., *Reparacje wojenne od Niemiec w aspekcie prawnym oraz politycznym*, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego” 2022, III.

Szumski A., *Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 16 IV 2012 r. w "sprawie katyńskiej" (Sprawa Janowiec i inni przeciwko Rosji) - aspekty prawne i znaczenie dla relacji polsko-rosyjskich*, „Dyplomacja i Bezpieczeństwo”, nr 1(1)/2013.

Rezmer W., *Jeńcy polscy w niewoli sowieckiej* [w:] Gryc P. (red.), „Jeńcy 1920”, Kraków-Warszawa 1920.

Wieczorek I., *Niewola wojenna – analiza historyczno-prawna*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne” 2019/2020, t. X/XI.

Wyszczelski L., *Rosyjska „polityka historyczna” wobec Polski. Kwestia „Anty-Katyńia”*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2023, nr 3 (39).

Akty prawne i uchwały

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2020 r. w sprawie upamiętnienia 100. rocznicy Bitwy Warszawskiej.

Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. nr 155 poz. 1016).

Ustawa z dnia 26 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2018 poz. 369).

Ustawa z dnia 27 czerwca 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2018 poz. 1277).

Źródła internetowe:

<https://dzieje.pl/wiadomosci/p-glinski-o-bitwie-warszawskiej-bylo-starcie-cywilizacji> [dostęp on-line: 30.11.2023].

<https://dziennikpolski24.pl/wojna-polskobolszewicka-starcie-cywilizacji/ar/3266404> [dostęp on-line: 30.11.2023].

<https://historia.wprost.pl/10816339/wojna-polsko-bolszewicka-byla-starciem-cywilizacji.html> [dostęp on-line: 30.11.2023].

<https://katyn.ipn.gov.pl/kat/histori/klamstwo/po-wojnie/12138,Anty-Katyn.html> [dostęp on-line: 30.11.2023].

<https://polskieradio24.pl/5/1222/artukul/2355499,1920-czyli-starcie-cywilizacji-bitwa-ktora-ocalila-polske-i-europe> [dostęp on-line: 30.11.2023].

<https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8528354,czarnek-rosja-reparacje.html> [dostęp on-line: 30.11.2023].

<https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/zmiana-nazwy-krolewiec-zamiast-kaliningrad2> [dostęp on-line: 30.11.2023].

<https://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/art,612,zywe-groby-nieme-swiadectwo-bolszewickich-zbrodni> [dostęp on-line: 30.11.2023].

<https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BQLAWV> [dostęp on-line: 30.11.2023].

<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BRRJBT> [dostęp on-line: 30.11.2023].

<https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BTZJ45&view=null> [dostęp on-line: 30.11.2023].

<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=C25BUE> [dostęp on-line: 30.11.2023].

<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=C2WJ2L&view=null> [dostęp on-line: 30.11.2023].

„ANTI-KATYN” AS A RUSSIAN ATTEMPT TO MANIPULATE THE MEMORY OF SOVIET CRIMES

1. INTRODUCTION

It will be a truism to say that Polish-Russian relations are characterized by tension. A number of disputes have an impact on negative relations between Warsaw and Moscow, including, for example, the "weaponization" of gas energy by Russia in order to exert influence on the countries of the region, including Poland, Poland's membership in the European Union and NATO, and its involvement in Central and Eastern Europe. Eastern and Caucasus in order to weaken Russian influence in these regions, the controversies surrounding the Smolensk disaster (in particular, the investigation conducted by the Interstate Aviation Committee, headed by its chairman Tatyana Anodina, the findings of which caused public outrage and were in partial contradiction with the findings of the Polish Commission for Investigation of Accidents of the State Aviation), and since Russia's full-scale invasion of Ukraine – Poland's involvement in helping Kiev and intensifying the purchase of military equipment for the Polish Army due to the belief that Vladimir Putin is willing to consider an invasion of the Baltic states and even Poland.

An important issue affecting relations between the two countries are numerous disputes regarding the historical policy. There is no doubt that Russia (and then the Soviet Union) in the 20th century pursued a policy that strongly attacked Poland's independence (here we can mention: the partitions lasting since the end of the 18th century, the Polish-Bolshevik war, the aggression of

¹ Expert of the Institute of Constitutional Affairs.

September 17, 1939 with its consequences, as well as post-war repressions against the independence underground and the totalitarian nature of the Stalinist system and the relations between the Polish People's Republic and the USSR, which were characterized by the actual subordination of the Polish communist leadership to the Soviets), and the memory of Russian and Soviet crimes is alive in Polish society and has a negative impact on Polish-Russian relations. In particular, the Katyn massacre and the dispute between Warsaw and Moscow over how the murder of Polish officers by the NKVD should be classified in the light of international law have become a symbol. The European Court of Human Rights ruled that the Katyn crime was a war crime (i.e. not subject to a statute of limitations) and not an ordinary crime (which would be subject to a statute of limitations). This does not change the fact that part of Polish science classifies Katyn as a crime of genocide, while the Russian side classifies it as an 'excess of official powers'².

The Polish-Bolshevik war has a smaller impact on Polish-Russian relations, but this does not mean that it has no impact at all on contemporary relations between Warsaw and Moscow. This thesis aims to remind how Russian institutions try to manipulate the truth about the Katyn massacre by presenting a false picture of the Polish-Bolshevik war and presents the political and legal actions that can be taken in opposition to the so-called faulty memory codes.

2. THE POLISH-BOLSHEVIK WAR AS 'CLASH OF THE CIVILIZATIONS'³

The march of the Red Army on Warsaw in 1920 was a very serious threat to the Polish state reborn in November 1918. The memory of the victory in the Battle of Warsaw was already raised to the rank of a holiday in 1923 – by daily order No. 126 of the Minister of Military Affairs of August 4, 1923, a Soldier's Day was established. It was pointed out that *on the anniversary of the*

² A. Szumski, *Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 16 IV 2012 r. w "sprawie katyńskiej" (Sprawa Janowiec i inni przeciwko Rosji) - aspekty prawne i znaczenie dla relacji polsko-rosyjskich*, „Dyplomacja i Bezpieczeństwo”, nr 1(1)/2013, p. 123.

³ Title of this part is not as much a reference to the famous Samuel Huntington's 'Clash of the Civilizations', as to common Polish narrative about War of 1920 and also to the Battle of Warsaw, see: <https://dzieje.pl/wiadomosci/p-glinski-o-bitwie-warszawskiej-bylo-starcie-cywilizacji> [on-line access: 30.11.2023], <https://dziennikpolski24.pl/wojna-polskobolszewicka-starcie-cywilizacji/ar/3266404> [on-line access: 30.11.2023], <https://historia.wprost.pl/10816339/wojna-polsko-bolszewicka-byla-starciem-cywilizacji.html> [on-line access: 30.11.2023], <https://polskieradio24.pl/5/1222/artykul/2355499,1920-czyli-starcie-cywilizacji-bitwa-ktora-ocalila-polske-i-europe> [on-line access: 30.11.2023].

monumental defeat of the Bolshevik onslaught near Warsaw, the memory of those who died in centuries-long fights against the enemy for the integrity and independence of Poland is commemorated. In turn, in the Third Polish Republic, August 15 as the day of remembrance of the victory over the Bolsheviks was regulated by the Act of July 30, 1992 on the establishment of the Polish Army Day.

The memory of the Battle of Warsaw is the memory not only of the defense of independence, but also of the clash of European civilization with the totalitarian communist system. In 2020, the Sejm of the Republic of Poland passed a resolution commemorating the 100th anniversary of the Battle of Warsaw. It indicated that *by stopping the offensive of the Red Army, Poles prevented the spread of the communist revolution to Europe and thus the destruction of Western civilization*⁴. The criminal nature of communism was evidenced not only by the course of the Bolshevik revolution in Russia, but also by numerous crimes committed by soldiers of Budyonny's 1st Cavalry Army on Polish prisoners of war, as well as on the civilian population. For example, one of the criminal practices used by the Bolsheviks were the so-called 'living graves' involving burying alive the inhabitants of villages and settlements supporting the Polish Army⁵.

The situation of Polish prisoners of war who were captured by the Bolsheviks was bad. As Igor Wiczorek pointed out, *Polish people in Bolshevik captivity, held in prisoner of war camps in various parts of vast Soviet Russia, could not count on good treatment. Poor living and climatic conditions, abuse and poor food prevented many Polish soldiers from returning from captivity. The Bolsheviks repeatedly refused to take prisoners, executing surrendering soldiers and massacring hospitals. The Treaty of Riga, signed in 1921, ended the conflict, but the Bolshevik side nevertheless made it difficult to exchange prisoners, despite the treaty obligations*⁶. It is estimated that by the time it was signed, approximately 44,000 soldiers of the Polish Army were captured by the Soviets. By July 1922, approximately 35,500 returned to Poland. Two thousand of them decided to stay in Bolshevik Russia. It is not known what happened to the others. Waldemar Rezmer pointed out that *all kinds of assumptions can be made: that they were murdered immediately after capture, during transport, in camps or prisons, that they died in captivity, that they remained in Soviet Russia without notifying anyone about it, that they escaped from captivity,*

⁴ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2020 r. w sprawie upamiętnienia 100. rocznicy Bitwy Warszawskiej.

⁵ <https://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/art,612,zywe-groby-nieme-swiadectwo-bolszewick-ich-zbrodni> [on-line access: 30.11.2023].

⁶ I. Wiczorek, *Niewola wojenna – analiza historyczno-prawna*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne” 2019/2020, v. X/XI, p. 97.

*but from various reasons they did not return to the country. These are just guesses. In order to obtain answers to at least some of the emerging questions, detailed research is necessary, the basis of which should be archival research, especially in Russian and Ukrainian field archives located in the area where there were camps of Polish prisoners of war and the working units formed from them (teams, regiments, brigades)*⁷. Actions for this purpose should be taken for many reasons - suffice it to recall that one of the most famous (if not the most famous) war crimes committed on prisoners of war by the Third Reich on the Western Front, i.e. the Malmedy massacre, consisted in opening fire and killing 84 American soldiers. Considering the crimes committed on prisoners during the Polish-Bolshevik War by the Red Army and the fate of Polish prisoners of war during World War II, the theory that 6.5 thousand soldiers of the Polish Army were murdered in Bolshevik Russia does not seem unlikely, and establishing this fact in an additional way would affect the perception of both the significance of the 1920 war and the Russian state itself.

3. SITUATION OF THE SOVIET PRISONERS OF WAR AND 'ANTI-KATYN'

Although there is no doubt that the Polish-Bolshevik war was a kind of 'clash of civilizations', its course became the subject of manipulation by the Russian authorities after the collapse of the Soviet Union.

In 1990, Mikhail Gorbachev officially admitted that the Katyn massacre was committed by the Soviet Union. In the same year, realizing the importance of this fact, he ordered to find a question in Polish-Russian relations (even an imaginary one) that could serve in the international arena as a moral counterweight to the murder of Polish officers in 1940. It was decided that the topic that would be used for this purpose (which in Polish science is called 'anti-Katyn') would be the situation of Soviet prisoners of war who were sent to Polish prisoner of war camps in 1920⁸.

It is a historic fact that during the Polish-Bolshevik war, approximately 80-85 thousand Soviet soldiers were captured in Poland. They were sent to prisoner of war camps, the largest of which were located in Strzałkowo and Tuchola. As a result of poor sanitary conditions, approximately 10,000 prisoners

⁷ W. Rezmer, *Jeńcy polscy w niewoli sowieckiej* [in:] Gryc P. (red.), „Jeńcy 1920”, Kraków-Warszawa 1920, p. 155.

⁸ M. Korcuć, *Wykorzystać – jeżeli to się okaże niezbędne. Jeńcy 1920 i Anty-Katyni* [in:] *Idem*, p. 7.

died. However, this was not the result of deliberate ‘extermination’ carried out by the Polish Army on Soviet soldiers, but only of the weakness of the reborn Poland⁹. It was completely different in the case of Polish prisoners of war in Soviet captivity in 1939 and 1940 – the fate of the murdered officers resulted from a political decision of the leadership of the Politburo of the AUCP (b) Politburo.

Since 1990, the Russian side has been using a propagandic narrative about the fate of Soviet prisoners of war in Polish camps, which consists of 1) overestimating the number of victims and 2) accusing the Polish side of deliberate contribution to the death of Red Army soldiers in Polish captivity. These activities are carried out both by historians from scientific institutions and archivists, but also by propagandists¹⁰. For example, the Russian consul general in Cracow, Boris Shardakov, gave a speech on November 7, 1994, in which he stated that *Józef Piłsudski created concentration camps in 1920 for prisoners of war – soldiers and officers of the Red Army, in which 60,000 people were murdered without trial, and some Poles used them to make shooting targets*¹¹.

The anti-Polish narrative was strengthened during Vladimir Putin’s rule – the Russian dictator personally compared the Katyn massacre and the deaths of Red Army soldiers in Polish captivity (significantly overstating the number of Soviet prisoners of war who died in 1920)¹².

4. POSSIBLE ACTIONS TO TAKE

Manipulating the truth about the Katyn massacre and distorting facts about the Polish-Bolshevik war, on the one hand, are part of the Kremlin’s activities aimed at building a positive image of the Red Army as a formation that (allegedly) did not commit war crimes, and on the other hand, present Poland in a negative light (both in domestic policy and in the international arena). The issue of the Katyn massacre is particularly painful and arouses great interest among Polish public opinion, but we should not forget that the Russian narrative about Poland also touches many other issues and tries to present Poland as an ally of the Third

⁹ <https://katyn.ipn.gov.pl/kat/histori/klamstwo/po-wojnie/12138,Anty-Katyn.html> [on-line access: 30.11.2023].

¹⁰ L. Wyszczelski, *Rosyjska „polityka historyczna” wobec Polski. Kwestia „Anty-Katynia”*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2023, no. 3 (39), p. 85.

¹¹ B. Łojek, *Antykatyni jako przedmiot badań. Sprawozdanie z dyskusji*, „Zeszyty Katyńskie”, no. 19, Warszawa 2004, p. 143.

¹² *Ibidem*, p. 88-91.

Reich and Poles as a nation responsible for crimes against Jews and civilian population. Some of the faulty codes of memory reproduced by the Kremlin are, in fact, codes that appear, for example, in the Western world (e.g. involving the use of the phrase ‘Polish concentration camps’). What actions can be taken? In the light of international law, two possibilities should be noted.

Changes to the Act on the Institute of National Remembrance¹³

Act on the Institute of National Remembrance in the art. 55 penalizes the so-called ‘the Auschwitz lie’ (or, more precisely, denying not only the crime of the Holocaust, but also other crimes, including communist crimes). In the case of anti-Katyn, however, we are dealing not so much with denying the Katyn crime, but with a kind of ‘tying¹⁴’ procedure, consisting in the readiness to (partially) admit the truth about the Soviet perpetrators of the Katyn crime (although not about qualifying it as a war crime, and even more so as the crime of genocide) while simultaneously using propaganda for the death of some Soviet prisoners of war in Polish captivity in a way suggesting that they were subjected to a similar form of extermination.

In 2018, due to the phenomenon of using the term ‘Polish concentration camps’, an amendment to the Act on the Institute of National Remembrance came into force, introducing two provisions, i.e. Art. 55a and art. 55b¹⁵.

Introduced art. 55a stated that:

1. *Whoever publicly and contrary to the facts attributes to the Polish Nation or the Polish State responsibility or co-responsibility for the Nazi crimes committed by the Third German Reich specified in Art. 6 of the Charter of the International Military Tribunal annexed to the International Agreement on the Prosecution and Punishment of Major War Criminals of the European Axis, signed in London on August 8, 1945 (...), or for other offenses constituting crimes against peace, humanity or war crimes or otherwise grossly diminishes the responsibility of the*

¹³ Full name: ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. nr 155 poz. 1016).

¹⁴ The term ‘tying’ in this context was first used by: I. Jazborowska, *Kierunki i poglądy w historiografii rosyjskiej w sprawie zbrodni katyńskiej* [in:] Tarczyński M. „Zeszyty Katyńskie”, no. 22, Warszawa 2007, p. 49.

¹⁵ Ustawa z dnia 26 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2018 poz. 369).

actual perpetrators of these crimes, shall be subject to a fine or imprisonment for up to 3 years. The judgment shall be made public.

2. *If the perpetrator of the act specified in section 1 acts unintentionally, shall be subject to a fine or restriction of liberty.*
3. *The perpetrator of the prohibited act specified in section. 1 and 2, if he committed this act as part of his artistic or scientific activity.*

The introduced provision lost its validity after only a few months¹⁶ after criticism of Poland, including from Israel. It was argued that this provision would allegedly block research on the Holocaust and the possible participation of Polish citizens in the murder of the Jewish population – which is, in the light of Art. 55a section 3, obviously untrue.

In turn, Art. 55b stipulated that, regardless of the provisions in force in the place where the prohibited act was committed, this Act shall apply to Polish citizens and foreigners in the event of committing crimes referred to in Art. 55 and art. 55a. Therefore, the principle of absolute application of the Polish criminal law was used. This provision has also been repealed.

The question arises whether, in the light of Russian aggression against Ukraine and numerous internationally accepted Polish moves aimed at weakening Russian influence, it would not be possible to return (in whole or in part, and possibly after appropriate rewording to further emphasize that the purpose of the regulation is to limit the freedom of scientific research) to regulations in force for a short period of time - perhaps with greater emphasis on Soviet crimes (it should be noted that the introduced regulation primarily emphasized the crimes of the Third Reich). A justification for such changes in Polish regulations that is understandable to international opinion could be the indication that manipulations within the framework of Russian memory policy are an element of the disinformation policy directed against Western countries, and criminal law is one of the means that the state can use against disinformation, especially when implemented by Russian public institutions in order to build a negative image of a country that plays a key role on the geopolitical map.

¹⁶ Ustawa z dnia 27 czerwca 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2018 poz. 1277).

The issue of war reparations from the Russian Federation

A separate issue that should be mentioned here is the issue of the Treaty of Riga. As is widely known, the Polish-Bolshevik war ended with the Treaty of Riga, which provided, among other things, for the payment of war reparations to Poland, which, however, never took place. It should be noted here that *the settlement of property claims arising from war between states has always been an issue in which the most important role was played by political factors, such as: the current balance of power in the international arena or the need to create a new international order related to the end of the conflict. Legal issues, on the other hand, played a secondary role*¹⁷. This is the state of affairs we are dealing with in the case of the debate taking place in Poland on the possibility of pursuing claims from the Federal Republic of Germany for the losses suffered by Poland as a result of World War II and German aggression. Although there is an ongoing discussion in the Polish science of public international law on whether it would be possible to pursue claims from Germany, ultimately *how the issue of war reparations will be resolved will depend primarily on the political will in Poland and Germany*¹⁸.

In the case of the Treaty of Riga, unlike in the case of claims against Germany, it is difficult to point possible legal controversies. In 2020 and 2021, three parliamentary interpellations were addressed to the Minister of Foreign Affairs regarding the issue of the Treaty of Riga. Two of them (in 2020 and 2021) were submitted by Janusz Korwin-Mikke (and other MPs - members of the Confederacy–Freedom and Independence parliamentary group), and additionally in 2021, Jarosław Sachajko, Paweł Szramka and Radosław Lubczyk submitted interpellations.

On June 5, 2020, Janusz Korwin-Mikke, Konrad Berkowicz, Artur Dziambor, Jakub Kulesza and Dobromir Sośnierz submitted interpellation no. 7385 regarding compensation for Poland granted under the Treaty of Riga. The MPs pointed out that the Treaty of Riga granted the Second Polish Republic 30 million rubles in gold, this compensation was not paid to Poland, the Russian Federation considers itself the heir of Bolshevik Russia and the USSR, but, according to the MPs, *there is a problem with the deadline. The 1969 Vienna Convention states that it does not alter previous international customs. Therefore, it should be considered that claims expire after 99 years from the time the claim arises.*

¹⁷ M. Sopiński, *Reparacje wojenne od Niemiec w aspekcie prawnym oraz politycznym*, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego” 2022, III, p. 62.

¹⁸ *Ibidem*.

This means that this is the last year in which the Third Polish Republic can apply for this considerable sum. If 5 gold rubles from 1911 (they were not minted later) contained 7.74 g of pure gold, then we can claim up to 46.44 tons of gold¹⁹.

In response, it was stated that *international law does not contain general, unambiguous and generally applicable norms determining the impact of the passage of time on claims for compensation, in particular it does not specify specific limitation periods for claims and the conditions that should occur for such an event to be considered. There have been no international agreements adopted regulating the issue of limitation of claims for failure to fulfill obligations contained in international agreements, and the practice of countries in this respect is not uniform. This issue was not regulated in the interwar period, nor was it resolved in the Vienna Convention on the Law of Treaties, drawn up in Vienna on May 23, 1969 (...). Therefore, the issue of limitation of claims should be considered primarily through the prism of the jurisprudence of international tribunals, with particular emphasis on the jurisprudence of the International Court of Justice. The ICJ each time considers the admissibility of the complaint in the context of the limitation period for the claim, depending on the circumstances of the case. The Tribunal takes into account, among others: the manner in which the subject of the dispute was raised in relations between states²⁰. It was emphasized that when analyzing the issue of limitation of claims, one should take into account, among others, the relations between the Polish People's Republic and the USSR, which made it impossible to undertake this type of actions²¹.*

On April 12, 2021, the same MPs (except for Dobromir Sośnierz) submitted interpellation No. 22455 regarding the enforcement of compensation due to the Republic of Poland granted under the Treaty of Riga. The MPs declared in it that *we are not interested in what position the ICJ would take (and we would like to point out that the ICJ can only deal with this case if the other party consents to it), we are not interested in what the ICJ thinks about the limitation period - because we have numerous examples (e.g. the 99-year lease of the New Territories of Hong Kong) where 100 years is considered the limit of claims - and the Russian authorities will undoubtedly use this excuse to refuse any talks on this subject and that the Kremlin has rightly proudly announced, that the Russian Federation has already paid off all the debts of Tsarist Russia and the Soviet Union. Pointing out to him this –*

¹⁹ <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BQLAWV> [on-line access: 30.11.2023].

²⁰ <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BRRJBT> [on-line access: 30.11.2023].

²¹ *Ibidem*.

for Russia – little thing could make the Kremlin want to make up for this omission²². The question was asked *did the relevant authorities of the Third Polish Republic ask the authorities of the Russian Federation to settle this particular payment?*, to which the short answer was given that the Republic of Poland did not take such an initiative after 1989²³.

In turn, the third mentioned interpellation – No. 9603 on the enforcement of compensation under the Treaty of Riga - authored by Jarosław Sachajko, Paweł Szramka and Radosław Lubczyk– contained a list of questions touching on the broadly understood topic of war reparations. In the response, it was pointed out that the Russian side had a negative attitude towards Poland –it was pointed out that *the authorities of the Russian Federation, as part of their historical policy, understood by them as an instrument of foreign policy, have an unambiguously negative attitude towards Polish demands regarding the failure of the USSR (later the Russian Federation) to fulfill from contractual obligations. The lack of will to understand the Polish legal position, as well as the lack of interest on the Russian side, make it impossible to implement the legitimate demands of the Polish authorities. With regard to the issues of the Treaty of Riga, it should be emphasized that the failure to include in its text provisions regulating the consequences of failure to fulfill obligations, as well as the principles of functioning of the international justice system, significantly hinder the pursuit of any claims arising from it before international judicial bodies* and that the Polish authorities are taking another step. type of action aimed at recovering Polish property²⁴.

Therefore, it should be noted that:

- a) The Ministry of Foreign Affairs does not see any legal obstacles that would exclude the Republic of Poland from taking action to enforce the Treaty of Riga (although it would be very difficult); in particular, it is not true that on the centenary of the conclusion of the treaty there was a statute of limitations for claims;
- b) the Russian authorities show a far-reaching reluctance to take actions aimed at settling the obligations arising from the Treaty of Riga.

As previously indicated, political considerations often outweigh legal considerations in these types of claims. This is visible in the case of claims against

²² <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=C25BUE> [on-line access: 30.11.2023].

²³ <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=C2WJ2L&view=null> [on-line access: 30.11.2023].

²⁴ <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BTZJ45&view=null> [on-line access: 30.11.2023].

Germany – the actions taken by the Law and Justice government in recent years were, to a large extent, based on various activities of a propaganda and symbolic nature, intended to remind about the crimes of the Third Reich²⁵ and emphasize (including in the international arena) about the objective injustice of Germany's approach towards Poland in this respect. This action shows an almost tiresome desire to remind Berlin that this topic is troublesome for Germany (German memory policy tries at all costs to remove the burden of responsibility from the German state and nation and transfer it to Nazi ideology, including by emphasizing the role of other nations and Axis European states in the Holocaust, and to emphasize the importance of the existence of the anti-Nazi resistance movement as evidence that German society was supposedly "enslaved" by the Nazis in the same way as the inhabitants of the countries occupied by the Third Reich) - still not has been closed.

It is worth considering whether, in the light of the extremely tense Polish-Russian relations (which are currently beyond repair, in the light of the ongoing war in Ukraine and Polish involvement in aid activities for Kiev, and fears that the Russian Federation would also be able to attack NATO countries), advancing claims related to the Treaty of Riga would not be a logical consequence of Polish diplomacy. If the claims are directed against the Federal Republic of Germany (a NATO and EU state, and therefore a partner state towards Poland), then they may be directed against the country of Poland, which is at least reluctant. After the Russian aggression against Ukraine, Poland has already made a kind of act of symbolic reluctance towards Russia - by abandoning the use of the Russian name 'Kaliningrad Oblast' and returning to use it (emphasizing not only the role of Kalinin – the city's patron –in the Katyn massacre and the German character of the city, but also the fact that for 190 years Królewiec was a fief of Polish kings, therefore the name honoring the Soviet criminal was described in the government announcement as *imposed and artificial, which is not related to our history*²⁶) the term *Królewiec Oblast*.

Actions aimed at publicizing the issue of the failure to settle war losses that Poland suffered as a result of the Polish-Bolshevik war could create an additional negative image of Russia in the international arena –including reminders of the criminal actions of the Red Army during the Polish-Bolshevik war. Additionally,

²⁵ Statement of Przemysław Czarnek is worth mentioning, he claimed, it's possible for Poland to simultaneously inquire reparations from both Russia and Germany: <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8528354,czarnek-rosja-reparacje.html> [on-line access: 30.11.2023].

²⁶ <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/zmiana-nazwy-krolewiec-zamiast-kaliningrad2> [on-line access: 30.11.2023].

these activities could (as part of the activities carried out by the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Culture and National Heritage) be related to the promotion of the memory of the 1920 war and its role for the fate of Europe, and thus have a positive impact on Poland's image in the world.

5. SUMMARY

The proposed actions are aimed at counteracting the negative narrative used by Russian disinformation to build a negative image of Poland. Faulty memory codes may have a negative impact on the state's reputation.

At the same time, an important fact should be signaled, namely that the actions proposed above, if they are to be implemented, should be thoroughly analyzed not only on legal grounds, but also by Polish diplomacy, and possible actions should be consulted internationally with other countries. Both the return to the use of criminal law mechanisms in the fight against faulty memory codes and the raising of the issue of reparations directed towards Russia may be used by Kremlin diplomacy to attack Poland. Therefore, these activities should be coordinated with, for example, an appropriate information campaign explaining to the international opinion the purpose of introducing such regulations.

BIBLIOGRAPHY

Scientific literature

Jażborowska I, *Kierunki i poglądy w historiografii rosyjskiej w sprawie zbrodni katyńskiej* [w:] Tarczyński M. „Zeszyty Katyńskie”, nr 22, Warszawa 2007.

Łojek B., *Antykatyń jako przedmiot badań. Sprawozdanie z dyskusji*, „Zeszyty Katyńskie”, nr 19, Warszawa 2004.

Korkuć M., *Wykorzystać – jeżeli to się okaże niezbędne. Jeńcy 1920 i Anty-Katyń* [w:] Gryc P. (red.), „Jeńcy 1920”, Kraków-Warszawa 1920.

Sopiński M., *Reparacje wojenne od Niemiec w aspekcie prawnym oraz politycznym*, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego” 2022, III.

Szumski A., *Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 16 IV 2012 r. w "sprawie katyńskiej" (Sprawa Janowiec i inni przeciwko Rosji) - aspekty prawne i znaczenie dla relacji polsko-rosyjskich*, „Dyplomacja i Bezpieczeństwo”, nr 1(1)/2013.

Rezmer W., *Jeńcy polscy w niewoli sowieckiej* [w:] Gryc P. (red.), „Jeńcy 1920”, Kraków-Warszawa 1920.

Wieczorek I., *Niewola wojenna – analiza historyczno-prawna*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne” 2019/2020, t. X/XI.

Wyszczelski L., *Rosyjska „polityka historyczna” wobec Polski. Kwestia „Anty-Katynia”*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2023, nr 3 (39).

Acts and resolutions of the Sejm:

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2020 r. w sprawie upamiętnienia 100. rocznicy Bitwy Warszawskiej.

Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. nr 155 poz. 1016).

Ustawa z dnia 26 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2018 poz. 369).

Ustawa z dnia 27 czerwca 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2018 poz. 1277).

Web sources:

<https://dzieje.pl/wiadomosci/p-glinski-o-bitwie-warszawskiej-bylo-starcie-cywilizacji> [on-line access: 30.11.2023].

<https://dziennikpolski24.pl/wojna-polskobolszewicka-starcie-cywilizacji/ar/3266404> [on-line access: 30.11.2023].

<https://historia.wprost.pl/10816339/wojna-polsko-bolszewicka-byla-starciem-cywilizacji.html> [on-line access: 30.11.2023].

<https://katyn.ipn.gov.pl/kat/histori/klamstwo/po-wojnie/12138,Anty-Katyn.html> [on-line access: 30.11.2023].

<https://polskieradio24.pl/5/1222/arttykul/2355499,1920-czyli-starcie-cywilizacji-bitwa-ktora-ocalila-polske-i-europe> [on-line access: 30.11.2023].

<https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8528354,czarnek-rosja-reparacje.html> [on-line access: 30.11.2023].

<https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/zmiana-nazwy-krolewiec-zamiast-kaliningrad2> [on-line access: 30.11.2023].

<https://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/art,612,zywe-groby-nieme-swiadectwo-bolszewickich-zbrodni> [on-line access: 30.11.2023].

<https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BQLAWV> [on-line access: 30.11.2023].

<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BRRJBT> [on-line access: 30.11.2023].

<https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BTZJ45&view=null> [on-line access: 30.11.2023].

<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=C25BUE> [on-line access: 30.11.2023].

<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=C2WJ2L&view=null> [on-line access: 30.11.2023].

CZY POLSKA BYŁA POD OKUPACJĄ SOWIECKĄ?

W dość szerokich kręgach polskiego społeczeństwa przyjmuje się, że w okresie PRL Polska znajdowała się pod okupacją sowiecką – stanowisko takie można odnaleźć nie tylko w publicystyce, ale również w samym społeczeństwie². Czy istotnie tak było? Nie uda się odpowiedzieć na to pytanie bez wyjaśnienia samego terminu okupacji oraz opisu okupacji wschodniej Polski z l. 1939-41.

I.

Okupacja jest formą zarządzania wrogim terytorium zdobytym na skutek działań wojennych. Taką definicję da się zrekonstruować na podstawie IV Konwencji Haskiej³, obecnie jednak uważa się również, że do okupacji może dojść bez działań wojennych oraz że istnieje rozpoczęta wprawdzie na skutek działań wojennych, ale kontynuowana po ich ustaniu tzw. „okupacja pokojowa”. W klasycznym rozumieniu okupacja trwa do czasu odbicia terytorium przez drugą ze stron konfliktu lub do zawarcia układu pokojowego. Celem okupacji jest zapewnienie zajętemu terytorium porządku i warunków umożliwiających dalsze trwanie życia społecznego.

Konwencja wymienia liczne obowiązki okupanta. Jest on przestrzegać miejscowego prawa i nie może stanowić nowego (za wyjątkiem przepisów o charakterze porządkowym, służących realizacji celu okupacji). Ludności obszaru okupowanego nie można zmuszać do udzielania informacji o armii jej państwa ani do składania przysięgi wierności okupantowi. Okupacja musi szanować prawa

¹ Ekspert Instytutu Spraw Konstytucyjnych.

² P. Zychowicz, *Polacy: rok 1945 to nowa okupacja*, „Rzeczpospolita”, 31 sierpnia 2009 r., <https://www.rp.pl/wydarzenia/art15440511-polacy-rok-1945-to-nowa-okupacja> (dostęp: 24.10.2024).

³ Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, Dz. U. z 1927 r., Nr 21, poz. 106.

mieszkańców obszaru okupowanego, w tym w szczególności prawa religijne i własność prywatną (która nie może być konfiskowana przez okupanta), zabronione jest także stosowanie szabru wojennego.

Okupantowi wolno pobierać podatki z okupowanego obszaru, jednak musi to czynić zgodnie z przepisami dotychczasowymi i przeznaczać je w pierwszej kolejności na utrzymanie administracji obszaru okupowanego. Okupant może także wprowadzić nowe daniny, jednak wyłącznie z przeznaczeniem na utrzymanie armii okupacyjnej i administracji obszaru okupowanego. Podobnie można od producentów żywności domagać się dostaw żywności, czyli tzw. kontyngentu, ale jedynie dla wyżywienia armii okupacyjnej i za opłatą lub pokwitowaniem.

Armii okupacyjnej wolno dokonywać rekwirowania własności państwowej i to jedynie środków finansowych, broni oraz rzeczy służących do prowadzenia działań wojennych. Rzeczy takie należące do osób prywatnych również mogą być zarekwirowane, ale muszą zostać zwrócone, ewentualnie w braku zwrotu, okupant jest zobowiązany wypłacić odszkodowanie. Własność samorządowa, Kościołów i związków wyznaniowych oraz instytucji charytatywnych lub naukowych jest traktowana tak, jak własność prywatna, nawet jeśli należy do państwa.

II.

O ile atak III Rzeszy na Polskę starał się zachować pozory legalności – dziś wprawdzie uważa się toczenie wojen napastniczych za niedopuszczalne (art. 1 i 2 Karty Narodów Zjednoczonych⁴), jednak pogląd ten narodził się w związku z doświadczeniami II wojny światowej, niemniej Niemcy nie chcieli przedstawiać siebie w roli agresorów, w tym celu posługując się tzw. prowokacją gliwicką – o tyle sowiecki atak 17 września nieszczególnie o nie dbał. Związek Sowiecki nie wypowiedział Polsce wojny. Ambasador Grzybowski został w nocy z 16 na 17 września wezwany na Kreml, gdzie Władimir Mołotow poinformował go, że Związek Sowiecki czuje się zwolniony ze wszystkich zawartych z Polską układów. Działanie takie było sprzeczne z prawem międzynarodowym, albowiem Polska sprawowała jeszcze suwerenność nad swoim terytorium, a co więcej: kwestię jej istnienia mógł przesądzić tylko traktat pokojowy.

W następstwie komunikatu Mołotowa Armia Czerwona przekroczyła granicę. Takie postępowanie dawało Polsce możliwość wypowiedzenia wojny

⁴ Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz. U. z 1947 r., Nr 23, poz. 90.

– zgodnie z art. 12 lit. f konstytucji kwietniowej⁵ była to kompetencja prezydenta. Ignacy Mościcki jednak wojny Związkowi Sowieckiemu nie wypowiedział. Wojna jednak, nawet jeśli rozpoczęła się w sposób nieprawidłowy, jest traktowana jak wojna, jeśli z jej przebiegu wynika prowadzenie działań wojennych⁶. Tak było w tym przypadku.

Związek Sowiecki nie uznał swojej agresji przeciwko Polsce za działania wojenne, w opinii kierownictwa Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych, wkroczył na terytorium bepaństwowe. Mimo to początkowo stosowano reguły okupacyjne, powołana została tymczasowa administracja okupowanych terenów, jednakże odbyło się to z naruszeniem prawa, albowiem usuwano symbole państwowości polskiej, takie jak godła czy flagi. Co więcej, na 22 października wyznaczono wybory do tzw. zgromadzeń ludowych zachodniej Ukrainy i zachodniej Białorusi. Wprawdzie Konwencja *explicite* nie zabrania przeprowadzania wyborów, jednak powołanie nowych organów ustawodawczych jest stanowieniem prawa i przekracza zakres zwykłej administracji. Te zgromadzenia ludowe miały mieć kompetencje ustawodawcze, a zatem tworzyły prawo, co naruszało suwerenność Polski w sposób nieprzewidziany konwencją. Co więcej, 26 października 1939 r. władze ZSSR przekazały Litwie Wilno, co było bezpośrednim wykonywaniem władztwa nad terytorium, które nawet nie zostało jeszcze formalnie, nawet jednostronnie, anektowane.

Wyłonione zgromadzenia ludowe (w wyborach można było głosować tylko na jedną listę) w dniu 28 października (ukraińskie) i 30 października (białoruskie) uchwałyły rezolucje domagające się przyłączenia w skład ZSSR, odpowiednio do Ukraińskiej SSR i Białoruskiej SSR. Rada Najwyższa ZSSR w dniu 2 listopada przychyliła się do tych rezolucji i dokonała inkorporacji zajętego terytorium. Po przeprowadzeniu aneksji, Związek Sowiecki zaczął sprawować całkowitą suwerenność nad zajętym terytorium. Przeprowadzono kolektywizację rolnictwa, prowadzono politykę ateizacji, deportowano część ludności (głównie Polaków), innych stawiano przed sądami lub mordowano bez sądu. Dotyczyło to także jeńców wojennych (Katyń). Szkoły prywatne zostały znacjonalizowane, a Uniwersytet Jana Kazimierza został przemianowany na Uniwersytet Lwowski i jako język wykładowy wprowadzono ukraiński. Przeprowadzone zostały także kolejne wybory: w marcu 1940 r. do Rady Najwyższej ZSSR i rad najwyższych USSR oraz BSSR oraz lokalne w grudniu 1940 r. (nie były to jednak wybory do organów

⁵ Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz. U. Nr 30, poz. 227.

⁶ T. J. Kęsoń, *Stan wojny a stan wojenny – zagadnienia formalno-prawne*, „Rocznik Bezpieczeństwa Narodowego” 2014, vol. 8, nr 2, *passim*.

polskich jednostek samorządowych, tylko nowych jednostek administracyjnych powołanych przez nowe władze).

Poprzez wcielenie zajętych terytoriów Związek Sowiecki poważnie naruszył postanowienia konwencji haskiej i złamał prawo międzynarodowe. Nie zapewniono poszanowania praw przewidzianych Konwencją, a ZSSR zaczął sprawować pełną suwerenność nad zajętym terytorium. Było to przekroczenie prawa wojennego. Trzeba jednak w tym miejscu zaznaczyć, że ZSSR nie uważał się za spadkobiercę Rosji przedrewolucyjnej i nie czuł się związany podpisywanymi przez nią konwencjami, w tym konwencją haską. Zgodnie jednak z prawem międzynarodowym, w stosunkach między państwem-stroną jakiejś konwencji a państwem niebędącym stroną, konwencja ma zastosowanie. Gdyby zresztą było inaczej, wówczas ZSSR i tak byłby związany zwyczajem międzynarodowym, który regulował kwestię okupacji przed wejściem w życie IV Konwencji Haskiej, a który regulował sprawę okupacji w sposób niemalże identyczny.

Naruszenie norm dotyczących okupacji nie zmienia jednak faktu, że co do zasady władztwo sowieckie nad ziemiąmi zajętymi w 1939 roku opierało się na tej zasadzie. Obszar został przejęty na skutek działań wojennych, nie został między Polską a ZSSR zawarty traktat pokojowy. Nie było więc dla władzy sowieckiej nad Polską innej podstawy niż okupacja. Fakt, że wykonywano ją niezgodnie z prawem, przekraczano regulujące tę materię unormowania, a ZSSR jednostronnie traktował zajęte terytorium jak własne nie stoi temu na przeszkodzie, a wręcz przeciwnie, może stanowić podstawę do wysuwania z tego tytułu roszczeń pod adresem jego kontynuatorki, Rosji.

III.

Na skutek niemieckiej inwazji z dnia 22 czerwca 1941 r. oddziały Armii Czerwonej zostały wyparte z zajętych w 1939 r. terytoriów Polski. Wkroczyły na nie ponownie w ramach ofensywy rówieńsko-łuckiej, wchodzącej w skład szerszej operacji dniprzeańsko-karpackiej. Pierwszym dużym zajętym polskim miastem było właśnie Równe (2 lutego 1944 roku), choć granicę przekroczone już 4 stycznia 1944 r. pod Rokitnem. Obszar ten jednak, w świetle ustaleń poczynionych w Teheranie, a następnie potwierdzonych w Jałcie nie miał po zakończeniu konfliktu należeć do Polski, a przejść w skład ZSSR, co formalnie potwierdziła umowa z 16 sierpnia 1945 r., ratyfikowana w lutym 1946 r. i obowiązująca

od 5 lutego 1946 r.⁷ Do tego czasu obszar Kresów *de jure* wciąż należał do Polski i w świetle prawa międzynarodowego był okupowany przez ZSSR, choć *de facto* Związek Sowiecki sprawował na tym obszarze pełną suwerenność.

Aby być jednak precyzyjnym należy wskazać, że do czasu zakończenia działań wojennych, czyli do kapitulacji Niemiec w 1945 r. właściwie nie można mówić o okupacji. Okupacja, jak to wynika z wcześniej poczynionych rozważań, jest stanem następującym na skutek działań wojennych przeciwko państwu, którego obszar będzie się okupowało lub innych działań wymierzonych w to właśnie państwo. Tymczasem Polskę i ZSSR po 1941 r. łączył sojusz wojskowy wymierzony w Niemcy, na których odbijano wskazane terytoria. Na obszarze Kresów zatem po 5 lutego 1946 r. Armia Sowiecka stacjonowała na zwyczajnych zasadach, jako wojsko państwa sprawującego uznaną międzynarodowo suwerenność nad tym obszarem, przed tą datą od 8 maja 1945 r. była to specyficzna okupacja pokojowa.

Na reszcie obszaru należącego przed wojną do Polski, w związku z ukonstytuowaniem się 21 lipca 1944 r. Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, pełniącego namiastkę rządu, należy raczej mówić o zwykłym w przypadku wojny stacjonowaniu wojsk sojuszniczych, co jest jednak o tyle problematyczne, że PKWN nie posiadał szerokiego uznania międzynarodowego, co zmieniło się dopiero w czerwcu 1945 r. (a więc już po wojnie) wraz z powołaniem Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. Jednakże z powodu braku podstawy prawnej dla tego stacjonowania, właściwie również można tę formę stacjonowania na obcym terytorium nazwać okupacją. Terytoria zaś między granicami przedwojennymi a powojennymi podlegały zwykłej okupacji wojennej, jako należące w świetle prawa międzynarodowego do Niemiec – przynajmniej do dnia 2 sierpnia 1945 r., kiedy to na skutek ustaleń poczdamskich, społeczność międzynarodowa uznała je za część Polski.

Są tu jednak pewne problemy. Przede wszystkim ani sama Armia Czerwona (od 1946 r. – Sowiecka) ani władze państwowe ZSSR nie wykonywały wszystkich przepisów dotyczących okupacji. Administracja była polska, na obszarze tym stacjonowało Wojsko Polskie, faktycznie wojska sowieckie zabierały kontyngent i dokonywały przejęcia urządzeń fabrycznych na ziemiach zachodnich, jednak były to działania faktyczne i bezprawne. Można więc mówić o pewnej formie okupacji *de facto*, choć specyficznej, bo na terytorium państwa sojuszniczego i nie opartej na postanowieniach IV Konwencji Haskiej.

⁷ Umowa między Rzeczpospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko - radzieckiej granicy państwowej, Dz. U. z 1947, Nr 35, poz. 167.

Większość wojsk sowieckich stacjonowała na terytoriach poniemieckich, ale np. sztab generalny Północnej Grupy Wojsk, czyli zgrupowania Armii Czerwonej utworzonego w celu stacjonowania na terytorium Polski znajdował się w Łodzi, a niektóre jednostki wojskowe dyslokowano na terytorium Zagłębia, Pomorza, Kielecczyny czy Podlasia, a zatem obszarów, które także przed wojną należały do Polski. Gdy na skutek konferencji poczdamskiej nowe granice Polski zyskały uznanie międzynarodowe problem ten rozciągnął się także na ziemie poniemieckie. Północna Grupa Wojsk stacjonowała więc w Polsce bez żadnej podstawy prawnej, na bliżej niesprecyzowanych zasadach, bez wpływu strony polskiej na liczebność zgrupowania. Była to zatem, jak już wskazano, *de facto* okupacja.

Ten stan rzeczy, co rozumiałe, nie odpowiadał polskiemu społeczeństwu i nie odpowiadał też komunistycznym władzom polski. Do śmierci Stalina jednak stopień uzależnienia polskich komunistów od Moskwy był na tyle duży, że nie podnosili oni w ogóle tej kwestii. Śmierć Stalina spowodowała jednak pewne zmiany we wzajemnych stosunkach państw socjalistycznych. O ile do tego czasu opierano się na układach dwustronnych, o tyle po 1953 r. Kreml zgadzał się co do poszerzenia suwerenności państw zależnych i przejścia na formę kooperacji zbiorowej. Wyrazem tych tendencji było powołanie w maju 1955 r. Układu Warszawskiego, jak nieformalnie nazywano układ o przyjaźni i pomocy wzajemnej. Sam układ podpisano 14 maja⁸, a dzień później państwa-strony podjęły uchwałę o powołaniu Zjednoczonego Dowództwa Sił Zbrojnych, zgodnie z którą rozmieszczenie Zjednoczonych Sił miało następować stosownie do potrzeb obronnych, na podstawie umów pomiędzy poszczególnymi państwami. Nadal nie można jednak tej uchwały rozpatrywać w kategorii podstawy prawnej samego stacjonowania wojsk sowieckich w Polsce, albowiem wymagała ona dodatkowej umowy między Polską a ZSSR.

Dążenia do zawarcia tej umowy skatalizował tzw. „polski październik”. Podczas rozmów polskiego biura politycznego z delegacją sowiecką w nocy z 19 na 20 października 1956 r. Armia Sowiecka wyruszyła z baz, kierując się na Warszawę, co miało na celu zastraszenie Polaków. Władysław Gomułka jednak zastraszyć się nie dał, w odpowiedzi nakazano przygotowanie Wojska Polskiego do walk. Podczas tych rozmów poruszono także problem nieuregulowanego stacjonowania Armii Sowieckiej w Polsce i strony zobowiązały się wypracować porozumienie w tym zakresie.

⁸ Dz. U. Nr 30, poz. 182.

IV.

Kontynuacją rozmów z 19/20 października 1956 r. były odbywające się tym razem w Moskwie negocjacje z 18 listopada 1956 r. Układu nie udało się wówczas wypracować, jednak strony podpisały deklarację o prowadzeniu wzajemnych konsultacji dotyczących pobytu wojsk sowieckich w Polsce i dalszym dążeniu do zawarcia stosownego traktatu w tej sprawie. Traktat ten podpisano po kolejnym miesiącu, 17 grudnia 1956 r.⁹ Umowa ta była na tle stosunków panujących w Bloku Wschodnim wyjątkowa, inne państwa, w których stacjonowała Armia Sowiecka nie zdołały takiej nigdy wynegocjować.

Artykuł 1 tej umowy określał stacjonowanie Armii Sowieckiej w Polsce jako czasowe (pierwotnie na 12 lat, zgodnie z oryginalnym brzmieniem traktatu) i zakazywał jej ingerowania w wewnętrzne sprawy Polski. Trudno nie zauważyć, że konstrukcja tego przepisu była związana z wcześniejszymi nadużyciami, jak choćby w dniu 19/20 października 1956 r. Taka była zresztą też wymowa dalszych postanowień, które przewidywały, że liczebność wojsk sowieckich zostanie ustalona w drodze odrębnego porozumienia (art. 2 ust. 1), ruchy oraz ćwiczenia tych wojsk będą wymagały zgody władz polskich (art. 2 ust. 2-3), żołnierze sowieccy oraz personel cywilny PGW będą zobowiązani przestrzegać prawa polskiego (art. 3), rozbudowa koszar i garnizonów wymagała zgody władz polskich (art. 7), co do zasady ustanawiano wobec tak personelu cywilnego, jak i żołnierzy jurysdykcję sądów polskich i polskiego prawa karnego (art. 9 pkt 1), naruszający polski porządek prawny żołnierze mieli – na wniosek władz polskich – podlegać wydaleniu z Polski (art. 12), a w przypadku wyrządzenia szkody przez działania wojsk sowieckich, ZSSR zobowiązywał się wypłacić odszkodowanie (art. 13).

Oprócz powyżej przytoczonych przepisów o charakterze gwarancyjnym określono też same reguły stacjonowania wojsk sowieckich w Polsce – żołnierze mieli nosić stosowne mundury, a samochody i motocykle miały być odpowiednio oznakowane (art. 4), osobne porozumienia miały regulować tryb wjazdu i wyjazdu wojska i personelu cywilnego (art. 5), podobnie jak warunki użytkowania obiektów wojskowych (art. 6), w zakresie popełniania przestępstw przez personel Armii Sowieckiej lub przeciwko temu personelowi strony zobowiązywały się do udzielania sobie wzajemnej pomocy prawnej (art. 11), obie strony miały wyznaczyć pełnomocników ds. stacjonowania wojsk sowieckich w Polsce (art. 17),

⁹ Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o statusie prawnym wojsk radzieckich czasowo stacjonowanych w Polsce, podpisana w Warszawie dnia 17 grudnia 1956 r., Dz. U. z 1957 r., Nr 29 poz. 127.

zaś do interpretacji postanowień umowy miała zostać utworzona specjalna komisja mieszana (art. 19).

Wreszcie ostatnia grupa przepisów regulowała zobowiązania strony polskiej wynikające ze stacjonowania Armii Sowieckiej na terytorium PRL: żołnierzy sowieckich objęto taką samą ochroną prawnokarną jak żołnierzy polskich (art. 10), w przypadku wyrządzenia działaniem lub zaniechaniem władz polskich lub obywateli Polski szkód na mieniu PGW lub na osobie jej personelu, władze polskie były zobowiązane do ich naprawienia (art. 14). Tych przepisów było jednak najmniej.

Najszybciej wykonane zostały postanowienia umowy dotyczące powołania komisji mieszanej. Powstała ona jeszcze w 1956 r. i głównym przedmiotem jej działalności było rozpatrywanie skarg Polaków poszkodowanych działaniami Armii Sowieckiej w Polsce, zarówno tymi sprzed podpisania porozumienia, jak i później, bieżącymi. Łącznie rozpoznała ona ok. 7 tys. spraw, z czego pół tysiąca dotyczyło pozbawienia obywateli polskich życia przez żołnierzy sowieckich.

Następnie, 20 lipca 1957 r. powołany został polski pełnomocnik ds. stacjonowania Armii Sowieckiej w Polsce. Został nim gen. Leszek Krzemień, zaś trzy miesiące później – 23 października 1957 r. ministrowie obrony obu państw (Janusz Zarzycki i Rodion Malinowski) podpisali długo wyczekiwane porozumienie dotyczące liczebności PGW – przewidywało ono stacjonowanie w Polsce 40 tys. żołnierzy, 17 tys. lotników i 7 tys. marynarzy oraz związanego z ich obsługą personelu cywilnego. Porozumienie, w wykonaniu postanowień art. 15 układu z 17 grudnia 1956 r. określało także drogi, po których wojska sowieckie mogły się przemieszczać. Strona sowiecka została zobowiązana do informowania raz na sześć miesięcy strony polskiej o zmianach w stanie wojsk PGW, jednak tego zobowiązania do 1992 r. Rosjanie nie wykonywali.

Wreszcie, w 1958 r. dla obsługi aprowizacji dla wojsk sowieckich, w wykonaniu art. 15 i 16 umowy, powołane zostało Przedsiębiorstwo Handlu Zagranicznego Marko, które było odpowiedzialne za import towarów przeznaczonych na potrzeby stacjonujących garnizonów. W tym też roku dla oszacowania kosztów utrzymania garnizonu przeprowadzono inwentaryzację obiektów, która wykazała, że 77 garnizonów dysponuje 838 kompleksami, 8 tys. hektarów i 4891 budynkami, z czego aż 4437 stanowiło własność PRL i do tej pory nie opłacano z tytułu ich użytkowania żadnego czynszu. Porozumienie z 18 czerwca 1958 r. ustaliło, że Armia Sowiecka będzie płacić czynsz w takiej wysokości, w jakiej płaci je Wojsko Polskie, jednak ze względu na to, że remont budynków w myśl porozumień obciążał stronę sowiecką, został on ostatecznie obniżony o połowę.

Dla zapewnienia sobie wpływów na wskazane remonty, w 1965 r. strona polska powołała pełnomocnika ds. obiektów dzierżawionych, jednak urząd ten nie spełnił swojej roli, gdyż nie zapewnił sobie omawianego wpływu, był jedynie informowany o remontach i co więcej, pośredniczył w poszukiwaniu wykonawców.

Powtórna inwentaryzacja została dokonana w 1973 r. i pokazywała zmiany we wzajemnych stosunkach, jakie nastąpiły po przejściu władzy przez ekipę Gierka. Polscy członkowie komisji nie zostali wpuszczeni na ok. 10-15% obiektów i strona sowiecka dokonała w nich jednostronnej kontroli. Niemniej na podstawie tej inwentaryzacji w 1975 r. podpisany został protokół dotyczący rozliczeń płatniczych kosztów wywołanych stacjonowaniem Armii Sowieckiej w Polsce.

Stale malała jednak liczebność garnizonu. W lutym 1991 r. stacjonowało w Polsce już tylko 53 tys. żołnierzy sowieckich. W roku poprzednim, 11 grudnia 1990 r., rozpoczęły się rozmowy polsko-sowieckie o wycofaniu tych wojsk z terytorium Polski, które rozpoczęło się w kwietniu 1991 r., choć stosowną umowę parafowano dopiero 27 października 1991 r. (a podpisana i ratyfikowana nie została nigdy).

Po 1956 r. status Armii Sowieckiej w Polsce uzyskał więc podstawę prawną, wynikał z zawartego w 1955 r. sojuszu zwanego powszechnie Układem Warszawskim. Rząd PRL zagwarantował sobie wpływ na to stacjonowanie i na działania garnizonów umową z grudnia 1956 r. Umowa ta była korzystna dla Polski i choć nie zawsze i nie w pełni przestrzegana przez stronę sowiecką, zapewniła Polakom możliwość dochodzenia odszkodowań za szkody poczynione przez pobyt wojsk sowieckich w kraju, podobnie jak wprowadziła opłaty za ich stacjonowanie. Od tego czasu nie można więc dłużej mówić o okupacji Polski przez ZSSR, a właśnie o stacjonowaniu wojsk sojusznicznych, co jest kategorią odrębną i dość młodą, albowiem w czasach pokoju takie rozwiązania pojawiły się dopiero po utworzeniu systemu blokowego po II wojnie światowej.

V.

Podsumowując zatem powyższe rozważania, należy wskazać, że status stacjonowania Armii Czerwonej/Sowieckiej w Polsce był różny w zależności od omawianego okresu. Można tutaj wyróżnić trzy takie okresy: 1939-41 (okres okupacji), 1944-56 (okres pokojowej okupacji de facto) i 1956-93 (okres stacjonowania sił sojusznicznych na podstawie zawartego układu).

Okresy 1939-41 i 1956-93 w zasadzie nie budzą wątpliwości. Problematyczne może być jedynie kwalifikowanie pierwszego z nich jako okupacji ze względu

na przekroczenie jej zasad przez stronę sowiecką, albowiem ta, jednostronnie i niezgodnie z prawem międzynarodowym, dążyła do wykonywania pełnej suwerenności na zajętych terytoriach i dokonała jego jednostronnej aneksji. Jednakże aneksja ta nie została uznana ani przez stronę polską, ani przez społeczność międzynarodową. Najwłaściwszą kategorią pozostaje więc okupacja, której wymiar zwyczajnie przekraczano.

Najbardziej skomplikowany pozostaje okres 1944-56. Wynika to z kilku faktów. Po pierwsze, Armia Czerwona wkroczyła na terytorium okupowane przez Niemcy jako formalny przynajmniej sojusznik Polski, co właściwie dyskwalifikowałoby zastosowanie do tak zajętych terytoriów okupacji. Jednakże na części z tych obszarów nieomal od razu zaprowadzono, w sposób niezgodny z prawem międzynarodowym, suwerenność ZSSR, a na innych faktyczna okupacja połączona była z formalnym sprawowaniem suwerenności przez Polskę. Po wtóre, należy tu rozpatrzeć trzy terytoria o zupełnie innej charakterystyce. Obszar Kresów wschodnich zgodnie z ustaleniami Wielkiej Trójki miał wprawdzie przyspaść Związkowi Sowieckiemu, ale zostało to sformalizowane dopiero w sierpniu 1945 r., z mocą obowiązującą od 5 lutego 1946 r. Przedtem formalnie i w świetle prawa międzynarodowego był to obszar Polski, nad którym pełną władzę sprawował jednak ZSSR – a zatem obszar *sui generis*. Wydaje się jednak, że nie będzie nadużyciem określenie statusu tego terytorium jako terytorium okupowanego.

Na przeciwnym biegunie znajdowały się tzw. Ziemi Odzyskane. Przypaść miały one Polsce, co sformalizowano 2 sierpnia 1945 r., wraz z zakończeniem konferencji poczdamskiej. Do tego czasu było to terytorium niemieckie, w pełni zgodnie z prawem międzynarodowym okupowane przez Armię Czerwoną. Po tej dacie wojsko to stacjonowało tam bez podstawy prawnej, na sojusznicznym terytorium, ale wykonując pewne prawa przysługujące okupantowi, takie jak kontyngent żywnościowy czy zabór przemysłu zbrojeniowego, czy ogólnie: mającego zastosowanie do działań wojennych. Podobnie do tego etapu wyglądał status Armii Czerwonej na terytoriach pomiędzy Kresami a Ziemiami Odzyskanymi, czyli na obszarze ponad wszelką wątpliwość należącym do Polski.

Fakt, że Armia Czerwona wkroczyła na to terytorium na skutek działań wojennych, że wykorzystywała część mechanizmów okupacyjnych, a nie postarano się w stosownym czasie o wytworzenie dla jej działań innych podstaw prawnych wskazuje, że w tym przypadku zachodziła pewna specyficzna, *sui generis*, okupacja pokojowa *de facto*. Odpowiadając zatem na tytułowe pytanie należy wskazać, że w l. 1939-41 i 1944-56 Polska znajdowała się pod sowiecką okupacją.

Po tej ostatniej dacie takie określenie staje się jednak pewnym publicystycznym nadużyciem.

BIBLIOGRAFIA

Depczyński, M., *Rosyjskie siły zbrojne: od Milutina do Putina*, Warszawa 2015.

Dyukov, A., Orlenko, O., *Divided Eastern Europe: Borders and Population Transfer, 1938-1947*, "Cambridge Scholars Publishing", 8 grudnia 2011.

Dzwonkowski, R., *Represje wobec polskiego duchowieństwa katolickiego pod okupacją sowiecką 1939-1941*, [w:] *Okupacja sowiecka ziem polskich 1939-1941*, (red.) Chmielowiec, P., Rzeszów – Warszawa, 2005.

Kęsoń, T. J., *Stan wojny a stan wojenny – zagadnienia formalno-prawne*, „Rocznik Bezpieczeństwa Narodowego” 2014, vol. 8, nr 2.

Krogulski M.L., M., *Okupacja w imię sojuszu*, Warszawa 2001.

Rokicki, K., Stępień S. (red), *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944-1993*, Warszawa 2009.

Szcześniak, A. L. (red.), *Zmowa: IV rozbiór Polski*, Warszawa 1990.

Węgiński, J., *Zdraycy, załamani, zagadkowi (próba oceny zachowań wybranych oficerów konspiracji polskiej w Małopolsce Wschodniej, aresztowanych w latach 1939-1941)*, [w:] *Okupacja sowiecka ziem polskich 1939-1941*, (red.) Chmielowiec, P., Rzeszów-Warszawa 2005.

Wnuk, R., *„Za pierwszego Sowietą”, Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)*, Warszawa 2007.

Wojska radzieckie w Polsce 1939-1993, Legnica 2013.

Wójcik, Z. K., *Okupacja i konspiracja w regionie przemyskim (1939-1941). Studium porównawcze*, [w:] *Okupacja sowiecka ziem polskich 1939-1941*, (red.) Chmielowiec, P., Rzeszów – Warszawa, 2005.

Zychowicz, P., *Polacy: rok 1945 to nowa okupacja*, „Rzeczpospolita”, 31 sierpnia 2009 r., <https://www.rp.pl/wydarzenia/art15440511-polacy-rok-1945-to-nowa-okupacja> (dostęp: 24.01.2024).

WAS POLAND UNDER SOVIET OCCUPATION?

In quite wide circles of Polish society, it is assumed that during the period of the Polish People's Republic, Poland was under Soviet occupation - this position can be found not only in journalism, but also in society itself². Was that really the case? It will be impossible to answer this question without explaining the term of the occupation itself and the description of the occupation of eastern Poland in 1939-41.

I.

Occupation is a form of managing hostile territory acquired as a result of warfare. Such a definition can be reconstructed on the basis of the Fourth Hague Convention³, but currently it is also believed that occupation can occur without hostilities and that there is a so-called 'peaceful occupation'. In the classical sense, occupation lasts until the territory is retaken by the other party of the conflict or until a peace agreement is concluded. The aim of the occupation is to provide the occupied territory with order and conditions enabling the continuation of social life.

The convention lists numerous obligations of the occupier. It complies with local law and cannot create new ones (except for regulations of an orderly nature aimed at achieving the purpose of the occupation). The population of an occupied area cannot be forced to provide information about their country's army or to

¹ Expert of the Institute of Constitutional Affairs.

² P. Zychowicz, *Polacy: rok 1945 to nowa okupacja*, „Rzeczpospolita”, 31st August 2009, <https://www.rp.pl/wydarzenia/art15440511-polacy-rok-1945-to-nowa-okupacja> (on-line access: 24.01.2024).

³ Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, Dz. U. z 1927 r., Nr 21, poz. 106.

take an oath of allegiance to the occupier. The occupation must respect the rights of the inhabitants of the occupied area, in particular religious rights and private property (which cannot be confiscated by the occupier), and the use of war loot is also prohibited.

The occupier is allowed to collect taxes from the occupied area, but he must do so in accordance with existing regulations and allocate them primarily to maintain the administration of the occupied area. The occupier may also introduce new tributes, but only for the maintenance of the occupation army and the administration of the occupied area. Similarly, it is possible for them to demand food supplies from food producers, i.e. the so-called contingent, but only to feed the occupying army and upon payment or receipt.

The occupation army is allowed to require state property, but only if that property contains financial resources, weapons and items used to conduct hostilities. Such items belonging to private persons may also be confiscated, but must be returned or, if not returned, the occupier is obliged to pay compensation. Property of local governments, churches, religious associations, and charitable or scientific institutions is treated as private property, even if it belongs to the state.

II.

While the attack of the Third Reich on Poland tried to maintain the appearance of legality – today it is true that waging wars of aggression is considered unacceptable (art. 1 and 2 of the United Nations Charter⁴), but this view was born in connection with the experiences of World War II, nevertheless Germans did not want to present themselves as aggressors, for this purpose they used the so-called Gliwice provocation – the Soviet attack on September 17 did not particularly care about it. The Soviet Union did not declare war on Poland. On the night of September 16-17, Ambassador Grzybowski was summoned to the Kremlin, where Vyacheslav Molotov informed him that the Soviet Union felt exempt from all agreements concluded with Poland. Such action was contrary to international law, because Poland still exercised sovereignty over its territory, and what's more: the issue of its existence could only be resolved by a peace treaty.

⁴ Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz. U. z 1947 r., Nr 23, poz. 90.

Following Molotov's announcement, the Red Army crossed the border. Such conduct gave Poland the opportunity to declare war - in accordance with art. 12 lit. ⁵ of then constitution of Poland, this was the competence of the president. However, Ignacy Mościcki did not declare war on the Soviet Union. However, a war, even if it started incorrectly, is treated as a war if its course results in hostilities⁶. That was the case here.

The Soviet Union did not recognize its aggression against Poland as hostilities; in the opinion of the leadership of the People's Commissariat for Foreign Affairs, it entered a stateless territory. Despite this, occupation rules were initially applied and a temporary administration of the occupied areas was established, but this was in violation of the law, as symbols of Polish statehood, such as emblems and flags, were removed. Moreover, elections for the so-called people's assemblies of western Ukraine and western Belarus were set on 22 October 1939. Although the Convention does not explicitly prohibit the holding of elections, the establishment of new legislative bodies constitutes the creation of law and goes beyond the scope of ordinary administration. These people's assemblies were to have legislative powers and therefore create law, which violated Poland's sovereignty in a way not provided for by the convention. Moreover, on October 26, 1939, the authorities of the USSR handed over Vilnius to Lithuania, which was a direct exercise of authority over the territory that had not yet been formally, even unilaterally, annexed.

The elected people's assemblies (a voter could vote for only one list in the elections) on October 28 (Ukrainian) and October 30 (Belarusian) adopted resolutions demanding inclusion into the USSR, respectively, the Ukrainian SSR and the Byelorussian SSR. On November 2, the Supreme Council of the USSR agreed to these resolutions and incorporated the occupied territory. After the annexation, the Soviet Union began to exercise complete sovereignty over the occupied territory. Agricultural collectivization was carried out, atheization policy was implemented, some of the population (mainly Poles) were deported, others were brought to court or murdered without trial. This also applied to prisoners of war (Katyń). Private schools were nationalized and the Jan Kazimierz University was renamed the University of Lvov with Ukrainian introduced as the language of the faculties. Further elections were also held: in March 1940 to the Supreme Council of the USSR and the supreme councils of the USSR and BSSR, and local

⁵ Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz. U. Nr 30, poz. 227.

⁶ T. J. Kęsoń, *Stan wojny a stan wojenny – zagadnienia formalno-prawne*, „Rocznik Bezpieczeństwa Narodowego” 2014, vol. 8, nr 2, *passim*.

elections in December 1940 (however, these were not elections to the bodies of Polish local administrative units, but to new administrative units established by the new authorities).

By annexing the occupied territories, the Soviet Union seriously violated the provisions of the Hague Convention and violated international law. Respect for the rights provided for in the Convention was not ensured, and the USSR began to exercise full sovereignty over the occupied territory. This was a violation of the laws of war. However, it should be noted here that the USSR did not consider itself the heir of pre-revolutionary Russia and did not feel bound by the conventions it signed, including the Hague Convention. However, under international law, in relations between a state party to a convention and a state that is not a party, the convention applies. If it were otherwise, then the USSR would still be bound by the international custom that regulated the issue of occupation before the entry into force of the Fourth Hague Convention, and which regulated the issue of occupation in an almost identical manner.

However, the violation of occupation norms does not change the fact that, in principle, Soviet rule over the lands occupied in 1939 was based on that very norms. The area was taken over as a result of hostilities, and no peace treaty was concluded between Poland and the USSR. There was therefore no basis for Soviet rule over Poland other than occupation. The fact that it was carried out illegally, the regulations governing this matter were exceeded, and the USSR unilaterally treated the occupied territory as its own does not prevent this from happening, but on the contrary, it may constitute a basis for making claims in this regard against its successor, Russia.

III.

As a result of the German invasion of June 22, 1941, the Red Army troops were forced out of the Polish territories occupied in 1939. They entered it again as part of the Równe-Łuck offensive, which was part of the broader Dnieper-Carpathian operation. The first large Polish city occupied was Równe (February 2, 1944), although the border was crossed on January 4, 1944 near Rokitno. However, this area, in the light of the arrangements made in Tehran and then confirmed at Yalta, was not to belong to Poland after the end of the conflict, but to become part of the USSR, which was formally confirmed by the agreement of August 16, 1945, ratified in February 1946 and in force from February 5,

1946⁷. Until then, the Kresy area de jure still belonged to Poland and, in the light of international law, was occupied by the USSR, although de facto the Soviet Union exercised full sovereignty in this area.

To be precise, however, it should be pointed out that until the end of hostilities, i.e. until the capitulation of Germany in 1945, we cannot actually talk about occupation. Occupation, as indicated by the considerations previously made, is a state occurring as a result of hostilities against the state whose territory will be occupied or other actions aimed at that state. Meanwhile, after 1941, Poland and the USSR were united by a military alliance aimed at Germany, which recaptured the indicated territories. Therefore, in the Kresy area, after February 5, 1946, the Soviet Army was stationed under normal conditions, as the army of the country exercising internationally recognized sovereignty over this area, before that date, from May 8, 1945, it was a specific peaceful occupation.

In the rest of the area that belonged to Poland before the war, due to the establishment of the Polish Committee of National Liberation (also as: PKWN) on July 21, 1944, which acted as a substitute for the government, we should rather talk about the stationing of allied troops as usual in the event of a war, which is, however, problematic because the PKWN did not have wide international recognition, which changed only in June 1945 (after the war) with the establishment of the Provisional Government of National Unity. However, due to the lack of a legal basis for this stationing, this form of stationing on foreign territory can actually also be called occupation. The territories between the pre-war and post-war borders were subject to ordinary war occupation, as belonging to Germany under international law - at least until August 2, 1945, when, as a result of the Potsdam arrangements, the international community recognized them as part of Poland.

There are some problems here, however. First of all, neither the Red (from 1946 – Soviet) Army itself nor the state authorities of the USSR implemented all the regulations regarding the occupation. The administration was Polish, the Polish Army stationed in this area, in fact Soviet troops took the contingent and took over factory equipment in Western lands, but these were factual and illegal actions. Therefore, we can talk about a certain form of de facto occupation, although specific, because on the territory of an allied country and not based on the provisions of the Fourth Hague Convention.

⁷ Umowa między Rzeczpospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko - radzieckiej granicy państwowej, Dz. U. z 1947, Nr 35, poz. 167.

Most of the Soviet troops were stationed in former German territories, but, for example, the general headquarters of the Northern Group of Forces (also as: NGF), i.e. the Red Army group created to be stationed in the territory of Poland, was located in Łódź, and some military units were deployed in the territory of Zagłębie, Pomerania, Kielce and Podlasie, and therefore areas that also belonged to Poland before the war. When, as a result of the Potsdam Conference, Poland's new borders gained international recognition, this problem also spread to former German lands. The Northern Group of Forces was stationed in Poland without any legal basis, on unspecified terms, and without the Polish side influencing the size of the group. It was therefore, as already indicated, a *de facto* occupation.

This state of affairs, understandably, did not suit Polish society and it did not suit the Polish communist authorities either. However, until Stalin's death, the degree of dependence of Polish communists on Moscow was so great that they did not raise this issue at all. Stalin's death, however, caused some changes in the mutual relations of socialist countries. While until then bilateral agreements were based, after 1953 the Kremlin agreed on extending the sovereignty of dependent states and switching to a form of collective cooperation. An expression of these tendencies was the establishment in May 1955 of the Warsaw Pact, as the Treaty of Friendship and Mutual Assistance⁸ was informally called. The agreement itself was signed on May 14, and a day later the states parties adopted a resolution on the establishment of the United Command of the Armed Forces, according to which the deployment of the United Forces was to be carried out in accordance with defense needs, on the basis of agreements between individual states. However, this resolution still cannot be considered as the legal basis for the stationing of Soviet troops in Poland, because it required an additional agreement between Poland and the USSR.

The efforts to conclude this agreement were catalyzed by the so-called 'Polish October'. During the talks between the Polish Politburo and its Soviet counterpart on the night of October 19-20, 1956, the Soviet Army left its bases, heading for Warsaw, which was intended to intimidate the Poles. However, Władysław Gomułka did not allow himself to be intimidated, and in response, the Polish Army was ordered to prepare for battle. During these talks, the problem of the unregulated stationing of the Soviet Army in Poland was also raised, and the parties agreed to reach an agreement in this regard.

⁸ Dz. U. Nr 30, poz. 182.

IV.

The talks of October 19/20, 1956 were continued as negotiations took place in Moscow on November 18, 1956. An agreement could not be reached at that time, but the parties signed a declaration on mutual consultations regarding the stay of Soviet troops in Poland and further efforts to conclude appropriate treaty on this matter. This treaty was signed another month later, on December 17, 1956⁹. This agreement was unique compared to the relations in the Eastern Bloc, other countries where the Soviet Army was stationed had never managed to negotiate such a treaty.

The article 1 of this agreement defined the stationing of the Soviet Army in Poland as temporary (originally for 12 years, in accordance with the original wording of the treaty) and prohibited it from interfering in Poland's internal affairs. It is difficult not to notice that the construction of this provision was related to previous abuses, such as on October 19/20, 1956. This was also the meaning of further provisions, which provided that the number of Soviet troops would be determined by a separate agreement (art. 2 sec. 1), the movements and exercises of these troops will require the consent of the Polish authorities (art. 2, sec. 2-3), Soviet soldiers and civilian staff of NGF will be obliged to comply with Polish law (art. 3), the expansion of barracks and garrisons required the consent of the Polish authorities (art. 7), in principle, the jurisdiction of Polish courts and Polish criminal law was established for both civilian personnel and soldiers (art. 9, point 1), soldiers violating the Polish legal order were to be subject to expulsion from Poland at the request of the Polish authorities (art. 12), and in the event of damage caused by the actions of Soviet troops, the USSR agreed to pay compensation (art. 13).

In addition to the above-mentioned guarantee provisions, the rules for stationing Soviet troops in Poland were also defined – soldiers were to wear appropriate uniforms, cars and motorcycles were to be appropriately marked (art. 4), separate agreements were to regulate the mode of entry and exit of troops and civilian personnel (art. 5), as well as the conditions for the use of military facilities (art. 6), in the scope of committing crimes by or against Soviet Army personnel, the parties agreed to provide each other with mutual legal assistance (art. 11), both parties were to appoint plenipotentiaries for stationing of Soviet

⁹ Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o statusie prawnym wojsk radzieckich czasowo stacjonowanych w Polsce, podpisana w Warszawie dnia 17 grudnia 1956 r., Dz. U. z 1957 r., Nr 29 poz. 127.

troops in Poland (art. 17), and a special mixed commission was to be created to interpret the provisions of the agreement (art. 19).

Finally, the last group of regulations defined the obligations of the Polish side resulting from the stationing of the Soviet Army on the territory of the Polish People's Republic: Soviet soldiers were provided with the same criminal protection as Polish soldiers (art. 10) in the event of damage caused by the action or omission of the Polish authorities or Polish citizens to the property of NGF or to its staff, the Polish authorities were obliged to repair them (art. 14). However, these norms were the smallest group of these regulations.

The provisions of the agreement regarding the establishment of a mixed commission were implemented most quickly. It was established in 1956 and its main activity was to consider complaints of Poles harmed by the actions of the Soviet Army in Poland, both before the signing of the agreement and later, current ones. In total, it recognized approximately 7,000 cases, half a thousand of which concerned the deprivation of life of Polish citizens by Soviet soldiers.

Then, on July 20, 1957, the Polish plenipotentiary for the stationing of the Soviet Army in Poland was appointed. It was gen. Leszek Krzemień, and three months later – on October 23, 1957, the defense ministers of both countries (Janusz Zarzycki and Rodyon Malinovsky) signed a long-awaited agreement regarding the numbers of NGF – it provided for the stationing of 40,000 soldiers, 17,000 pilots, 7,000 seafarers and related civilian staff. Agreement, in implementation of the provisions of art. 15 of the agreement of December 17, 1956 also defined the roads along which Soviet troops could move. The Soviet side was obliged to inform the Polish side once every six months about changes in the state of NGF troops, but until 1992 the Russians did not fulfill this obligation.

Finally, in 1958, in order to handle supplies for Soviet troops, in accordance with art. 15 and 16 of the agreement, the Marko Foreign Trade Company was established, which was responsible for the import of goods intended for the needs of the stationed garrisons. In the same year, in order to estimate the costs of maintaining the garrison, an inventory of facilities was carried out, which showed that 77 garrisons have 838 complexes, 8 thousand hectares and 4,891 buildings, of which as many as 4,437 were owned by the Polish People's Republic and so far no rent has been paid for their use. The agreement of June 18, 1958 established that the Soviet Army would pay the rent in the same amount as the Polish Army, but due to the fact that the renovation of the buildings in accordance with the agreements was a burden for the Soviet side, it was ultimately reduced by half. In order to ensure influence for the indicated renovations, in 1965 the Polish

side appointed a representative for leased facilities, but this office did not fulfill its role because it did not ensure the influence in handling the issue, he was only informed about the renovations and, what's more, he acted as an intermediary in the search for contractors.

A second inventory was made in 1973 and showed the changes in mutual relations that occurred after Gierek's team took power. Polish members of the commission were not allowed to enter approximately 10-15% of the facilities and the Soviet side unilaterally inspected them. Nevertheless, on the basis of this inventory, in 1975 a protocol was signed regarding the settlement of payments for the costs incurred by the stationing of the Soviet Army in Poland.

However, the number of the garrison was constantly decreasing. In February 1991, only 53,000 were stationed in Poland. Soviet soldiers. In the previous year, on December 11, 1990, Polish-Soviet talks on the withdrawal of these troops from Polish territory began, which began in April 1991, although the relevant agreement was initialed only on October 27, 1991 (and never has been signed or ratified).

After 1956, the status of the Soviet Army in Poland gained a legal basis, resulting from the alliance concluded in 1955, commonly known as the Warsaw Pact. The government of the Polish People's Republic guaranteed its influence on this stationing and the activities of the garrisons with an agreement of December 1956. This agreement was beneficial for Poland and, although not always and not fully respected by the Soviet side, it provided the Poles with the opportunity to seek compensation for the damage caused by the stay of Soviet troops in country, just as it introduced fees for their stationing. Since then, we can no longer talk about the occupation of Poland by the USSR, but about the stationing of allied troops, which is a separate and quite young category, because in times of peace such solutions appeared only after the establishment of the bloc system after World War II.

V.

Summarizing the above considerations, it should be noted that the status of the stationing of the Red/Soviet Army in Poland varied depending on the period in question. Three such periods can be distinguished here: 1939-41 (the period of occupation), 1944-56 (the period of de facto peaceful occupation) and 1956-93 (the period of stationing allied forces on the basis of the concluded agreement).

The periods 1939-41 and 1956-93 are basically beyond doubt. The only problem may be qualifying the first one as an occupation due to the violation of its rules by the Soviet side, because the Soviet side, unilaterally and contrary to international law, sought to exercise full sovereignty over the occupied territory and unilaterally annexed it. However, this annexation was not recognized by either the Polish side or the international community. Therefore, the most appropriate category remains occupation, the scope of which has simply been exceeded.

The period 1944-56 remains the most complicated. This is due to several facts. Firstly, the Red Army entered the territory occupied by Germany as at least a formal ally of Poland, which would actually disqualify the application to such occupied territories of occupation. However, in some of these areas, the sovereignty of the USSR was almost immediately introduced, in a manner inconsistent with international law, and in others, the actual occupation was combined with the formal exercise of sovereignty by Poland. Secondly, three territories with completely different characteristics should be considered here. The area of the Kresy region, according to the arrangements of the Big Three, was to fall to the Soviet Union, but this was formalized only in August 1945, with effect from February 5, 1946. Before that, formally and in the light of international law, it was the area of Poland, over which it exercised full authority, however, controlled solely by the USSR – and therefore a *sui generis* area. However, it seems that it would not be an abuse to describe the status of this territory as occupied territory.

At the opposite extreme there were the so-called Recovered Territories. They were to fall to Poland, which was formalized on August 2, 1945, at the end of the Potsdam Conference. Until then, it was German territory, occupied by the Red Army in full accordance with international law. After that date, the army was stationed there without a legal basis, on allied territory, but exercising certain rights of the occupier, such as a food quota or the annexation of the arms industry, or generally applicable to military operations. The status of the Red Army in the territories between the Borderlands and the Recovered Territories, i.e. in the area undoubtedly belonging to Poland, was similar to this stage.

The fact that the Red Army entered this territory as a result of hostilities, that it used some of the occupation mechanisms, and no efforts were made in due time to create other legal bases for its actions, indicates that in this case there was a specific, *sui generis*, peaceful occupation. *de facto*. Therefore, in answer to the title question, it should be pointed out that in the years 1939-41 and 1944-56

Poland was under Soviet occupation. After the latter date, however, such a term becomes a journalistic abuse.

BIBLIOGRAPHY

- Depczyński, M., *Rosyjskie siły zbrojne: od Milutina do Putina*, Warszawa 2015.
- Dyukov, A., Orlenko, O., *Divided Eastern Europe: Borders and Population Transfer, 1938-1947*, "Cambridge Scholars Publishing", 8th December 2011.
- Dzwonkowski, R., *Represje wobec polskiego duchowieństwa katolickiego pod okupacją sowiecką 1939-1941*, [in:] *Okupacja sowiecka ziem polskich 1939-1941*, (red.) Chmielowiec, P., Rzeszów – Warszawa, 2005.
- Kęsoń, T. J., *Stan wojny a stan wojenny – zagadnienia formalno-prawne*, „Rocznik Bezpieczeństwa Narodowego” 2014, vol. 8, nr 2.
- Krogulski M.L., M., *Okupacja w imię sojuszu*, Warszawa 2001.
- Rokicki, K., Stępień S. (red), *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944-1993*, Warszawa 2009.
- Szcześniak, A. L. (red.), *Zmowa: IV rozbiór Polski*, Warszawa 1990.
- Węgiński, J., *Zdraycy, załamani, zagadkowi (próba oceny zachowań wybranych oficerów konspiracji polskiej w Małopolsce Wschodniej, aresztowanych w latach 1939-1941)*, [in:] *Okupacja sowiecka ziem polskich 1939-1941*, (red.) Chmielowiec, P., Rzeszów-Warszawa 2005.
- Wnuk, R., „*Za pierwszego Sowietą*”, *Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)*, Warszawa 2007.
- Wojska radzieckie w Polsce 1939-1993*, Legnica 2013.
- Wójcik, Z. K., *Okupacja i konspiracja w regionie przemyskim (1939-1941). Studium porównawcze*, [in:] *Okupacja sowiecka ziem polskich 1939-1941*, (red.) Chmielowiec, P., Rzeszów – Warszawa, 2005.
- Zychowicz, P., *Polacy: rok 1945 to nowa okupacja*, „Rzeczpospolita”, 31st August 2009 r., <https://www.rp.pl/wydarzenia/art15440511-polacy-rok-1945-to-nowa-okupacja> (on-line access: 24.01.024).

INSTYTUCJE PRAWA KARNEGO MIĘDZYNARODOWEGO ORAZ SYSTEM OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA W KONTEKŚCIE ZBRODNI WOJENNYCH ARMII CZERWONEJ POPEŁNIONYCH NA ZIEMIACH POLSKICH A UZASADNIENIE DLA DEKOMUNIZACJI PRZESTRZENI PUBLICZNEJ

WSTĘP

Za cel niniejszego artykułu autor stawia sobie analizę wybranych zagadnień związanych z międzynarodowym prawem karnym, systemem ochrony praw człowieka, a także – na gruncie prawa krajowego – omówienie poszczególnych przepisów Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej², Kodeksu karnego³ oraz ustawy z dnia 1 kwietnia 2016 roku o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomników⁴. Poszczególne bowiem przepisy wyżej wymienionych aktów prawnych tworzą bowiem w systemie prawa polskiego fundamenty, konstytuujące zakaz istnienia

¹ Doktorant w Instytucie Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Radca prawny w Okręgowej Izbie Radców Prawnych w Warszawie.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.

⁴ Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomniki, Dz.U. 2016 poz. 744.

partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do praktyk działania komunizmu, a także zakaz propagowania symboliki totalitarnej w przestrzeni publicznej.

Analizując *ratio legis* przywołanych powyżej aktów prawnych dojść można do wniosku, zgodnie z którym mają one za cel eliminację z publicznych przestrzeni publicznej nazewnictwa nawiązującego do ustrojów totalitarnych, czy też propagującego taki rodzaj ustroju. Autorzy ostatniego z przytoczonych źródeł prawa, a zatem ustawy z dnia 1 kwietnia 2016 roku o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomników zakładali, że swym zakresem przedmiotowym obejmie ona ponad tysiąc trzysta ulic. Z powodów historycznych, w Polsce nawiązania do totalitarnego nazewnictwa dotyczyły komunizmu, narzucanego na ziemiach polskich po zakończeniu II Wojny Światowej przez marionetkowy, prorosyjski rząd Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Na czele rządu PRL, która nie była państwem suwerennym, stał Prezes Rady Ministrów. W teorii, zgodnie z art. 29 ust. 1 Konstytucji PRL⁵, rząd Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – Radę Ministrów lub poszczególnych jej członków, powoływać i odwoływać miał Sejm. W praktyce, Prezes Rady Ministrów wskazywany i odwoływany był w istocie przez szefa Rady Ministrów Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich.

ZAKAZ WYRAŻONY W USTAWIE ZASADNICZEJ

Jak wprost traktuje art. 13 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa. Jednym zatem z wprost wymienionych przez ustrojodawcę totalitaryzmów jest komunizm, którego propagowanie w świetle powyższej zasady konstytucyjnej jest zakazane. Co więcej, jak wskazuje się w doktrynie (tak B. Banaszak): „Z konstytucyjnego zakazu istnienia partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu oraz tych, których program zakłada

⁵ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232.

lub dopuszcza inne wymienione przez Konstytucję elementy, wyprowadzić można też logicznie zakaz propagowania programów odwołujących się do tych zakazanych metod i praktyk, nawet jeśli nie czynią tego partie polityczne i inne organizacje. Propagowanie tych programów stwarza płaszczyznę integracyjną dla osób, które zainteresowane będą istnieniem partii lub organizacji je realizujących⁶. W tym kontekście godzi się zauważyć, że tak jak propagowanie programów o zabarwieniu totalitarnym tworzy może płaszczyznę integracyjną dla osób, które będą się wokół nich jednoczyć i je propagować, tak na potencjalną integrację oraz jednoczenie się antydemokratycznych środowisk mogą mieć wpływ symbole komunistyczne, obecne w przestrzeni publicznej, co stanowić może bezpośrednie lub pośrednie zagrożenie dla demokratycznego państwa prawnego, którym – zgodnie z art. 2 ustawy zasadniczej – jest wszak Rzeczpospolita Polska.

Artykuł 13 Konstytucji, któremu poświęcona jest sekcja niniejsza, wprost zatem zakazuje odwoływania się do komunizmu, a zasada ta jest sankcjonowana przez odpowiednie regulacje Kodeksu karnego, o których będzie mowa poniżej. Choć w doktrynie dominuje wąskie ujęcie terminów *partie polityczne* oraz *inne organizacje*, to jednak w ocenie autora zakresu zastosowania art. 13 ustawy zasadniczej nie sposób odnosić jedynie do tych kategorii podmiotów⁷. W istocie bowiem ustawodawca konstytucyjny nie zdefiniował terminu *inne organizacje*, w związku z czym nie sposób wykluczyć możliwości odniesienia go także do jednostek samorządu terytorialnego, które także są przecież organizacjami grup społecznych na określonym obszarze terytorialnym.

ZAKAZ NA SZCZEBLU USTAWOWYM

Przenosząc się z poziomu Konstytucji na poziom ustawy i przywołać art. 256 § 1 Kodeksu karnego, zgodnie z którym, kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych, albo ze względu na bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Istotny w analizowanym kontekście jest również § 2, stanowiący, iż tej samej karze podlega, kto w celu rozpowszechniania produkuje, utrwala lub sprowadza, nabywa, przechowuje, posiada, prezentuje, przewozi lub przesyła

⁶ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 125.

⁷ Odmienne W. Sokolewicz, M. Zubik [w:] L. Garlicki, M. Zubik (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, tom I*, Warszawa 2016, s. 440.

druk, nagranie lub inny przedmiot, zawierające treść określoną w § 1 albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub innej totalitarnej.

Przywołany powyżej art. 256 § 2 Kodeksu karnego wprost zatem wskazuje na symbolikę komunistyczną jako na symbolikę totalitarną. W kontekście charakterystyki dobra chronionego przez ten przepis, w doktrynie wskazuje się na ochronę wartości konstytucyjnych. Jak podnosi K. Wiak: „Dobrem chronionym w komentowanym artykule są wartości konstytucyjne określające ustroj państwa, a w szczególności zasada demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP) oraz prawo do równego korzystania z praw i wolności przez wszystkie osoby, niezależnie od dzielących je różnic”⁸. W doktrynie zwraca się zatem wprost uwagę na podstawowe wolności oraz prawa obywateli i konieczność ich ochrony⁹. W literaturze zauważa się również, że przedmiotem ochrony omawianego przepisu są pokój społeczny, a także funkcjonowanie państwa jako takiego¹⁰.

Sięgając natomiast do językowej definicji terminu *organizacja*, za B. Dunajem wskazać można, że *organizacja* jest to zrzeczenie osób fizycznych, grup społecznych lub państw, mające wspólny program działania, cel i zadania zawarte w statucie¹¹. W literaturze prawa administracyjnego również – przy próbie objaśnienia terminu samorząd terytorialny – nie brak nawiązania do wspólnoty mieszkańców (a zatem ich organizacji), jako elementu podmiotowego samorządu terytorialnego. I tak, przykładowo J. Zimmermann wskazuje, że „samorząd terytorialny to wyodrębniona terytorialnie grupa społeczna (związek publicznoprawny), w której członkostwo powstaje z mocy prawa, powołana do wykonywania zadań administracji publicznej w sposób samodzielny i we właściwych formach (...). Administrację samorządową wykonują organy samorządu terytorialnego, ale ich mocodawcą i źródłem jest wspólnota mieszkańców stanowiąca samorząd terytorialny (zgodnie z art. 16 Konstytucji wspólnota samorządowa będąca ogółem mieszkańców określonej jednostki zasadniczego podziału terytorialnego), czyli swego rodzaju korporacja publicznoprawna”¹². Można w związku z powyższym pokusić się o stwierdzenie, że jednostka samorządu terytorialnego – jako jednostka oparta o zasadniczy podział terytorialny i na tej podstawie utworzona – stanowi uosobienie właśnie pewnej grupy mieszkańców, a zatem jest organizacją tychże mieszkańców.

⁸ K. Wiak [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2019, s. 1284.

⁹ Szerzej patrz: J. Piórkowska-Flieger [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2016 r., s. 761.

¹⁰ Por. A. Herzog [w:] R. A. Stefański (red.), *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2015 r., s. 1637.

¹¹ B. Dunaj, *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*, Warszawa 2007, s. 1128.

¹² J. Zimmermann, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2020, s. 253.

Z powyższym koresponduje wypracowane przez doktrynę rozumienie terminu samorząd terytorialny. W literaturze przedmiotu zaznacza się bowiem, że termin ten rozpatrywać można dwojako. Jak wskazuje K. Łokucijewski: „Instytucja samorządu terytorialnego może być rozpatrywana zasadniczo w dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, jako grupy społeczne zamieszkujące poszczególne jednostki administracyjne w ramach podziału terytorialnego państwa (samorząd jako wspólnota mieszkańców). Po drugie, jako ich reprezentacje, wybierane na ogół w sposób demokratyczny w celu sprawowania funkcji władczych administracji publicznej w formach zdecentralizowanych, wraz z podległym im aparatem administracyjnym (samorząd jako władza i administracja – organy, urzędy oraz inne jednostki organizacyjne”¹³. W ocenie autora wszystko to świadczy o możliwości rozumienia terminu *inne organizacje*, którym posłużył się ustrojodawca w art. 13 Konstytucji, także w ten sposób, aby stroną podmiotową tego terminu objąć także jednostki samorządu terytorialnego. Ich praktyki zatem – działania oraz zaniechania, winny pozostawać w zgodzie z wyrażoną w art. 13 ustawy zasadniczej zasadą, w myśl której zakazane jest istnienie organizacji, które odwołują się do komunizmu. W ocenie autora jednostki samorządu terytorialnego są – jako jednostki korporacji publicznoprawnej – w sposób szczególny zobowiązane do tego, aby w swych działaniach dążyć do eliminacji totalitarnych symboli oraz nazw z przestrzeni publicznej na terenie, które swym zasięgiem administracyjnym jednostki te obejmują.

RZECZPOSPOLITA JAKO DOBRO WSPÓLNE

W myśl art. 1 ustawy zasadniczej, Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli. Formułując przepis w taki sposób, ustrojodawca uwytknił służebną rolę państwa oraz jego organów względem obywateli. Państwo zobowiązano do troszczenia się o losy poszczególnych jednostek, jak również o zagwarantowanie im faktycznej możliwości realizacji szans indywidualnego rozwoju. Należy przy tym pamiętać, że dobro wspólne może być – w razie konieczności – przedkładane nad interes partykularny. Państwo to oddzielny od społeczeństwa byt, niemniej jednak równocześnie obie strony są ze sobą w sposób ścisły powiązane, przez co w sposób faktyczny może być zapewniona sprawiedliwość społeczna oraz postęp społeczny. Jednostka nie jest podmiotem izolowanym – jej relacje oraz więzi ze społeczeństwem nabierają faktycznego kształtu.

¹³ K. Łokucijewski [w:] A. Szmyt (red.), *Leksykon prawa konstytucyjnego*, Warszawa 2010, s. 496.

Z konieczności traktowania Rzeczypospolitej Polskiej jako dobra wspólnego sumy obywateli wynika uznanie powinności realizacji pewnych obowiązków, które wskazane są i wyliczone w poszczególnych normach prawnych (przy czym obowiązki te również mają służyć dobru wspólnemu i nakładane są w sposób demokratyczny oraz sprawiedliwy)¹⁴.

Omawiany tutaj art. 1 ustawy zasadniczej, statuujący wyżej wskazaną zasadę dobra wspólnego, jest przy tym, jak celnie zwraca uwagę W. Skrzydło: „zwięzłym stwierdzeniem faktu podkreślonego już we wstępie, a dotyczącego rodowodu Trzeciej Rzeczypospolitej. Polska odzyskawszy w 1989 r. możliwości suwerennego i demokratycznego stanowienia o swym losie, pomna gorzkich doświadczeń przeszłości, ma działać na rzecz poszanowania wolności i sprawiedliwości, dialogu społecznego, umacniania uprawnień obywateli i ich wspólnot”¹⁵. Nie podobna wyobrazić sobie pełnej i faktycznej możliwości podjęcia opisanego działania w momencie, w którym w przestrzeni publicznej znajdują się nazwy i symbole, które wprost odwołują się do komunizmu i propagują ten totalitarny system, rezonując znaczeniem swej haniebnej symboliki na całe społeczeństwo.

Kategorią dobra wspólnego objęta jest zatem cała sfera publiczna i w analizowanym kontekście należy bardzo mocno podkreślić, że obecność totalitarnych (w tym przede wszystkim komunistycznych) symboli w przestrzeni publicznej (takich jak chociażby nazwy placów, alei czy ulic), stoi wprost w sprzeczności z omawianą zasadą. Dobro wspólne dotyczy bowiem uczuć wszystkich obywateli – również tych, którzy oburzeni są obecnością symboli komunistycznego agresora w przestrzeni niepodległego Państwa Polskiego. Państwo zaś, w tym także jednostki samorządu terytorialnego, będące jego uosobieniem na poziomie lokalnym, dbać powinno o eliminację takiej symboliki, która niezgodna jest z analizowaną konstytucyjną zasadą. W doktrynie polskiego prawa konstytucyjnego wprost wskazuje się na powiązanie kategorii dobra wspólnego z prawami człowieka oraz właśnie z godnością obywateli. To bowiem realizacja praw, które wynikają z godności oraz wolności człowieka, stanowi podstawowy element dobra wspólnego¹⁶. Oczywistym przy tym jest, że symbolika komunistyczna, będąca nośnikiem oraz propagatorem ustroju totalitarnego, godzi zarówno w godność społeczeństwa, jak również w podstawowe prawa i wolności człowieka, zebrane zarówno w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, jak i w fundamentalnych

¹⁴ Por. B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 15.

¹⁵ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 16

¹⁶ Zob. M. Piechowiak [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP, Tom I, Komentarz*, Warszawa 2016 r., s. 209.

aktach prawa międzynarodowego publicznego, takich jak chociażby Powszechna Deklaracja Praw Człowieka¹⁷.

Ponadto stwierdzić można, że podstawy prawne Unii Europejskiej zbieżne są – w sensie materialnym – z fundamentalnymi wartościami wyrażonymi w art. 1 ustawy zasadniczej. Jak trafnie zaznacza M. Piechowiak: „Traktat o Unii Europejskiej, określając podstawy prawa europejskiego, podąża za tradycją klasyczną, w której celem prawa jest dobro wspólne pojęte jako szczęście, mówiąc nieco innym językiem – rozwój czy dobrostan wszystkich ludzi należących do wspólnoty. Art. 3 ust. 1 TUE stanowi, że *celem Unii jest wspieranie pokoju, jej wartości i dobrobytu jej narodów (...)*. W wyliczeniu celów na pierwszym miejscu jest pokój, który z perspektywy klasycznej koncepcji dobra wspólnego może być uznany za fundamentalny z punktu widzenia relacji między państwami (punktu widzenia typowego dla prawa międzynarodowego), warunek rozwoju ludzi należących do tworzonej przez nich wspólnoty”¹⁸.

WYBRANE REGULACJE USTAWY Z DNIA 1 KWIETNIA 2016 ROKU O ZAKAZIE PROPAGOWANIA KOMUNIZMU LUB INNEGO USTROJU TOTALITARNEGO PRZEZ NAZWY JEDNOSTEK ORGANIZACYJNYCH, JEDNOSTEK POMOCNICZYCH GMINY, BUDOWLI, OBIEKTÓW I URZĄDZEŃ UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ ORAZ POMNIKÓW

Rozdział pierwszy tak zwanej „ustawy dekomunizacyjnej” dotyczy zakazu propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej. Jak stanowi ustawa już na samym wstępie, nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej, w tym dróg, ulic, mostów i placów, nadawane przez jednostki samorządu terytorialnego nie mogą upamiętniać osób, organizacji, wydarzeń lub dat symbolizujących komunizm lub inny ustrój totalitarny, ani w inny sposób takiego ustroju propagować (art. 1 ust. 1). Za propagujące komunizm uważa się także nazwy odwołujące się do osób, organizacji, wydarzeń lub dat symbolizujących represyjny, autorytarny i niesuwerenny system władzy

¹⁷ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych 217 A (III) przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948 r.

¹⁸ M. Piechowiak [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP, Tom I, Komentarz*, Warszawa 2016 r., s. 175.

w Polsce w latach 1944-1989 (art. 1 ust. 2). Za jednostki organizacyjne uważa się w szczególności szkoły i ich zespoły, przedszkola, szpitale, placówki opiekuńczo-wychowawcze, instytucje kultury oraz instytucje społeczne (art. 1 ust. 3). Należy przy tym zwrócić uwagę, że w art. 1 ust. 3 ustawodawca przedstawił katalog otwarty, o czym świadczy posłużenie się terminem „w szczególności”. Trzeba zatem wnioskować, że jednostkami organizacyjnymi mogą być także inne, niewskazane w ustawie jednostki i wszystkich tych jednostek organizacyjnych dotyczy zakaz wyrażony w art. 1 tak zwanej „ustawy dekomunizacyjnej”.

Szczególnie istotny w kontekście tematyki pracy niniejszej jest art. 6 ww. ustawy. Zgodnie z jego poszczególnymi fragmentami, obowiązujące w dniu wejścia w życie ustawy nazwy budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej, w tym dróg, ulic, mostów i placów, upamiętniające osoby, organizacje, wydarzenia lub daty symbolizujące komunizm lub inny ustrój totalitarny lub propagujące taki ustrój w inny sposób, właściwy organ jednostki samorządu terytorialnego albo związku, o którym mowa w art. 4, zmienia w terminie 12 miesięcy od dnia jej wejścia w życie (art. 6 ust. 1). W przypadku niewykonania obowiązku, o którym mowa w ust. 1, wojewoda wydaje zarządzenie zastępcze, w którym nadaje nazwę zgodną z art. 1, w terminie 3 miesięcy od dnia, w którym upłynął termin, o którym mowa w ust. 1 (art. 6 ust. 2). Redakcja przywołanego przepisu nakłada zatem na wojewodę obowiązek wydania zarządzenia zastępczego w określonym stanie faktycznym – nie jest to zatem dyskrecyjna decyzja organu, gdyż został on do podjęcia wskazanego działania wprost zobowiązany przez ustawodawcę.

ZBRODNIENIE ARMII CZERWONEJ POPEŁNIONE NA LUDNOŚCI POLSKIEJ

Po dziś dzień straty osobowe zadane przez okupanta sowieckiego nie zostały precyzyjnie policzone, niemniej jednak pewne jest, że były to straty wielomilionowe¹⁹. Nie respektując zasad prawa międzynarodowego, żołnierze Armii Czerwonej gwałcili oraz mordowali polską ludność cywilną, paląc lub grabiąc jej dobytek. Wojska ZSRS odegrały także swoją rolę polityczną – w drugiej połowie lat czterdziestych były odpowiedzialne za zabezpieczenie władzy polskich komunistów, w całości zależnych od Moskwy²⁰. Poza masowymi mordami na ludności

¹⁹ Por. M. Golon, *Terror Armii Czerwonej i NKWD na ziemiach polskich w latach 1944-1945* [w:] *Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie* 10/11/2019, ISSN 2392-1463, s. 70.

²⁰ Zob. K. Filip, M. Golon [w:] K. Filip, M. Golon (red.), *Armia Czerwona/radziecka w Polsce w latach 1944-1993*, Borne Sulinowo – Bydgoszcz – Gdańsk 2014, s. 9

cywilnej, Rosjanie prowadzili liczne operacje mające na celu wymordowanie polskiej elity wojskowej oraz intelektualnej, czego przykładem jest zbrodnia katyńska. Jak pisał M. Szpytma: „W kwietniu i maju 1940 roku Sowieci zamordowali prawie 22 tys. polskich jeńców wojennych i więźniów. Byli to nie tylko zawodowi żołnierze, ale także rezerwiści – przedstawiciele polskiej inteligencji. Mord ten ułatwił po wojnie komunistom zsovietyzowanie Polski. Do dzisiaj żaden z jego sprawców nie został ukarany”²¹. Nie respektowano w żadnej mierze gwarancji i praw jeńców wojennych, zaś metodę ich mordu wybrano w sposób wyjątkowo bestialski. Była to fizyczna likwidacja strzałem w tył czaszki dużej części polskich elit, wśród których wyszczególnić można oficerów, właścicieli majątków, urzędników, żandarmów, czy policjantów. Wówczas – gdy Józef Stalin wydawał rozkaz zładzenia polskiej elity – w sensie prawnym pojęcie zbrodni ludobójstwa jeszcze nie istniało w takiej formie, w jakiej rozumiane jest obecnie. Operacja ta spełniała jednak z całą pewnością przesłanki ludobójstwa – zakładała bowiem likwidację znaczącej grupy narodowościowej, z uwagi na jej pochodzenie²².

MIĘDZYNARODOWY TRYBUNAŁ WOJSKOWY

Po II Wojnie Światowej powołany został Międzynarodowy Trybunał Wojskowy, jednak głównym jego zadaniem miało być osądzenie zbrodniarzy wojennych III Rzeczy Niemieckiej. Związek Radziecki, jako chwilowy sprzymierzeniec Stanów Zjednoczonych, Francji oraz Wielkiej Brytanii, w sposób skuteczny zapewnił bezkarność ludobójcom spod znaku Armii Czerwonej. Tym niemniej, pod kątem prawnoinstytucjonalnym, warto poświęcić Międzynarodowemu Trybunałowi Wojskowemu nieco uwagi. Uzyskał on bowiem należyte kompetencje do osądzania trzech rodzajów zbrodni, przy czym sprecyzowano jest w art. VI Statutu Międzynarodowego Trybunału Wojskowego. Są to: zbrodnie przeciw pokojowi, zbrodnie wojenne oraz zbrodnie przeciw ludzkości. Kary za poszczególne zbrodnie przewidziano w art. XXVII wyżej wskazanego Statutu, a była to między innymi kara śmierci, a także inna kara, jaką Trybunał uzna za sprawiedliwą. Państwami-sygnatariuszami umowy konstytuującej ten organ zostały Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Francja oraz Związek Radziecki.

²¹ M. Szpytma [w:] F. Musiał, J. Szarek (red.), *Czerwona zaraza*, Kraków 2010 r., s. 23.

²² Szerzej patrz N. Pietrow w rozmowie z M. Rosalak i J. Rózdzińskim [w:] S. Cenckiewicz i in. (red.), *Czerwona zaraza. Red plague*, Warszawa 2017 r., s. 24.

Każde z mocarstw wyznaczyło głównego oskarżyciela, którego celem było zbada-
nie zarzutów stawianych głównym zbrodniarzom wojennym oraz ich ściganie²³.

Z przyczyn historycznych ludzkość nie doczekała się utworzenia podobnego
międzynarodowego organu dla osądzenia zbrodni komunistycznych, popełnio-
nych podczas II Wojny Światowej, co do dziś jest nie do pogodzenia podstawo-
wymi zasadami prawa humanitarnego oraz wartościami moralnymi. Jak wskazuje
się w doktrynie (D. Drózdź): „Pomimo wcześniejszych wysiłków R. Lemkina,
kwestia zapobiegania ludobójstwu wyłoniła się w prawie międzynarodowym
dopiero w konwencji w sprawie ludobójstwa. Oba cele przyświecające twórcom
konwencji – zapobieganie zbrodni ludobójstwa i karanie za nią, nazwane przez
D. Wippmana *bliźniaczymi*, są nienaruszalne i ściśle ze sobą związane”²⁴.

OCHRONA PRAW CZŁOWIEKA – U ŹRÓDEŁ PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

Próżno szukać w literaturze jedynej poprawnej czy też jednej właściwej de-
finicji praw człowieka. Mimo ich podziału na poszczególne generacje oraz pręż-
nego rozwoju w ostatnich latach, trudno jest je zdefiniować w sposób doskonały.
Dla celów pomocniczych, można posłużyć się obszerną definicją opisową T. Mo-
sio, zgodnie z którą: „Prawa człowieka są to powszechne prawa moralne o charak-
terze podstawowym, przynależne każdej jednostce w jej kontaktach z państwem
(...). Mają charakter uniwersalny i należą do wszystkich ludzi żyjących w każdym
społeczeństwie. Ponadto mają charakter podstawowy, to znaczy, iż nie trzeba ich
uzasadniać, powołując się na jakiegokolwiek inne prawa (...). Należą do kategorii
praw moralnych, lecz główna różnica między prawami człowieka a innymi po-
wszechnymi prawami moralnymi dotyczy ich uzasadnienia. Prawa człowieka, bę-
dąc prawami fundamentalnymi, stanowią uprzywilejowaną kategorię powszech-
nych praw moralnych. Wystarczy powołać się na to, że jakiś byt jest człowiekiem,
by uzasadnić jego roszczenie do uprawnień wynikających z tychże praw”²⁵.

W kontekście tematyki pracy niniejszej podkreślić wypada, że jedną z fun-
damentalnych reguł międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, jest reguła
(zasada) humanitaryzmu. W jej myśl, osoby pozostające pod ochroną (to jest
osoby cywilne, ranne, chore, jeńcy czy rozbitkowie) winny być każdorazowo

²³ Zob. L. Gardocki, T. Gardocka, Ł. Majewski, *Prawo karne międzynarodowe. Zarys systemu*, War-
szawa 2017 r., s. 53.

²⁴ D. Drózdź, *Zbrodnia ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2010 r., s. 257.

²⁵ T. Mosio [w:] K. Droliński, D. Mocarska, T. Mosio (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne
i ochrona praw człowieka*, Szczytno 2011 r., s. 61.

traktowane w sposób humanitarny. Najwyższą wartością wpisaną w fundamenty omawianej zasady humanitaryzmu jest ludzkie życie i zdrowie, zaś sama ta zasada skoncentrowana jest wokół łagodzenia ludzkiego cierpienia oraz zapobieganiu temu cierpieniu, jak również na świadczenie pomocy potrzebującym w warunkach wojny. Analizowana zasada znajduje swe odzwierciedlenie w Konwencjach genewskich – tam, gdzie mowa jest o zakazie tortur, zamachów na życie oraz brania zakładników i dokonywania arbitralnych egzekucji²⁶.

Powyższe łączy się z podstawowymi zasadami prawa wojennego, by wymienić jedynie tytułem przykładu zasadę, zgodnie z którą wojujące strony dysponują jedynie pewnym ograniczonym wyborem środków szkodzenia nieprzyjacielowi (art. 22 Regulaminu Haskiego), czy też zasadę, w myśl której środki szkodzenia nieprzyjacielowi stosowane w walce winny być ograniczone do osiągnięcia celu. Ponadto wskazać należy na bardzo wyraźne rozróżnienie pomiędzy siłami zbrojnymi a ludnością cywilną, przeciwko której działania wojenne nigdy nie powinny być prowadzone. Wojna to zaś stosunek pomiędzy państwami, nie zaś między ludnością jednego i drugiego państwa²⁷.

WNIOSKI PŁYNĄCE Z REGULACJI PRAWNYCH A POWINNOŚĆ DEKOMUNIZACJI PRZESTRZENI PUBLICZNEJ

Nie budzi wątpliwości, że komunistyczna nomenklatura w przestrzeni publicznej, pozostaje w sprzeczności z omawianymi w niniejszym opracowaniu zasadami konstytucyjnymi oraz ustawowymi. *De lege ferenda* wyrazić należy nadzieję, że ustawodawca nie ustanie w działaniach ukierunkowanych na eliminację totalitarnej symboliki z przestrzeni publicznej. Tym bardziej, że działania takie, znajdowały i będą nadal znajdować swe uzasadnienie w przepisach prawa międzynarodowego oraz w omówionych w niniejszym opracowaniu prawach człowieka. Trudno bowiem racjonalnie oraz w sposób logiczny połączyć ze sobą dwie wartości wewnętrznie sprzeczne – to jest z jednej strony prawa człowieka, nawiązujące do moralności oraz do ochrony życia, zaś z drugiej strony obecną w przestrzeni publicznej symbolikę jednego z totalitaryzmów, który ma na swoim koncie – tylko w Polsce – miliony ofiar, które dodatkowo przed śmiercią ogołoco z ich fundamentalnych praw.

²⁶ Zob. A. Szpak, *Międzynarodowe prawo humanitarne*, Toruń 2014 r., s. 47.

²⁷ Zob. W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2007 r., s. 412.

Powyzsza sprzeczność musi również wywoływać pytania dotyczące skuteczności poszczególnych norm prawnych oraz systemu ich sankcjonowania. Jak zauważył J. Kranz: „Specyfika społeczności międzynarodowej polega na tym, że nie istnieje w niej instytucja policji, prokuratury, powszechnego sądu, a także centralnego rządu lub parlamentu. W konsekwencji określenie działań nielegalnych oraz ograniczenie ich skutków nie jest ani łatwe, ani oczywiste, co widać między innymi na przykładzie Organizacji Narodów Zjednoczonych”²⁸.

Natomiast na gruncie prawa krajowego próbą budowy takiego systemu była niewątpliwie ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 roku o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomników, która, choć zgodna z duchem prawa konstytucyjnego oraz prawa humanitarnego – w starciu z poszczególnymi organami jednostek samorządu terytorialnego oraz judykaturą sądów administracyjnych – okazała się finalnie nieskuteczna. Tym niemniej odnotować wypada, że próba ta została podjęta oraz postulować, aby w ślad za nią pojawiły się kolejne.

Na gruncie natomiast prawa międzynarodowego zwrócić należy uwagę między innymi na fakt, iż obecnie mamy do czynienia z jego fragmentacją i w tym kontekście postawić pytanie o efektywność poszczególnych regulacji. Wyraźnym przykładem owej fragmentacji jest powstanie oraz rozwój prawa Unii Europejskiej, które zajmuje szczególne miejsce w międzynarodowym porządku prawnym. Niezależnie jednakowoż od tego, czy sklasyfikowane zostanie ono jako część prawa międzynarodowe, czy też jako odrębny porządek prawny, z całą pewnością stwierdzić można, że jest ono w prawie międzynarodowym głęboko zakorzenione, zaś konstytucje większości państw członkowskich Unii Europejskiej traktują unijny porządek prawny jako część prawa międzynarodowego²⁹.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

Banaszak B. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012 r.

²⁸ J. Kranz [w:] J. Menkes (red.), *Prawo międzynarodowe – problemy i wyzwania. Księga pamiątkowa Profesora Renaty Sonnenfeld-Tomporek*, Warszawa 2006 r., s. 329.

²⁹ Zob. K. Karski [w:] K. Karski (red.), *Kierunki rozwoju współczesnego prawa międzynarodowego*, Warszawa 2015 r., s. 10.

- Bojarski T. (red.), *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2016 r.
- Bosek L., Safjan M. (red.), *Konstytucja RP, Tom I, Komentarz*, Warszawa 2016 r.
- Cenckiewicz S. i in. (red.), *Czerwona zaraza. Red plague*, Warszawa 2017 r.
- Droliński K., Mocarska D., Mosio T. (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne i ochrona praw człowieka*, Szczytno 2011 r.
- Drózdź D., *Zbrodnia ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2010 r.
- Dunaj B., *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*, Warszawa 2007 r.
- Gardocki L., Gardocka T., Majewski Ł., *Prawo karne międzynarodowe. Zarys systemu*, Warszawa 2017 r.
- Garlicki L., Zubik M. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Komentarz, tom I*, Warszawa 2016 r.
- Golon M., Filip K. (red.), *Armia Czerwona/radziecka w Polsce w latach 1944-1993*, Borne Sulino – Bydgoszcz – Gdańsk 2014 r.
- Golon M. *Terror Armii Czerwonej i NKWD na ziemiach polskich w latach 1944-1945* [w:] *Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie 10/11/2019*, ISSN 2392-1463
- Grześkowiak A., Wiak K. (red.), *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2019 r.
- Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2007 r.
- Karski K. (red.), *Kierunki rozwoju współczesnego prawa międzynarodowego*, Warszawa 2015 r.
- Menkes J. (red.), *Prawo międzynarodowe – problemy i wyzwania. Księga pamiątkowa Profesor Renaty Sonnenfeld-Tomporek*, Warszawa 2006 r.
- Musiał F., Szarek J. (red.), *Czerwona zaraza*, Kraków 2010 r.
- Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych 217 A (III) przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948 r.
- Skrzydło W. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Komentarz*, Warszawa 2013 r.
- Stefański R. A. (red.), *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2015 r.
- Szmyt A. (red.), *Leksykon prawa konstytucyjnego*, Warszawa 2010 r.

Szpak A. *Międzynarodowe prawo humanitarne*, Toruń 2014 r.

Zimmermann J., *Prawo administracyjne*, Warszawa 2020 r.

Akty prawne

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomniki, Dz.U. 2016 poz. 744.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.

INSTITUTIONS OF INTERNATIONAL
CRIMINAL LAW AND THE SYSTEM
OF HUMAN RIGHTS PROTECTION
IN THE CONTEXT OF WAR CRIMES
COMMITTED BY THE RED ARMY
ON POLISH SOIL
AND THE JUSTIFICATION
FOR THE DECOMMUNIZATION
OF PUBLIC SPACE

INTRODUCTION

The aim of this article is to analyze selected issues related to international criminal law, the human rights protection system, and - in the context of national law - to discuss individual provisions of the Constitution of the Republic of Poland², the Penal Code³ and the Act of April 1, 2016 on the prohibition of the propagation of communism. or other totalitarian system by the names of organizational units, auxiliary units of the commune, buildings, public utility facilities and devices and monuments⁴. The individual provisions of the above-mentioned legal acts create foundations in the Polish legal system, constituting

¹ The author is a PhD student at the Institute of Legal Sciences of the Polish Academy of Sciences and a legal advisor at the District Chamber of Legal Advisors in Warsaw.

² Constitution of the Republic of Poland of 2nd April 1997, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.

⁴ Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomniki, Dz.U. 2016 poz. 744.

a ban on the existence of political parties and other organizations that refer in their programs to the practices of communism, as well as a ban on propagating totalitarian symbols in public space.

Analyzing the ratio legis of the legal acts mentioned above, one can come to the conclusion that their aim is to eliminate from public spaces nomenclature referring to totalitarian regimes or promoting this type of regime. The authors of the last of the cited sources of law, i.e. the Act of April 1, 2016 on the prohibition of propagating communism or other totalitarian system by the names of organizational units, auxiliary units of the communities, buildings, public utility facilities and devices and monuments, assumed that its subject scope would include over one thousand three hundred streets. For historical reasons, in Poland references to the totalitarian nomenclature concerned communism, imposed on Polish lands after the end of World War II by the puppet, pro-Russian government of the Polish People's Republic. The government of the Polish People's Republic, which was not a sovereign state, was headed by the Prime Minister. In theory, according to Art. 29 sec. 1 of the Constitution of the Polish People's Republic⁵, the government of the Polish People's Republic - the Council of Ministers or its individual members, was to be appointed and dismissed by the Sejm. In practice, the Prime Minister was in fact appointed and dismissed by the Chief of the Council of Ministers of the Union of Soviet Socialist Republics.

PROHIBITION EXPRESSED IN THE CONSTITUTION

As it is directly expressed in the art. 13 of the Constitution of the Republic of Poland, the existence of political parties and other organizations that refer in their programs to the totalitarian methods and practices of nazism, fascism and communism, as well as those whose programs or activities assume or allow racial and national hatred, the usage of violence in order to gaining power or influence on state policy or provides for the secrecy of structures or membership. Therefore, one of the totalitarian regimes explicitly mentioned by the legislator is communism, the propagation of which is prohibited in the light of the above constitutional principle. Moreover, as indicated in the doctrine (as B. Banaszak): *From the constitutional prohibition of the existence of political parties and other organizations that refer in their programs to the totalitarian methods and practices*

⁵ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232.

*of Nazism, fascism and communism, and those whose program assumes or allows other elements listed by the Constitution, a ban on promoting programs referring to these prohibited methods and practices can also be logically derived, even if political parties and other organizations do not do so. Promoting these programs creates an integration platform for people who are interested in the existence of parties or organizations implementing them*⁶. In this context, it is worth noting that just as the promotion of totalitarian programs can create an integration platform for people who will unite around them and propagate them, the potential integration and unification of anti-democratic circles may be influenced by communist symbols present in the space public, which may constitute a direct or indirect threat to the democratic state of law, which - in accordance with Art. 2 of the Constitution - after all, it is the Republic of Poland.

Article 13 of the Constitution, to which this section is devoted, explicitly prohibits references to communism, and this principle is sanctioned by the relevant regulations of the Penal Code, which will be discussed below. Although the doctrine is dominated by a narrow definition of the terms political parties and other organizations, in the author's opinion, the scope of application of art. 13 of the Constitution cannot be applied only to these categories of entities⁷. In fact, the constitutional legislator did not define the term other organizations, and therefore it cannot be ruled out that it may also apply to local government units, which are also organizations of social groups in a specific territorial area.

BAN AT A STATUTORY LEVEL

Changing the area of our thesis from the level of the Constitution to the level of the acts or statutes, one must recall art. 256 § 1 of the Penal Code, according to which anyone who publicly propagates a fascist or other totalitarian state system or incites hatred on the basis of national, ethnic, racial or religious differences, or due to lack of religious denomination, shall be subject to a fine, restriction of liberty or imprisonment for up to 2 years. § 2 is also important in the analyzed context, stating that the same penalty shall be imposed on anyone who, for the purpose of dissemination, produces, records or imports, acquires, stores, possesses, presents, transports or sends a print, recording or other item containing content

⁶ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009, p. 125.

⁷ Otherwise: W. Sokolewicz, M. Zubik [in:] L. Garlicki, M. Zubik (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Komentarz, tom I*, Warszawa 2016, p. 440.

specified in § 1 or being a carrier of fascist, communist or other totalitarian symbolism.

The above-mentioned art. 256 § 2 of the Penal Code therefore directly indicates communist symbolism as totalitarian symbolism. In the context of the characteristics of the good protected by this provision, the doctrine points to the protection of constitutional values. As K. Wiak points out: *The values protected in the commented article are the constitutional values defining the state system, and in particular the principle of a democratic state of law (Article 2 of the Constitution of the Republic of Poland) and the right to equal exercise of rights and freedoms by all persons, regardless of their differences*⁸. The doctrine therefore directly draws attention to the fundamental freedoms and rights of citizens and the need to protect them⁹. The literature also notes that the subject of protection of the discussed provision is social peace, as well as the functioning of the state as such¹⁰.

Referring to the linguistic definition of the term ‘organization’, following B. Dunaj, it can be stated that an organization is a commitment of natural persons, social groups or states, having a common program of action, goal and tasks included in their statute¹¹. In the administrative law literature, when trying to explain the term local government, there is also reference to the community of residents (and therefore their organization) as a subjective element of local self-government. For example, J. Zimmermann points out that *a local self-government is a territorially separate social group (public law association), whose membership is established by operation of law, established to perform public administration tasks independently and in appropriate forms (...). Local self-government administration is performed by local self-government bodies, but their principal and source is the community of residents constituting the local self-government (pursuant to article 16 of the Constitution, the local self-government community constituting all the inhabitants of a specific unit of a basic territorial division), i.e. a kind of public law corporation*¹². In connection with this above, it is possible to say that a local self-government unit – as a unit based on a basic territorial division and established

⁸ K. Wiak [in:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2019, p. 1284.

⁹ Broader perspective to that topic gives: J. Piórkowska-Flieger [in:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2016 r., p. 761.

¹⁰ Compare: A. Herzog [in:] R. A. Stefański (red.), *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2015 r., p. 1637.

¹¹ B. Dunaj, *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*, Warszawa 2007, p. 1128.

¹² J. Zimmermann, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2020, p. 253.

on this basis – is the embodiment of a certain group of residents, and is therefore an organization of these residents.

The understanding of the term local government developed by the doctrine corresponds to the above. In the literature on the subject it is noted that this term can be considered in two ways. As K. Łokucijewski points out: *The institution of local self-government can be considered basically on two levels. Firstly, as social groups living in individual administrative units within the territorial division of the state (local self-government as a community of residents). Secondly, as their representations, generally elected in a democratic manner in order to exercise the governing functions of public administration in decentralized forms, together with the administrative apparatus subordinated to them (local self-government as power and administration - bodies, offices and other organizational units)*¹³.

In the author's opinion, all this proves the possibility of understanding the term *other organizations* used by the legislator in the art. 13 of the Constitution, also in such a way as to include local self-government units as the subject matter of this term. Therefore, their practices – actions and omissions – should be consistent with the provisions expressed in the art. 13 of the Constitution, as a principle according to which the existence of organizations that refer to the communism is prohibited. In the author's opinion, local self-government units are – as units of public law corporations – particularly obliged to strive to eliminate totalitarian symbols and names from public space in the area within their administrative scope.

THE REPUBLIC OF POLAND AS A COMMON GOOD

Pursuant to the art. 1 of the Constitution, the Republic of Poland is the common good of all citizens. By formulating that provision in this way, the legislator emphasized the subservient role of the state and its bodies towards citizens. The state was obliged to take care of the fate of individual individuals, as well as to guarantee them the actual opportunity to realize opportunities for individual development. It should be remembered that the common good may – if necessary – be put before particular interests. The state is an entity separate from society, but at the same time both sides are closely interconnected, which can actually ensure social justice and social progress. The individual is not an isolated entity - his relationships and bonds with society take on a real shape.

¹³ K. Łokucijewski [in:] A. Szmyt (red.), *Leksykon prawa konstytucyjnego*, Warszawa 2010, p. 496.

The need to treat the Republic of Poland as the common good of all citizens results in the recognition of the obligation to fulfill certain obligations, which are indicated and enumerated in individual legal norms (while these obligations are also intended to serve the common good and are imposed in a democratic and fair manner)¹⁴.

The art. 1 of the Constitution, which establishes the above-mentioned principle of the common good, is, as W. Skrzydło aptly points out: *a concise statement of the fact already emphasized in the introduction and concerning the origins of the Third Polish Republic. Having regained the ability to decide its own fate sovereignly and democratically in 1989, Poland, mindful of the bitter experiences of the past, is to act for respect for freedom and justice, social dialogue, and strengthening the rights of citizens and their communities*¹⁵. It is impossible to imagine the full and actual possibility of taking the described action at a time when in the public space there are names and symbols that directly refer to the communism and propagate this totalitarian system, resonating with the meaning of their shameful symbolism throughout society.

The category of the common good therefore covers the entire public sphere and in the analyzed context it should be strongly emphasized that the presence of totalitarian (including, above all, communist) symbols in public space (such as the names of squares, avenues or streets) is in direct contradiction to the discussed principle. The common good concerns the feelings of all citizens – including those who are outraged by the presence of symbols of the communist aggressor in the space of the independent Polish State. The state, including local self-government units that are its embodiment at the local level, should take care to eliminate symbols that are inconsistent with the analyzed constitutional principle. The doctrine of Polish constitutional law explicitly links the category of the common good with human rights and the dignity of citizens. It is the implementation of rights that result from human dignity and freedom that is a fundamental element of the common good¹⁶. It is obvious that communist symbolism, being a carrier and propagator of the totalitarian system, violates both the dignity of society as well as fundamental human rights and freedoms,

¹⁴ Compare: B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009, p. 15.

¹⁵ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Komentarz*, Warszawa 2013, p. 16.

¹⁶ See: M. Piechowiak [in:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP, Tom I, Komentarz*, Warszawa 2016 r., p. 209.

set out both in the Constitution of the Republic of Poland and in fundamental acts of public international law, such as the Universal Declaration of Human Rights¹⁷.

Moreover, it can be stated that the legal basis of the European Union is convergent – in a material sense – with the fundamental values expressed in the art. 1 of the Constitution. As M. Piechowiak aptly points out: *The Treaty on European Union, by defining the foundations of European law, follows the classical tradition in which the goal of law is the common good understood as happiness, or speaking in a slightly different language - the development or well-being of all people belonging to the community. The art. 3 sec. 1 TEU states that the purpose of the Union is to promote peace, its values and the well-being of its peoples (...). In the list of goals, the first place is peace, which from the perspective of the classical concept of the common good can be considered fundamental from the point of view of relations between states (a point of view typical of international law), a condition for the development of people belonging to the community they create*¹⁸.

SELECTED REGULATIONS OF THE ACT OF APRIL 1, 2016 ON THE PROHIBITION OF PROPAGATING COMMUNISM OR OTHER TOTALITARIAN SYSTEMS BY THE NAMES OF ORGANIZATIONAL UNITS, MUNICIPAL AUXILIARY UNITS, PUBLIC BUILDINGS, FACILITIES AND DEVICES, AND MONUMENTS

The first chapter of the so-called ‘decommunization act’ concerns the prohibition of propagating communism or other totalitarian system by the names of organizational units, auxiliary units of the commune, buildings, facilities and public utility facilities. As the Act states at the very beginning, the names of organizational units, auxiliary units of the commune, public buildings, facilities and devices, including roads, streets, bridges and squares, assigned by local government units cannot commemorate persons, organizations, events or dates symbolizing communism or another totalitarian system, or to propagate such a system in any other way (art. 1 sec. 1). Names referring to persons, organizations, events or dates symbolizing the repressive, authoritarian

¹⁷ United Nations General Assembly Resolution 217 A (III) adopted and proclaimed on 10 December 1948.

¹⁸ M. Piechowiak [in:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP, Tom I, Komentarz*, Warszawa 2016 r., p. 175.

and non-sovereign system of power in Poland in the years 1944-1989 are also considered to promote communism (art. 1 sec. 2). Organizational units include, in particular, schools and their complexes, kindergartens, hospitals, care and educational facilities, cultural institutions and social institutions (art. 1 sec. 3). It should be noted that in the art. 1 sec. 3, the legislator presented an open catalog, as evidenced by the use of the term 'in particular'. It must therefore be concluded that organizational units may also include other units not specified in the Act and all these organizational units are subject to the prohibition expressed in the art. 1 of the so-called 'decommunization act'.

Particularly important in the context of the subject of this work is art. 6 aforementioned Act. In accordance with its individual fragments, the names of public buildings, facilities and facilities, including roads, streets, bridges and squares, in force on the date the Act enters into force, commemorating persons, organizations, events or dates symbolizing communism or another totalitarian system or promoting such a system otherwise, the competent authority of the local government unit or association referred to in art. 4 is amended within 12 months from the date of its entry into force (art. 6 sec. 1). In the event of failure to fulfill the obligation referred to in section 1, the voivode issues a substitute order in which he assigns the name in accordance with art. 1, within 3 months from the date on which the deadline referred to in sec. 1 (art. 6 sec. 2). The wording of the cited provision therefore imposes on the voivode the obligation to issue a substitute order in a specific factual situation - it is therefore not a discretionary decision of the authority, as it was expressly obliged by the legislator to take the indicated action.

CRIMES OF THE RED ARMY COMMITTED AGAINST THE POLISH POPULATION

To this very day, the personal losses inflicted by the Soviet occupiers have not been precisely calculated, but it is certain that they were multi-million¹⁹. Without respecting the principles of international law, the Red Army soldiers raped and murdered Polish civilians, burning or looting their property. The USSR troops also played a political role – in the second half of the 1940s they were responsible for securing the power of the Polish communists, wholly

¹⁹ Compare: M. Golon, *Terror Armii Czerwonej i NKWD na ziemiach polskich w latach 1944-1945* [w:] *Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie* 10/11/2019, ISSN 2392-1463, p. 70.

dependent on Moscow²⁰. In addition to mass murders of civilians, the Russians carried out numerous operations aimed at murdering the Polish military and intellectual elite, an example of which is the Katyn massacre. As M. Szpytma wrote: *In April and May 1940, the Soviets murdered almost 22,000. Polish prisoners of war and prisoners. They were not only professional soldiers, but also reservists – representatives of the Polish intelligentsia. This murder made it easier for the communists to Sovietize Poland after the war. To this day, none of its perpetrators has been punished*²¹. The guarantees and rights of prisoners of war were not respected in any way, and the method of their murder was chosen in an exceptionally brutal manner. It was a physical liquidation with a shot in the back of the skull of a large part of the Polish elite, including officers, property owners, officials, gendarmes and policemen. At that time – when Joseph Stalin gave the order to exterminate the Polish elite – in the legal sense, the concept of the crime of genocide did not yet exist in the form in which it is understood today. However, this operation certainly met the premises of genocide – it assumed the liquidation of a significant national group due to its origin²².

INTERNATIONAL MILITARY TRIBUNAL

After the World War II, the International Military Tribunal was established, but its main task was to judge war criminals of the Third German Reich. The Soviet Union, as a temporary ally of the United States, France and Great Britain, effectively ensured impunity for the Red Army genocides. Nevertheless, from a legal and institutional perspective, it is worth devoting some attention to the International Military Tribunal. It obtained appropriate competences to judge three types of crimes, which are specified in the art. VI of the Statute of the International Military Tribunal. These are: crimes against peace, war crimes and crimes against humanity. Penalties for specific crimes are provided for in the art. XXVII of the aforementioned Statute, and this included the death penalty, as well as any other penalty that the Court considers just. The signatory countries of the agreement establishing this body were the United States, Great Britain, France

²⁰ See: K. Filip, M. Golon [in:] K. Filip, M. Golon (red.), *Armia Czerwona/radziecka w Polsce w latach 1944-1993*, Borne Sulinowo – Bydgoszcz – Gdańsk 2014, p. 9.

²¹ M. Szpytma [in:] F. Musiał, J. Szarek (red.), *Czerwona zaraza*, Kraków 2010, p. 23.

²² Broader perspective is presented by N. Petrov in the interview with M. Rosalak i J. Rózdzyński [in:] S. Cenckiewicz i in. (red.), *Czerwona zaraza. Red plague*, Warszawa 2017, p. 24.

and the Soviet Union. Each power appointed a chief prosecutor whose purpose was to investigate and prosecute allegations against major war criminals²³.

For historical reasons, humanity has not had a similar international body established to judge the communist crimes committed during the World War II, which is still incompatible with the basic principles of humanitarian law and moral values. As indicated in the doctrine (D. Drózdź): Despite R. Lemkin's earlier efforts, the issue of preventing genocide emerged in international law only in the Genocide Convention. Both goals of the creators of the convention - preventing the crime of genocide and punishing it, called twin by D. Wippman, are inviolable and closely related²⁴.

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS – AT THE SOURCES OF INTERNATIONAL LAW

It is impossible to look in the literature for the only one, correct or appropriate definition of human rights. Despite their division into individual generations and dynamic development in recent years, it is difficult to define them perfectly. For auxiliary purposes, an extensive descriptive definition by T. Mosio can be used, according to which: *Human rights are universal moral rights of a fundamental nature, belonging to every individual in his contacts with the state (...). They are universal and belong to all people living in every society. Moreover, they are basic in nature, which means that they do not need to be justified by referring to any other rights (...). They fall under the category of moral rights, but the main difference between human rights and other universal moral rights concerns their justification. Human rights, being fundamental rights, constitute a privileged category of universal moral rights. It is enough to refer to the fact that a being is a human being to justify its claim to the rights arising from these rights*²⁵.

In the context of the subject of this work, it should be emphasized that one of the fundamental rules of international law of armed conflicts is the rule (principle) of humanitarianism. According to it, protected persons (i.e. civilians, wounded, sick, prisoners of war or shipwrecked persons) should always be treated humanely. The highest value inscribed in the foundations of the discussed principle of humanitarianism is human life and health, and this principle itself

²³ See: L. Gardocki, T. Gardocka, Ł. Majewski, *Prawo karne międzynarodowe. Zarys systemu*, Warszawa 2017, p. 53.

²⁴ D. Drózdź, *Zbrodnia ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2010, p. 257.

²⁵ T. Mosio [in:] K. Drolński, D. Mocarska, T. Mosio (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne i ochrona praw człowieka*, Szczytno 2011, p. 61.

is focused on alleviating human suffering and preventing it, as well as providing help to those in need in war conditions. The analyzed principle is reflected in the Geneva Conventions – where they prohibit torture, attempts on life, taking hostages and arbitrary executions²⁶.

The above is connected with the basic principles of the law of war, to mention only, by way of example, the principle according to which belligerents have only a certain limited choice of means of harming the enemy (art. 22 of the Hague Regulations), or the principle according to which the means of harming the enemy used in combat should be limited to achieving the goal. Moreover, a very clear distinction should be made between the armed forces and the civilian population, against whom hostilities should never be conducted. War is a relationship between states, not between the population of both states²⁷.

CONCLUSIONS FROM LEGAL REGULATIONS AND THE OBLIGATION TO DECOMMUNIZE PUBLIC SPACE

There is no doubt that the communist nomenclature in public space is in contradiction with the constitutional and statutory principles discussed in this study. *De lege ferenda*, we should hope that the legislator won't stop taking actions aimed at eliminating totalitarian symbols from public space, also because such actions have been and will continue to be justified in the provisions of international law and in the human rights discussed in this study. It is difficult to rationally and logically combine two internally contradictory values – on the one hand, human rights, referring to morality and the protection of life, and on the other hand, the symbolism of one of the totalitarian regimes present in the public space, which has to its credit – only in Poland – millions of victims who were additionally deprived of their fundamental rights before death.

This contradiction must also raise questions regarding the effectiveness of individual legal norms and the system of their sanctioning. As noted by J. Kranz: The specificity of the international community is that there is no institution of police, prosecutor's office, common court, or central government or parliament. Consequently, identifying illegal activities and limiting their effects

²⁶ See: A. Szpak, *Międzynarodowe prawo humanitarne*, Toruń 2014, s. 47.

²⁷ See: W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2007, p. 412.

is neither easy nor obvious, as can be seen, among others, in the example of the United Nations²⁸.

However, under national law, an attempt to build such a system was undoubtedly the Act of April 1, 2016 on the prohibition of propagating communism or other totalitarian systems by the names of organizational units, auxiliary units of the commune, buildings, public utility facilities and devices and monuments, which, although consistent with the spirit of constitutional law and humanitarian law - in the face of individual bodies of local government units and the jurisprudence of administrative courts - ultimately turned out to be ineffective. Nevertheless, it is worth noting that this attempt has been made and postulating that others will follow it.

In the field of international law, attention should be paid, among other things, to the fact that we are currently dealing with its fragmentation and, in this context, the question should be asked about the effectiveness of individual regulations. A clear example of this fragmentation is the emergence and development of European Union law, which occupies a special place in the international legal order. However, regardless of whether it is classified as part of international law or as a separate legal order, it can certainly be said that it is deeply rooted in international law, and the constitutions of most European Union member states treat the EU legal order as part of the international law²⁹.

BIBLIOGRAPHY

Literature

Banaszak B. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012.

Bojarski T. (red.), *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2016.

Bosek L., Safjan M. (red.), *Konstytucja RP, Tom I, Komentarz*, Warszawa 2016.

Cenckiewicz S. i in. (red.), *Czerwona zaraza. Red plague*, Warszawa 2017.

Droliński K., Mocarska D., Mosio T. (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne i ochrona praw człowieka*, Szczytno 2011.

²⁸ J. Kranz [in:] J. Menkes (red.), *Prawo międzynarodowe – problemy i wyzwania. Księga pamiątkowa Profesor Renaty Sonnenfeld-Tomporek*, Warszawa 2006, p. 329.

²⁹ See: K. Karski [w:] K. Karski (red.), *Kierunki rozwoju współczesnego prawa międzynarodowego*, Warszawa 2015, p. 10.

- Dróżdż D., *Zbrodnia ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2010.
- Dunaj B., *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*, Warszawa 2007.
- Gardocki L., Gardocka T., Majewski Ł., *Prawo karne międzynarodowe. Zarys systemu*, Warszawa 2017.
- Garlicki L., Zubik M. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Komentarz, tom I*, Warszawa 2016.
- Golon M., Filip K. (red.), *Armia Czerwona/radziecka w Polsce w latach 1944-1993*, Borne Sulinowo – Bydgoszcz – Gdańsk 2014.
- Golon M. *Terror Armii Czerwonej i NKWD na ziemiach polskich w latach 1944-1945* [w:] *Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie 10/11/2019, ISSN 2392-1463*.
- Grześkowiak A., Wiak K. (red.), *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2019.
- Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2007.
- Karski K. (red.), *Kierunki rozwoju współczesnego prawa międzynarodowego*, Warszawa 2015.
- Menkes J. (red.), *Prawo międzynarodowe – problemy i wyzwania. Księga pamiątkowa Profesor Renaty Sonnenfeld-Tomporek*, Warszawa 2006.
- Musiał F., Szarek J. (red.), *Czerwona zaraza*, Kraków 2010.
- Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych 217 A (III) przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948.
- Skrzydło W. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Komentarz*, Warszawa 2013.
- Stefański R. A. (red.), *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2015.
- Szmyt A. (red.), *Leksykon prawa konstytucyjnego*, Warszawa 2010.
- Szpak A. *Międzynarodowe prawo humanitarne*, Toruń 2014.
- Zimmermann J., *Prawo administracyjne*, Warszawa 2020.

Legal Acts

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomniki, Dz.U. 2016 poz. 744.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.

PRAWDA O KATYNIU JAKO ZBRODNI LUDOBÓJSTWA. ELEMENT DZIEDZICTWA POLITYKI HISTORYCZNEJ LECHA KACZYŃSKIEGO²

Prezydentura Lecha Kaczyńskiego obfitowała w tzw. polityką historyczną, co z pewnością odróżniało ją od poprzednich prezydentur, odkąd urząd ten re-stytuowano w systemie ustroju politycznego państwa polskiego w 1989 r. Rola jaką przypisywał pamięci, tożsamości i tradycji była odpowiedzią na pytanie skąd jesteśmy i dokąd idziemy. Miały niczym latarnie wzdłuż alejki w ciemnym parku oświetlać nam drogę i ostrzegać przed przeszkodami. Nie można jednak przyjmować, że Lech Kaczyński był politykiem, który zasługiwał na miano tradycjonalisty, bowiem odrzucał to co nie zasługiwało na kontynuację. Jednocześnie rozpoznawał on związek wolności z określonymi wartościami i tradycjami zakorzenionymi w przeszłości i to im w ramach prowadzonej przez siebie polityki nadawał³. Silne i sprawne państwo budować można tylko na fundamencie patriotyzmu. Także w warunkach pokoju oznacza on zdolność służenia wartościom wykraczającym poza partykularne interesy. Nowoczesny patriotyzm, nie tracąc z oczu przeszłości, spogląda jednak w przyszłość. Zakłada, że najważniejszą płaszczyzną, na której nowoczesny naród może realizować swoje ambicje i zamierzenia, jest państwo⁴.

Zdaniem Lecha Kaczyńskiego podmiotem polityki powinien być naród, czyli wszyscy obywatele Rzeczypospolitej – zgodnie z preambułą Konstytucji

¹ Katedra Prawa Konstytucyjnego Porównawczego i Współczesnych Systemów Politycznych Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

² Poniższy tekst stanowi rozwinięcie raportu pt. „Przegląd wystąpień publicznych Lecha Kaczyńskiego. Przyczynek do syntezy poglądów politycznych Prezydenta RP” dostępnego na portalu polskazwycieska.pl.

³ *Warto być Polakiem*, Warszawa 2010, s. 8.

⁴ *Ibidem*, s. 11.

RP. Naród Polski w wizji Prezydenta RP jest wspólnotą wyrosłą z pamięci historycznej, dziedzictwa kulturowego oraz zaangażowania w sprawy ojczyzny. Pamięć historyczna, którą pielęgnował i restaurował w czasie swej kadencji, uważał za fundament polskiej tożsamości. Obchody świąt narodowych związanych z najważniejszymi wydarzeniami w dziejach narodów i państwa polskiego oraz polityka odznaczeniowa były instrumentami realizacji celów polityki historycznej. W opinii Prezydenta dziedzictwo narodowe i kultura miały ważką rolę w kształtowaniu narodowej świadomości społeczeństwa. Z historii czerpał przykłady oceniającej roli myśli i twórczości dla ducha polskiego, zwłaszcza w okresie zaborów. Według niego, są naturalnym środowiskiem dla tożsamości Polaków. Prezydentowi Lechowi Kaczyńskiemu nie zależało na *konserwowaniu historycznych rekwizytów, ani zapatrzenie w przeszłość, lecz umacnianie słusznej dumy z własnego kraju i poczucia, że warto być Polakiem. Konsekwencją zaś miało być upowszechnianie się postawy nowoczesnego patriotyzmu – wiernego tradycji, a zarazem śmiało spoglądającego w przyszłość. Prezydentowi zależało na tym, by nie był to tylko patriotyzm odświętnie celebrowany, ale patriotyzm czynny i powszedni. Powinien się on wyrażać w podejmowaniu na co dzień konkretnych działań na rzecz społeczności lokalnej i małej ojczyzny – z myślą o dobru wspólnym całego państwa i narodu. Tak pojmowany patriotyzm stanowił więc nie tyle wyraz narodowej dumy, co przede wszystkim – zadanie, które Lech Kaczyński stawiał przed współczesnymi Polakami*⁵.

Niniejsze opracowanie stanowi próbę syntezy poglądów politycznych Lecha Kaczyńskiego na politykę historyczną, ze szczególnym naciskiem na zagadnienie zbrodni katyńskiej, dokonanej przez NKWD w 1940 roku na polskich oficerach. Zbrodnia ta do dzisiaj w istotny sposób rzutuje na stosunkach polsko-rosyjskich. Przedmiotem sporu pomiędzy Warszawą a Moskwą pozostaje ocena zbrodni katyńskiej, w szczególności zakwalifikowania mordu na polskich oficerach jako ludobójstwa.

I. IDEOWE PODSTAWY POLITYKI HISTORYCZNEJ LECHA KACZYŃSKIEGO

Lech Kaczyński mówił wprost o koncepcji jego polityki historycznej, którą było restytuowanie w świadomości społeczeństwa polskiego dumy narodowej. Aby lepiej to zrozumieć, trzeba mieć świadomość iż do momentu wybranie go na urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2005 roku sfera tożsamości

⁵ *Ibidem*, s. 39.

narodowej, poczucia wspólnoty, dumy z dziedzictwa narodowego, przywiązanie do wartości takich jak wolność i gotowość do poświęceń na jej rzecz były tematami tabu. Było to konsekwencją przyjętej przez środowisko medialno-polityczne koncepcji tzw. pedagogiki wstydu.

Ważnym punktem odniesienia dla Lecha Kaczyńskiego był patriotyzm. Patriotyzm, czyli umiłowanie Ojczyzny, wiąże się nieodłącznie z pamięcią – o przodkach, ich czynach i dorobku, o zbiorowym dziedzictwie poprzednich pokoleń. To miłość do Ojczyzny, jako podmiotu zbiorowego, jest też kluczem do przyszłości, bo nie da się budować czegoś, czego nie szanujemy.

Lech Kaczyński pozostawał sceptyczny wobec rozumienia narodu przez pryzmat nacjonalizmu. Co więcej, w swej polityce historycznej wielokrotnie podkreślał, że patriotyzm nie jest tym samym co nacjonalizm. Przyjmował on, że członkiem narodu polskiego jest każdy, kto podziela wartości płynące z polskiego dziedzictwa kulturowego i historycznego. Jest to koncepcja narodu aspekcie kulturowym, będącą w opozycji do narodu rozumianego przez pryzmat wspólnego trzonu etnicznego. W aspekcie relacyjnym przyjmował, że patriotyzm jest postawą, której kluczową cechą jest emanacja miłości do swojej Ojczyzny i jako taki nie jest skierowany przeciwko nikomu. W optyce Lecha Kaczyńskiego nacjonalizm, a w szczególności jego odmiana – szowinizm wynikały z nienawiści skierowanej wobec innych grup narodowościowych. Źródłem patriotyzmu według Prezydenta RP była miłość i utożsamianie się ze wspólnotą kultury i historii.

Lech Kaczyński podkreślał, że państwo polskie to szkoła samodzielności i odpowiedzialności, a także źródło dumy. Państwo jako forma organizacyjna życia narodu pozwala mu samodecydować o swoich losach poprzez kształtowanie przyszłości na podstawie celów i zamierzeń, a także rozwijania własnej kultury i uczuć patriotycznych.

II. UZASADNIENIE ORAZ CELE PROWADZENIA POLITYKI HISTORYCZNEJ

Żeby lepiej zrozumieć, dlaczego Prezydent Kaczyński w czasie piastowania przez siebie najwyższego urzędu w Rzeczypospolitej Polskiej poświęcał uwagę na sprawy związane z historycznymi wymiarami polityki trzeba zrozumieć, iż przyjmował on, że państwo praworządne może być zbudowane tylko na fundamencie prawdy, a ta zaś oznacza m.in. pamięć o przeszłości wolną od zakłamań

Dla Lecha Kaczyńskiego dorobki narodu w dziedzinie „myśli i ducha, wyobraźni i sztuki” były powodem do dumy. Jednocześnie jest to zobowiązanie nie

tylko do ochrony, ale i przekazywania tego dorobku kolejnym pokoleniom.

Przez politykę historyczną rozumiał wzbudzanie świadomości wśród Polaków o własnej historii i refleksji nad wydarzeniami niezależnie od tego w jakiej roli obsadzały naród polski. Jednocześnie, podkreślał, że rocznice ważnych wydarzeń historycznych i obchody, które przecież był jednym z instrumentów służących realizacji celów polityki historycznej, służą właśnie uzmysłowieniu młodszym generacjom kto budował suwerenność kraju, w którym żyją.

Realizacja polityki historycznej służyła próbie zmian w paradygmatach myślenia społeczeństwa polskiego, które wynikały z niechcianej i mimowolnej spuścizny, jaką pozostawiły po sobie nazizm oraz komunizm. Za przykład Lech Kaczyński podawał liberalne podejście do państwa w III Rzeczpospolitej – nie tylko właśnie przez elity, ale również przez Polki i Polaków – a więc takie, którego jest jak najmniej w życiu społecznym, bo życie to będzie poddane samoregulacji.

Obchody rocznic wpisujących się w martyrologię narodu polskiego Prezydent Lech Kaczyński wykorzystywał przez przywołanie kontekstów historycznych, bądź losów zwykłych Polaków lub znanych postaci historycznych, do podkreślenia, że nie tylko zrywy niepodległościowe czasów zaborów, ale też walka z okupantem, bądź najeżdżcą, to przekreślenie takich wartości, jak pokój między narodami, które jest podwaliną rozwoju, miłości i pracy. Jednak, jak podkreślał Prezydent – uczestnictwo młodych pokoleń Polaków, które nie miało możliwości czerpać z owoców pokoju dało przykład, jak ponad własny, indywidualne, partykularne interesy stawiać sprawy, które nie mieszczą w życiu doczesnym, które jest mierzalne przez rzeczy materialne.

Celem polityki historycznej jest też restaurowanie świadomości o bohaterach minionych walk w pamięci zbiorowej.

III. ZBRODZIA KATYŃSKA I KŁAMSTWO KATYŃSKIE

Od początku września 1939 r. Polska broniła się przed atakiem hitlerowskich Niemiec. 17 września 1939 r. Związek Sowiecki zadał niespodziewany cios w plecy państwu polskiemu gwałcąc chociażby postanowienia traktatu ryskiego z 1921 r. czy paktu o nieagresji z 1932 r. 28 września 1939 r. został podpisany radziecko-niemiecki traktat o granicach i przyjaźni, które celem było usankcjonowanie IV rozbioru Polski i wytyczenie granicy między Związkiem Sowieckim, a III Rzeszą na Pisie, Narwi, linii Ostrołęka-Treblinka, Bugu, linii Bełżec-Wisłok oraz rzeki San. Na zagarniętych wschodnich terenach Polski zostało utworzone przez Sowieców w wyniku fikcyjnych wyborów z dnia 22 października

1939 r. Zgromadzenia Ludowe Zachodniej Ukrainy oraz Zachodniej Białorusi. Zgromadzenia, w których stuprocentową reprezentację posiadali członkowie partii komunistycznej wystąpiły z prośbą do Prezydium Rady Najwyższej ZSRR o przyłączenie ich republik radzieckich, co nastąpiło dla Ukrainy i Białorusi – odpowiednio – w dniu 1 i 2 listopada 1939 r.

Współpraca okupantów – Niemiec i ZSRR – była wymierzona między innymi przeciwko rodzącej się na polskich ziemiach konspiracji niepodległościowej. Współpraca ta w szczególności rozwijała się w I. połowie 1940 r. W marcu 1940 r. w Krakowie i Zakopanem odbyła się konferencja służb bezpieczeństwa obu państw okupacyjnych. Istnieją przypuszczenia, iż to tam przesądzono los polskich jeńców wojennych przetrzymywanych w radzieckich obozach w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie⁶. Na rzecz tej tezy świadczy fakt, że w tym samym czasie na terenie Generalnego Gubernatorstwa Niemcy prowadzili tzw. Akcję AB, czyli fizyczną likwidację kilku tysięcy przedstawicieli polskiej inteligencji⁷.

Armia Czerwona od początku okupacji prowadziła nieograniczony terror, które polegał na masowych gwałtach i mordach na Polkach i Polakach. Ofiarami tej zbrodniczej polityki wymierzonej w polski naród padli nie tylko żołnierze Wojska Polskiego, ale również ludność cywilna. Niszczono ośrodki polskie na Kresach – palono dwory, grabiono i niszczone katolickie kościoły. Władze radzieckie podsycaly konflikty na tle narodowościowym – podżegano Białorusinów i Ukraińców do wyrównania rzekomych rachunków z przeszłości i przyzwalano na akty przemocy wobec polskiego społeczeństwa z rzezią kobiet i dzieci włącznie. To wszystko było efektem wieloletniej propagandy Związku Radzieckiego, która wpajała nienawiść do tzw. pańskiej Polski.

W tym czasie Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych ZSRR kierowany przez zbrodniarza Ławrientija Berię realizował eliminację „wrogich i szkodliwych elementów” na okupowanych terenach polskich, co przejawiało się aresztowania działaczy politycznych, społecznych, urzędników polskiej administracji, a także przedsiębiorców (ziemian i przemysłowców). Ta część miejscowych elit była skazywana na śmierć lub lata zsyłki w głąb Kraju Rad. Aby rozbić opór społeczeństwa polskiego mężczyzn wcielano przymusowo do Armii Czerwonej, a lokalne społeczności zostały poddane deportacji w setkach tysięcy ludzi w głąb Rosji.

W tak ponurych okolicznościach rysujących się dla Polaków pozostających pod radzieckim panowaniem doszło do zbrodni katyńskiej zrealizowanej siłami NKWD w okresie kwiecień-maj 1940 r. na podstawie decyzji Biura Politycznego

⁶ W. Pronobis, *Polska i świat w XX wieku*, Warszawa 1991, s. 200.

⁷ M. Gałęzowski, *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski*, Warszawa 2011, s. 133.

Komitetu Centralnego Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). W samym tylko lesie katyńskim zlokalizowano zbiorową mogiłę około 4 500 oficerów Wojska Polskiego. Od początku władze radzieckie zaprzeczały swojej odpowiedzialności za tą zbrodnię ludobójstwa. Co więcej, od początku falsyfikowała dowody, które miały obciążać odpowiedzialnością za ten czyn hitlerowskie Niemcy (*vide* Komisja Burdienki z 1944 r.). W 1951 r. Senat Stanów Zjednoczonych powołał specjalną komisję śledczą do zbadania sprawy mordu katyńskiego. Komisja ta potwierdziła odpowiedzialność Związku Radzieckiego za ten czyn. W okresie PRL władze polskie akceptowały radziecką wersję wydarzeń, choć w kolejnych latach nie zajmowały jednoznacznego oficjalnego stanowiska. Natomiast, próby podejmowania w przestrzeni publicznej zbrodni katyńskiej uznawano za działanie antypaństwowe. Niemniej jednak, w kwietniu 1990 r., a więc chwili upadku bloku wschodniego, rząd ZSRR potwierdził odpowiedzialność NKWD za śmierć zamordowanych w Katyniu, Charkowie i Twerze⁸.

Polityka rosyjska w zakresie wyjaśnienia zbrodni katyńskiej była i jest jednak grą pozorów. Prezydent ZSRR Michaił Gorbaczow wydał tajne rozporządzenie nr RP-979w dniu 3 listopada 1990 roku zawierające polecenie zebrania archiwaliów o tych wydarzeniach z historii stosunków rosyjsko-polskich, w których straty poniosła strona rosyjska. Akcja ta nazywana jest „anty-Katyniem” i ma służyć relatywizowaniu skali i sposobu przeprowadzenia zbrodni katyńskiej. Państwo rosyjskie próbuje równoważyć decyzję polityczną o wymordowaniu polskich jeńców wojennych z zarzą sowieckich żołdatów, którzy znaleźli się w polskich obozach jenieckich po wojnie polsko-bolszewickiej z lat 1919-1921 r⁹.

IV. LECH KACZYŃSKI, A PRAWDA O ZBRODNI KATYŃSKIEJ

Walka o prawdę stanowiła trzon polityki historycznej prezydenta Lecha

⁸ A. Paczkowski, *Historia Polski*, t. 2, Warszawa 2007, s. 139-141.

⁹ Szerz. patrz: A. Nowak [w] <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/pepites/rosja-putina-na-nowo-zaklamuje-tragedie-katynia-zdecydowany-sprzeciw-prof-andrzej-nowaka/>, [dostęp: 29.11.2023]: *To właśnie 7 kwietnia w Smoleńsku – w transmitowanej przez wszystkie rosyjskie telewizje konferencji prasowej – Władimir Putin mówił, że w Katyniu zginęło 5 tysięcy polskich jeńców, jednak Polacy zamordowali 36 tysięcy jeńców Armii Czerwonej. Rzucona przez Putina liczba była efektem poszukiwania anty-Katynia. Nawiązywała do jeńców Armii Czerwonej, którzy zmarli w polskich obozach jenieckich w roku 1919 i 1920 na skutek chorób zakaźnych, głównie tyfusu. Polska historiografia to wnikliwie wyjaśniła, ustalając również liczbę tych zmarłych. Zginęli oni oczywiście nie na podstawie ludobójczego rozkazu, tylko w wyniku trudnych warunków, w jakich znajdowała się ludność całego regionu Europy Wschodniej w tamtym okresie. Polscy historycy liczbę zmarłych sowieckich jeńców oszacowali na 16-18 tys.*

Kaczyńskiego – była ona jednocześnie uzasadnieniem jej prowadzenia, jak i celem. Lech Kaczyński w czasie swojego urzędowania jako Prezydent Najjaśniejszej Rzeczypospolitej w latach 2005 – 2010 dążył do usankcjonowania w przestrzeni politycznej prawdy o zbrodni katyńskiej. Apogeum jego walki o sprawę przywrócenia sprawiedliwości ofiarom sowieckiej polityki skierowanej przeciwko narodowi polskiemu, której celem była jego eksterminacja był rok 2009. To wtedy Prezydent Kaczyński wziął na sztandar nazwanie tego co działo się w 1940 r. w Katyniu, Miednoje, Piatichatkach, Bykowni i innych do dziś nieodkrytych miejscach tym, czym było w rzeczywistości, a więc zbrodnią ludobójstwa. Prezydent uzasadniał, że nie można nazwać inaczej niż ludobójstwem decyzji politycznej władz Związku Sowieckiego z 5 marca 1940 r., na której osobiście złożył podpis jeden z największych ludobójców w historii świata Józef Stalin, o wymordowaniu ponad 30 tysięcy Polaków. Zbrodnia ta była konsekwencją wielkoruskiego szowinizmu i – mówiąc wprost – zemstą i odwetem za klęskę bolszewicką roku 1920, którą zadał im Polska odradzająca się po 123 latach zaborów¹⁰.

Z okazji 70. rocznicy sowieckiego wbicia noża w plecy walczącej z hitlerowskimi Niemcami Polsce Prezydium Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w 2009 roku przedstawiło projekt uchwały upamiętniającej agresję Związku Radzieckiego na Polskę 17 września 1939 r. Uchwała została przyjęta przez Sejm w poniższym brzmieniu, który ze względu na doniosłość polityczną zasługuje na zacytowanie w całości:

17 września 1939 r. wojska ZSRR bez wypowiedzenia wojny dokonały agresji na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, naruszając jej suwerenność i łamiąc zasady prawa międzynarodowego. Podstawę do inwazji Armii Czerwonej dał pakt Ribbentrop-Mołotow zawarty 23 sierpnia 1939 r. między ZSRR i hitlerowskimi Niemcami. W ten sposób dokonano IV rozbioru Polski. Polska padła ofiarą dwóch totalitaryzmów: nazizmu i komunizmu. Wkroczenie Armii Czerwonej otworzyło kolejny tragiczny rozdział historii Polski i całej Europy Środkowo-Wschodniej. Długa jest lista zbrodni i nieszczęść, które dotknęły wtedy wschodnie tereny II Rzeczypospolitej i obywateli polskich, którzy się tam znaleźli. Składa się na nią zbrodnia wojenna rozstrzelania przez NKWD ponad 20 tysięcy bezbronnych jeńców, polskich oficerów, wysiedlenie setek tysięcy obywateli Rzeczypospolitej, osadzenie ich w niehumanitarnych warunkach w obozach i więzieniach oraz przymuszanie do niewolniczej pracy. Te sowieckie zbrodnie rozpoczęły szereg aktów przemocy, składających się na tragedię Golgoty Wschodu. Polski los podzieliło wiele innych narodów Europy

¹⁰ <https://t.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/aktualnosci/rok-2009/katyn-to-zemsta-i-akt-wielkoruskiego-szowinizmu,13306,archive>, [dostęp online: 29.11.2023].

*Środkowo-Wschodniej. Suwerenność straciły Litwa, Łotwa i Estonia, zagrożona została integralność terytorialna i suwerenność Finlandii i Rumunii. Archipelag Gulałg pochłonął setki tysięcy istnień ludzkich wszystkich narodów tego regionu, w tym wielu obywateli ZSRR. **Organizacja systemu, długotrwałość i skala zjawiska nadyły tym zbrodniom, w tym zbrodni katyńskiej, znamiona ludobójstwa.** Sejm Rzeczypospolitej Polskiej stoi na stanowisku, że pojednanie polsko-rosyjskie wymaga poszanowania prawdy historycznej. Nie wolno jej przemilczać ani nią manipulować. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej potępia wszelkie próby fałszowania historii i apeluje do wszystkich ludzi dobrej woli w Federacji Rosyjskiej o wspólne, solidarne działanie na rzecz ujawnienia i potępienia zbrodni czasów stalinowskich.*

Co trzeba podkreślić, uchwała Sejmu za błąd polityczny przez stronę rosyjską ustami przedstawiciela putinowskiej partii Jedna Rosja Siergieja Markowa: *Zrównywanie nazistowskiego reżimu - który chciał unicestwić Polaków, i Armii Czerwonej, która ich wyzwoliła, jest poważnym błędem politycznym. Gdyby nie Armia Czerwona, to współcześni Polacy byłiby służącymi i prostytutkami u Aryjczyków¹¹.*

Jak zostało wyróżnione przez autora Sejm przyjął, że zbrodnie na Polakach miały znamiona ludobójstwa. To sformułowanie wzbudziło w 2009 roku bardzo duży spór polityczny¹², którego tłem była polityka zagraniczna rządu Donalda Tuska i jego stosunek do Federacji Rosyjskiej. Patrząc z perspektywy prawa konstytucyjnego powyższa uchwała Sejmu nie miała – bo nie mogła mieć¹³ - charakteru normatywnego, natomiast stanowiła wyrażenie stanowiska w określonej sprawie. Niemniej jednak, biorąc pod uwagę naukę prawa warto przyjrzeć się krótko z tego punktu widzenia na kwestię ludobójstwa katyńskiego.

Jak podaje dr Jarosław Duśtwórcą pojęcia „ludobójstwa” był polski prawnik Rafał Lemkin: *W 1946 roku na lamach pisma „American Scholar”, nr 15, R. Lemkin zamieścił artykuł „Ludobójstwo jako zbrodnia”, w którym podnosił, iż*

¹¹ <https://dzieje.pl/aktualnosci/prezydent-o-reakcjach-rosji-nt-uchwaly-sejmu-ws-17-wrzesnia>, [dostęp online: 29.11.2023].

¹² *Ostra polityczna dyskusja wokół treści sejmowej uchwały dotyczącej rocznicy wkroczenia wojsk sowieckich do Polski w 1939 roku, toczyła się o określenie „ludobójstwo”. Wpisania tego słowa do uchwały domagał się PiS. Klub chciał, by posłowie uchwalili tekst zaaprobowany przez Senat w 2007 r., którego współautorem jest ówczesny senator a obecny wicemarszałek Sejmu Stefan Niesiołowski. Zdaniem PiS to jedyna szansa na kompromis i na to, by Sejm przed rocznicą zdążył oddać hold ofiarom agresji ZSRR na Polskę. Senacka uchwała sprzed dwóch lat zawiera sformułowanie dotyczące ludobójstwa w Katyniu. Prezes PiS Jarosław Kaczyński uważa, że uchwała w sprawie 17 września powinna jasno określać zbrodnię katyńską jako ludobójstwo. Polityk zwrócił uwagę, że takiego zdania są nawet liczne autorzytety w dziedzinie historii, które ideologicznie są dalekie od Prawa i Sprawiedliwości. PiS domagał się też dymisji wicemarszałka Sejmu Stefana Niesiołowskiego (PO), który mówił, że mord katyński nie był ludobójstwem, lecz zbrodnią wojenną. [za] <https://reportaz.polskieradio.pl/artukul/180046,Kompromisowe-znamiona-ludobojstwa?>, [dostęp online: 29.11.2023].*

¹³ Vide: art. 87 Konstytucji RP, które określa źródła prawa w Polsce.

dotychczas prawo chroniło jednostki, pomijało natomiast zbrodnie dokonywane na milionach ludzi. Wezwał do zawarcia międzynarodowego traktatu dotyczącego zbrodni ludobójstwa i zasad odpowiedzialności za jej popełnienie. Nawoływał też do zmiany konwencji haskiej i innych dokumentów międzynarodowych w zakresie traktowania ludności cywilnej przez okupanta. Tym samym zapoczątkował dyskusję i prace nad konwencją ONZ dotyczącą ludobójstwa¹⁴. W konsekwencji, została uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa¹⁵, która w swoim art. II przyjęła definicję legalną zbrodni ludobójstwa:

Ludobójstwem jest którykolwiek z następujących czynów, dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych, jako takich:

- a) zabójstwo członków grupy,
- b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy,
- c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego,
- d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy,
- e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy.

Na gruncie prawa międzynarodowego nie może być wątpliwości, że zbrodnia katyńska wypełnia przesłanki określone w cytowanym przepisie: w zamiarze zniszczenia części grupy narodowej doszło do zabójstwa członków grupy. Lech Kaczyński pytał: *Czy można nazwać ją inaczej jak ludobójstwem, śmiem twierdzić, że nie*. Podkreślał, że ponad 30 tysięcy ofiar zbrodni katyńskiej były zamordowane bez sądu i bez konkretnych zarzutów, co stanowi istotę tej ludobójstwa¹⁶.

Ludobójstwa katyńskiego by nie było, gdy sowiecka Rosja nie zaatakowała

¹⁴ J. Duś, *Ludobójstwo – zakres pojęcia w ujęciu prawnym*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy”, 3/2016, s. 35-45.

¹⁵ Dz. U. R. P. Nr 36, poz. 325.

¹⁶ <https://t.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/aktualnosci/rok-2009/prezydent-zbrodnia-katyńska-była-ludobojstwem,25024,archive>, dostęp: 29.11.2023. *Słowa prezydenta zbulwersowały polityków SLD i PO. – Wypowiedanie Rosji wojny przez polityków PiS jest działaniem nierozumnym – uważa Jerzy Szmajdziński (SLD), wicemarszałek Sejmu. A eurodeputowany PO Sławomir Nitras twierdzi: – Debata, czym był Katyń, oparta na pozornych różnicach między nami, jest niesmaczna i pozwala grać nimi Rosjanom. – To Putin próbuje pisać historię 1939 r. na nowo i PO winna się wstydzić swej ugodowej postawy, szczególnie słów wicemarszałka Stefana Niesiołowskiego, który umniejszył rangę mordu katyńskiego – ripostuje poseł PiS Jolanta Szczypińska. [za] <https://www.rp.pl/kraj/art7525831-prezydent-mowil-o-ludobojstwie>, [dostęp online: 29.11.2023].*

swoją Armią Czerwoną II Rzeczypospolitej Polskiej. To ludobójstwa obciąża sowiecką państwowość, jej formacje wojskowe – Armię Czerwoną, a także formacje sił bezpieczeństwa – NKWD.

V. PODSUMOWANIE

Niech za epilog niniejszego opracowania posłuży fragment przemówienia przygotowywanego przez Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego na uroczystości 10 kwietnia 2010 roku, które ze względu na katastrofę smoleńską nie zostało wygłoszone: *to było 70 lat temu. Zabijano ich – wcześniej skrępowanych – strzałem w tył głowy. Tak by krwi było mało. Później – ciągle z orłami na guzikach mundurów – kładziono w głębokich dołach. Tu, w Katyniu takich śmierci było cztery tysiące czterysta. W Katyniu, Charkowie, Twerze, w Kijowie, Chersoniu oraz w Mińsku – razem 21.768. Zamordowani to obywatele Polski, ludzie różnych wyznań i różnych zawodów; wojskowi, policjanci i cywile. Są wśród nich generałowie i zwykli policjanci, profesorowie i wiejscy nauczyciele. Są wojskowi kapelani różnych wyznań: kapłani katoliccy, naczelny rabin WP, naczelny kapelan greckokatolicki i naczelny kapelan prawosławny. Wszystkie te zbrodnie – popełnione w kilku miejscach – nazywamy symbolicznie Zbrodnią Katyńską. Łączy je obywatelstwo ofiar i ta sama decyzja tych samych sprawców. Zbrodni dokonano z woli Stalina, na rozkaz najwyższych władz Związku Sowieckiego: Biura Politycznego WKP(b). Decyzja zapada 5 marca 1940, na wniosek Ławrentija Berii: rozstrzelać! W uzasadnieniu wniosku czytamy: to „zastwardziali, nie rokujący poprawy wrogowie władzy sowieckiej”. Tych ludzi zgładzono bez procesów i wyroków. Zostali zamordowani z pogwałceniem praw i konwencji cywilizowanego świata. Czym jest śmierć dziesiątków tysięcy osób – obywateli Rzeczypospolitej – bez sądu? Jeśli to nie jest ludobójstwo, to co nim jest?¹⁷.*

BIBLIOGRAFIA

- Duś J., *Ludobójstwo – zakres pojęcia w ujęciu prawnym*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy”, 3/2016.
- Gałęzowski M., *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski*, Warszawa 2011.
- Paczkowski A., *Historia Polski*, t. 2, Warszawa 2007.

¹⁷ <https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/tym-ktorzy-odeszli/katastrofa-samolotu-kronika-wydarzen/wolnosc-i-prawda-przemowienie-prezydenta-rp-z-10-kwietnia,24830>, dostęp: 29.11.2023.

Pronobis W., *Polska i świat w XX wieku*, Warszawa 1991.

Warto być Polakiem, Warszawa 2010.

Źródła internetowe:

<https://dzieje.pl/aktualnosci/prezydent-o-reakcjach-rosji-nt-uchwaly-sejmu-ws-17-wrzesnia>, [dostęp online: 29.11.2023].

<https://t.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/aktualnosci/rok-2009/katyn-to-zemsta-i-akt-wielkoruskiego-szowinizmu,13306>, archive, [dostęp online: 29.11.2023].

<https://t.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/aktualnosci/rok-2009/prezydent-zbrodnie-katynska-byla-ludobojstwem,25024>, archive, [dostęp: 29.11.2023].

<https://wszystkoconajwazniejsze.pl/pepites/rosja-putina-na-nowo-zaklamuje-tragedie-katynia-zdecydowany-sprzeciw-prof-andrzej-nowaka/>, [dostęp: 29.11.2023].

<https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/tym-ktorzy-odeszli/katastrofa-samolotu-kronika-wydarzen/wolnosc-i-prawda-przemowienie-prezydenta-rp-z-10-kwietnia,24830>, [dostęp: 29.11.2023].

<https://www.rp.pl/kraj/art7525831-prezydent-mowil-o-ludobojstwie>, [dostęp: 29.11.2023].

<https://reportaz.polskieradio.pl/artykul/180046,Kompromisowe-znamiona-ludobojstwa?>, [dostęp online: 29.11.2023].

THE TRUTH ABOUT KATYN
MASSACRE AS A GENOCIDE.
AN ELEMENT OF THE LEGACY OF LECH
KACZYŃSKI'S HISTORICAL POLICY²

Lech Kaczyński's presidency was filled with the so-called historical policy, which certainly distinguished it from previous presidencies, since this office was re-established in the political system of the Polish state in 1989. The role he assigned to memory, identity and tradition was the answer to the question of where we came from and where we are going. They were supposed to be like lanterns along a path in a dark park, to illuminate our path and warn us of obstacles. However, it cannot be assumed that Lech Kaczyński was a politician who deserved to be called a traditionalist, because he rejected what did not deserve to be continued. At the same time, he recognized the connection between freedom and specific values and traditions rooted in the past and gave them a role in his policy³. A strong and efficient state can only be built on the foundation of patriotism. Also in conditions of peace, it means the ability to serve values that go beyond particular interests. Modern patriotism, without losing sight of the past, looks to the future. It assumes that the most important platform on which a modern nation can realize its ambitions and plans is the state⁴.

According to Lech Kaczyński, the subject of politics should be the nation, i.e. all citizens of the Republic of Poland – in accordance with the preamble of

¹ Department of Comparative Constitutional Law and Contemporary Political Systems, Faculty of Law and Administration, Cardinal Stefan Wyszyński University.

² This text is an extension of the report entitled *Review of Lech Kaczyński's Public Speeches. A Contribution to the Synthesis of the Political Views of the President of the Republic of Poland* available on the website polskazwycieska.pl.

³ *Warto być Polakiem*, Warszawa 2010, p. 8.

⁴ *Ibidem*, p. 11.

the Constitution of the Republic of Poland. The Polish nation, in the vision of the President of the Republic of Poland, is a community arising from historical memory, cultural heritage and commitment to the affairs of the homeland. He considered the historical memory, which he cultivated and restored during his term of office, to be the foundation of Polish identity. The celebration of national holidays related to the most important events in the history of nations and the Polish state, as well as the policy of decorations, were instruments for achieving the goals of historical policy. In the President's opinion, national heritage and culture had an important role in shaping the national awareness of society. He drew examples from history of the saving role of thought and creativity for the Polish spirit, especially during the partitions. According to him, they are a natural environment for the identity of Poles. President Lech Kaczyński was *not interested in preserving historical props or looking into the past, but in strengthening the rightful pride in his own country and the feeling that it is worth being a Pole. The consequence was to be the dissemination of the attitude of modern patriotism – faithful to tradition and at the same time boldly looking to the future. The president wanted it to be not just patriotism celebrated on a festive occasion, but active and everyday patriotism. It should be expressed in taking specific actions on a daily basis for the local community and the small homeland – with the common good of the entire state and nation in mind. Patriotism understood in this way was not so much an expression of national pride, but above all – a task that Lech Kaczyński set for contemporary Poles*⁵.

This study is an attempt to synthesize Lech Kaczyński's political views on historical policy, with particular emphasis on the issue of the Katyn massacre committed by the NKVD in 1940 on Polish officers. This crime still has a significant impact on Polish-Russian relations. The subject of the dispute between Warsaw and Moscow remains the assessment of the Katyn massacre, in particular the classification of the murder of Polish officers as genocide.

I. THE IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF LECH KACZYŃSKI'S HISTORICAL POLICY

Lech Kaczyński spoke directly about the concept of his historical policy, which was to restore national pride in the consciousness of Polish society. To understand this better, one must be aware that until he was elected

⁵ *Ibidem*, p. 39.

President of the Republic of Poland in 2005, the sphere of national identity, sense of community, pride in national heritage, attachment to values such as freedom and readiness to make sacrifices for it were taboo topics. This was a consequence of the so-called 'shame pedagogy' concept adopted by the media and political environment.

Patriotism was an important point of reference for Lech Kaczyński. Patriotism, i.e. love of the Homeland, is inextricably linked to memory – about ancestors, their deeds and achievements, and the collective heritage of previous generations. Love for the homeland, as a collective entity, is also the key to the future, because we cannot build something we do not respect.

Lech Kaczyński remained skeptical about understanding the nation through the prism of nationalism. Moreover, in his historical policy he repeatedly emphasized that patriotism is not the same as nationalism. He assumed that a member of the Polish nation is anyone who shares the values of the Polish cultural and historical heritage. This is the concept of the nation in its cultural aspect, in opposition to the nation understood through the prism of a common ethnic core. In the relational aspect, he assumed that patriotism is an attitude whose key feature is the emanation of love for one's homeland and as such it is not directed against anyone. In Lech Kaczyński's view, nationalism, and in particular its variant – chauvinism, resulted from hatred directed towards other national groups. According to the President of the Republic of Poland, the source of patriotism was love and identification with the community of culture and history.

Lech Kaczyński emphasized that the Polish state is a school of independence and responsibility, as well as a source of pride. The state as an organizational form of the nation's life, allows it to decide its own fate by shaping the future based on goals and intentions, as well as developing its own culture and patriotic feelings.

II. REASON AND GOALS OF CONDUCTING HISTORICAL POLICY

To better understand why President Kaczyński, while holding the highest office in the Republic of Poland, devoted attention to matters related to the historical dimensions of politics, it is necessary to understand that he assumed that a law-abiding state can only be built on the foundation of truth, and this means, among others, incl. memory of the past free from lies

For Lech Kaczyński, the nation's achievements in the field of *thought and spirit, imagination and art* were a reason to be proud. At the same time,

it is an obligation not only to protect, but also to pass on these achievements to subsequent generations.

By historical policy, he meant raising awareness among Poles about their own history and reflection on events, regardless of the role they played for the Polish nation. At the same time, he emphasized that anniversaries of important historical events and celebrations, which were one of the instruments used to achieve the goals of historical policy, serve to make younger generations aware of who built the sovereignty of the country in which they live.

The implementation of historical policy served to try to change the paradigms of thinking in Polish society, which resulted from the unwanted and involuntary legacy left behind by Nazism and communism. Lech Kaczyński gave the example of a liberal approach to the state in the Third Polish Republic – not only by the elites, but also by the Poles – that is, one that is as absent as possible in social life, because this life will be subject to self-regulation.

President Lech Kaczyński used the celebration of anniversaries that are part of the martyrology of the Polish nation by recalling historical contexts, or the fate of ordinary Poles or famous historical figures, to emphasize that not only the independence uprisings during the partitions, but also the fight against the occupier or invader, means the erasure of such values like peace between nations, which is the foundation of development, love and work. However, as the President emphasized, the participation of young generations of Poles, who did not have the opportunity to benefit from the fruits of peace, provided an example of how to put matters that do not fit into earthly life, which is measured by material things, above one's own, individual, particular interests. The aim of historical policy is also to restore awareness of the heroes of past struggles in collective memory.

III. KATYN MASSACRE AND KATYN LIE

From the beginning of September 1939, Poland defended itself against the attack of Nazi Germany. On September 17, 1939, the Soviet Union made an unexpected blow in the back to the Polish state, violating the provisions of the Treaty of Riga of 1921 or the Non-Aggression Pact of 1932. On September 28, 1939, a Soviet-German treaty on borders and friendship was signed, the aim of which was to sanction the 4th partition of Poland and demarcating the border between the Soviet Union and the Third Reich on Pisa, Narew, the Ostrołęka-Treblinka line, the Bug, the Bełżec-Wisłok line and the San River. In the occupied

eastern areas of Poland, the People's Assemblies of Western Ukraine and Western Belarus were established by the Soviets as a result of fictitious elections on October 22, 1939. These assemblies, in which members of the communist party had sole representation, submitted a request to the Presidium of the Supreme Council of the USSR to annex their Soviet republics, which was accomplished for Ukraine and Belarus, respectively, on November 1 and 2, 1939.

The cooperation of the occupiers - Germany and the USSR – was aimed, among other things, against the independence conspiracy emerging on Polish soil. This cooperation developed in particular in the first half of 1940. In March 1940, a conference of the security services of both occupying countries was held in Kraków and Zakopane. There are speculations that it was there that the fate of Polish prisoners of war held in Soviet camps in Kozelsk, Starobielsk and Ostaszków⁶ was decided. This thesis is supported by the fact that at the same time in the General Governorate, the Germans were conducting the so-called AB Action, i.e. the physical liquidation of several thousand representatives of the Polish intelligentsia⁷.

From the beginning of the occupation, the Red Army carried out unlimited terror, which consisted of mass rapes and murders of Poles. The victims of this criminal policy aimed at the Polish nation were not only the soldiers of the Polish Army, but also the civilian population. Polish centers in the Kresy region were destroyed – manors were burned, Catholic churches were looted and destroyed. The Soviet authorities fueled ethnic conflicts – Belarusians and Ukrainians were incited to settle alleged accounts from the past and allowed acts of violence against Polish society, including the massacres of women and children. All this was the result of many years of propaganda by the Soviet Union, which instilled hatred towards the so-called *Lordish Poland*.

At that time, the People's Commissariat of Internal Affairs of the USSR, headed by the criminal Lavrenty Beria, was eliminating *hostile and harmful elements* in the occupied Polish territories, which resulted in the arrest of political and social activists, officials of the Polish administration, as well as entrepreneurs (landowners and industrialists). This part of the local elites was sentenced to death or years of exile deep into the Land of Soviets. In order to break the resistance of Polish society, men were forcibly conscripted into the Red Army, and local communities were deported in hundreds of thousands of people deep into Russia.

In such gloomy circumstances for Poles under Soviet rule, the Katyn

⁶ W. Pronobis, *Polska i świat w XX wieku*, Warszawa 1991, p. 200.

⁷ M. Gałęzowski, *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski*, Warszawa 2011, p. 133.

massacre took place, carried out by the NKVD forces in April-May 1940, based on the decision of the Political Bureau of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks). In the Katyn forest alone, a mass grave of approximately 4,500 officers of the Polish Army was located. From the beginning, the Soviet authorities denied their responsibility for this crime of genocide. Moreover, from the very beginning it falsified evidence that was supposed to hold Nazi Germany responsible for this act (see the Burdenko Commission of 1944). In 1951, the United States Senate established a special investigative commission to investigate the Katyn massacre. This commission confirmed the responsibility of the Soviet Union for this act.

During the Polish People's Republic, the Polish authorities accepted the Soviet version of events, although in the following years they did not take a clear official position. However, attempts to carry out the Katyn massacre in public space were considered anti-state activities. Nevertheless, in April 1990, at the moment of the collapse of the Eastern Bloc, the USSR government confirmed the responsibility of the NKVD for the deaths of those murdered in Katyn, Kharkov and Tver⁸.

However, Russian policy regarding the explanation of the Katyn massacre was and still is a pretend game. USSR President Mikhail Gorbachev issued secret regulation No. RP-979 on November 3, 1990, containing an instruction to collect archives about these events from the history of Russian-Polish relations, in which the Russian side suffered losses. This action is called *anti-Katyn* and is intended to relativize the scale and manner of carrying out the Katyn massacre. The Russian state is trying to balance the political decision to murder Polish prisoners of war with the plague of Soviet soldiers who found themselves in Polish prisoner of war camps after the Polish-Bolshevik war of 1919-1921⁹.

⁸ A. Paczkowski, *Historia Polski*, t. 2, Warszawa 2007, p. 139-141.

⁹ Wider perspective is presented by A. Nowak, see: <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/pepites/rosja-putina-na-nowo-zaklamuje-tragedie-katynia-zdecydowany-sprzeciw-prof-andrzej-nowaka/> [on-line access: 29.11.2023]; *It was on April 7 in Smolensk – in a press conference broadcast by all Russian televisions – that Vladimir Putin said that 5,000 Polish prisoners of war died in Katyn, but Poles murdered 36,000 prisoners of the Red Army. The figure thrown by Putin was the result of an 'anti-Katyn' search. It referred to the prisoners of the Red Army who died in Polish prisoner of war camps in 1919 and 1920 as a result of infectious diseases, mainly typhus. Polish historiography explained this thoroughly, also determining the number of those who died. They died, of course, not on the basis of a genocidal order, but as a result of the difficult conditions in which the population of the entire Eastern European region found themselves at that time. Polish historians estimated the number of dead Soviet prisoners of war at 16,000-18,000.*

IV. LECH KACZYŃSKI AND THE TRUTH ABOUT KATYN MASSACRE

The fight for the truth was the core of President Lech Kaczyński's historical policy – it was both its reason and goal. During his term as President of the Most Serene Republic of Poland in 2005-2010, Lech Kaczyński sought to sanction the truth about the Katyn massacre in the political space. The apogee of his fight for the cause of restoring justice to the victims of Soviet policy directed against the Polish nation, the goal of which was its extermination, was 2009. It was then that President Kaczyński called this, what happened in 1940 in Katyn, Mednoe, Pyatikhatky, Bykovnya and other still undiscovered places, what it actually was, i.e. the crime of genocide. The President argued that the political decision of the authorities of the Soviet Union of March 5, 1940 to murder over 30,000 Poles, signed personally by one of the greatest criminals in the history of the world, Joseph Stalin, cannot be called anything other than genocide. This crime was a consequence of Great Russian chauvinism and – to put it bluntly – revenge and retaliation for the Bolshevik defeat in 1920, which was inflicted on them by Poland, which was reborn after 123 years of partition¹⁰.

On the 70th anniversary of the Soviet stabbing in the back of Poland fighting Nazi Germany, the Presidium of the Sejm of the Republic of Poland in 2009 presented a draft resolution commemorating the aggression of the Soviet Union against Poland on September 17, 1939. The resolution was adopted by the Sejm in the following wording, which, due to its importance, political situation deserves to be quoted in full:

On September 17, 1939, the troops of the USSR, without declaring a war, committed aggression on the territory of the Republic of Poland, violating its sovereignty and violating the principles of international law. The basis for the invasion of the Red Army was the Molotov-Ribbentrop Pact concluded on August 23, 1939 between the USSR and Nazi Germany. In this way, the fourth partition of Poland was carried out. Poland fell victim to two totalitarian regimes: Nazism and communism. The entry of the Red Army opened another tragic chapter in the history of Poland and the entire Central and Eastern Europe. There is a long list of crimes and misfortunes that affected the eastern areas of the Second Polish Republic and the Polish citizens who found themselves there. It consists of the war crime of shooting more than 20,000 defenseless prisoners of war and Polish officers by the NKVD, displacing

¹⁰ <https://t.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/aktualnosci/rok-2009/katyn-to-zemsta-i-akt-wielkoruskiego-szowinizmu,13306,archive>, [on-line access: 29.11.2023].

hundreds of thousands of citizens of the Republic of Poland, placing them in inhumane conditions in camps and prisons, and forcing them to perform slave labor. These Soviet crimes began a series of acts of violence that constituted the tragedy of the Golgotha of the East. Many other nations of Central and Eastern Europe shared Poland's fate. Lithuania, Latvia and Estonia lost their sovereignty, and the territorial integrity and sovereignty of Finland and Romania were threatened. The Gulag archipelago claimed hundreds of thousands of lives from all nations of the region, including many citizens of the USSR. The organization of the system, the durability and scale of the phenomenon gave these crimes, including the Katyn massacre, the hallmarks of genocide. The Sejm of the Republic of Poland is sure that Polish-Russian reconciliation requires respect for historical truth. It must not be silenced or manipulated. The Sejm of the Republic of Poland condemns all attempts to falsify history and appeals to all people of good will in the Russian Federation to act jointly and in solidarity to expose and condemn the crimes of the Stalinist era.

It is worth emphasizing that the Sejm's resolution was considered a political mistake by the Russian side, represented by the representative of Putin's United Russia party, Sergei Markov: *Equating the Nazi regime – which wanted to annihilate Poles – and the Red Army, which liberated them, is a serious political mistake. If it weren't for the Red Army, contemporary Poles would be servants and prostitutes for the Aryans*¹¹.

As highlighted by the author, the Sejm assumed that the crimes committed against Poles had the hallmarks of genocide. This formulation aroused a very large political dispute¹² in 2009, the background of which was the foreign policy of Donald Tusk's government and its attitude towards the Russian Federation. Looking from the perspective of constitutional law, the above resolution of the

¹¹ <https://dzieje.pl/aktualnosci/prezydent-o-reakcjach-rosji-nt-uchwaly-sejmu-ws-17-wrzesnia>, [online access: 29.11.2023].

¹² *A fierce political discussion surrounding the content of the parliamentary resolution regarding the anniversary of the entry of Soviet troops into Poland in 1939 took place over the term "genocide". PiS demanded that this word be included in the resolution. The club wanted the MPs to adopt the text approved by the Senate in 2007, co-authored by the then senator and current deputy speaker of the Sejm, Stefan Niesiołowski. According to PiS, this is the only chance for a compromise and for the Sejm to pay tribute to the victims of the USSR's aggression against Poland before the anniversary. The Senate resolution from two years ago contains language regarding the Katyn genocide. PiS president Jarosław Kaczyński believes that the resolution on September 17 should clearly define the Katyn massacre as genocide. The politician pointed out that this is the opinion of even many authorities in the field of history, who are ideologically far from Law and Justice. PiS also demanded the resignation of the Deputy Speaker of the Sejm, Stefan Niesiołowski (PO), who said that the Katyn massacre was not genocide, but a war crime; [from] <https://reportaz.polskieradio.pl/artykul/180046,Kompromisowe-znamiona-ludobojstwa?>, [online access: 29.11.2023].*

Sejm did not have – because it could not have¹³ – a normative character, but it was an expression of a position on a specific issue. Nevertheless, taking into account the science of law, it is worth taking a brief look at the issue of the Katyn genocide from this point of view.

According to Jarosław Duś, the concept of ‘genocide’ was coined by Polish lawyer Rafał Lemkin: *In 1946, in the magazine ‘American Scholar’, No. 15, R. Lemkin published an article ‘Genocide as a crime’, in which he argued that until then the law protected individuals, but ignored crimes committed against millions of people. He called for the conclusion of an international treaty regarding the crime of genocide and the principles of responsibility for its commission. He also called for a change to the Hague Convention and other international documents regarding the treatment of civilians by the occupier. Thus, he initiated discussion and work on the UN convention on genocide*¹⁴. Consequently, the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide¹⁵ was adopted by the United Nations General Assembly on December 9, 1948, which in its art. II adopted the legal definition of the crime of genocide:

Genocide is any of the following acts committed with the intention to destroy, in whole or in part, a national, ethnic, racial or religious group as such:

- a) murder of group members,*
- b) causing serious bodily injury or disturbance to the mental health of group members,*
- c) deliberately creating living conditions for members of a group designed to bring about their total or partial physical destruction,*
- d) applying measures aimed at stopping births within the group,*
- e) forced transfer of children of group members to another group.*

Under international law, there can be no doubt that the Katyn crime meets the conditions set out in the cited provision: with the intention to destroy part of a national group, members of the group were murdered. Lech Kaczyński asked: *Can it be called anything other than genocide? I dare say no.* He emphasized that

¹³ See art. 87 of the Constitution of the Republic of Poland, which defines the sources of law in Poland.

¹⁴ J. Duś, *Ludobójstwo – zakres pojęcia w ujęciu prawnym*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy”, 3/2016, p. 35-45.

¹⁵ Dz. U. R. P. Nr 36, poz. 325.

over 30,000 victims of the Katyn massacre were murdered without trial and without specific charges, which constitutes the essence of this genocide¹⁶.

The Katyn genocide would not have happened if Soviet Russia had not attacked the Second Polish Republic with its Red Army. This genocide burdens the Soviet statehood, its military formations - the Red Army, and its security forces – the NKVD.

V. SUMMARY

Let the epilogue of this study be a fragment of the speech prepared by the President of the Republic of Poland Lech Kaczyński for the ceremony on April 10, 2010, which was not delivered due to the Smolensk disaster: *it was 70 years ago. They were killed - previously tied up - with a shot to the back of the head. So there wouldn't be enough blood. Later - still with eagles on the buttons of their uniforms - they were placed in deep pits. There were four thousand four hundred such deaths here in Katyn. In Katyn, Kharkov, Tver, Kiev, Kherson and Minsk - a total of 21,768. The murdered were Polish citizens, people of various religions and professions; military, police and civilians. Among them are generals and ordinary policemen, professors and village teachers. There are military chaplains of various denominations: Catholic priests, the chief rabbi of the Polish Army, the chief Greek Catholic chaplain and the chief Orthodox chaplain. All these crimes - committed in several places - are symbolically called the Katyn Massacre. What they have in common is the citizenship of the victims and the same decision of the same perpetrators. The crime was committed at the will of Stalin, on the orders of the highest authorities of the Soviet Union: the Political Bureau of the Soviet Union. The decision was made on March 5, 1940, at the request of Lavrenty Beria: shoot! The justification for the motion reads: these are "hardened enemies of the Soviet authorities who show no promise of improvement." These people were killed without trials or sentences. They were murdered in violation of the laws and conventions of the civilized world.*

¹⁶ <https://t.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/aktualnosci/rok-2009/prezydent-zbrodnia-katynska-byla-ludobojstwem,25024,archive>, access: 29.11.2023. *The president's words outraged SLD and PO politicians. – PiS politicians declaring war on Russia is an unwise act – says Jerzy Szmajdziński (SLD), deputy speaker of the Sejm. And PO MEP Sławomir Nitras says: - The debate about what Katyn was, based on apparent differences between us, is distasteful and allows the Russians to play on them. – It is Putin who is trying to rewrite the history of 1939 and PO should be ashamed of its conciliatory attitude, especially the words of Deputy Marshal Stefan Niesiołowski, who downplayed the importance of the Katyn massacre – retorts PiS MP Jolanta Szczypińska. [from] <https://www.rp.pl/kraj/art7525831-prezydent-mowil-o-ludobojstwie>, [online access: 29.11.2023].*

*What is the death of tens of thousands of people - citizens of the Republic of Poland - without a trial? If this isn't genocide, what is?*¹⁷

BIBLIOGRAPHY

Duś J., *Ludobójstwo – zakres pojęcia w ujęciu prawnym*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy”, 3/2016.

Gałęzowski M., *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski*, Warszawa 2011.

Paczkowski A., *Historia Polski*, t. 2, Warszawa 2007.

Pronobis W., *Polska i świat w XX wieku*, Warszawa 1991.

Warto być Polakiem, Warszawa 2010.

Web sources:

<https://dzieje.pl/aktualnosci/prezydent-o-reakcjach-rosji-nt-uchwaly-sejmu-ws-17-wrzesnia>, [online access: 29.11.2023].

<https://t.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/aktualnosci/rok-2009/katyn-to-zemsta-i-akt-wielkoruskiego-szowinizmu,13306,archive>, [online access: 29.11.2023].

<https://t.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/aktualnosci/rok-2009/prezydent-zbrodnia-katynska-byla-ludobojstwem,25024,archive>, [access: 29.11.2023].

<https://wszystkoconajwazniejsze.pl/pepites/rosja-putina-na-nowo-zaklamuje-tra-gedie-katynia-zdecydowany-sprzeciw-prof-andrzej-nowaka/>, [access: 29.11.2023].

<https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/tym-ktorzy-odeszli/katastrofa-samolotu-kronika-wydarzen/wolnosc-i-prawda-przemowienie-prezydenta-rp-z-10-kwietnia,24830>, [access: 29.11.2023].

<https://www.rp.pl/kraj/art7525831-prezydent-mowil-o-ludobojstwie>, [access: 29.11.2023].

<https://reportaz.polskieradio.pl/artukul/180046,Kompromisowe-znamiona-ludobojstwa?>, [online access: 29.11.2023].

¹⁷ <https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/tym-ktorzy-odeszli/katastrofa-samolotu-kronika-wydarzen/wolnosc-i-prawda-przemowienie-prezydenta-rp-z-10-kwietnia,24830>, access: 29.11.2023.

MICHAŁ SZYMAŃSKI¹
ADRIAN ZIMNY²

OCHRONA PAMIĘCI O ZBRODNIACH KOMUNISTYCZNYCH W POLSCE I NA WĘGRZECH – ANALIZA PORÓWNAWCZA

1. WSTĘP - ZBRODNIENIE SOWIECKIE W POLSKIEJ I WĘGERSKIEJ POLITYCE PAMIĘCI

Polska i Węgry to dwa państwa, które łączy wielopokoleniowa tradycja bliskich relacji, ale też kraje, które w XX wieku doświadczyły koszmaru komunizmu. W obydwu państwach system ten został ustanowiony w wyniku wkroczenia Armii Czerwonej do Europy Środkowo-Wschodniej podczas marszu Sowietów na Berlin.

Obydwa państwa doświadczyły zagrożenia komunistycznego już w okresie międzywojennym – na Węgrzech proklamowano Węgierską Republikę Rad, zaś Polska stanęła, w trakcie wojny polsko-bolszewickiej, przed śmiertelnym zagrożeniem ze strony nadciągających sił Armii Czerwonej. Po agresji wrześniowej 49% terytorium Polski trafiło pod sowiecką okupację, a Sowietci dopuścili się licznych zbrodni, na czele ze zbrodnią katyńską oraz masowymi deportacjami ludności polskiej w głąb ZSRR. Pod koniec II wojny światowej obydwu państwa stały się częścią sowieckiej strefy wpływów, a wszelkie przejawy oporu wobec totalitaryzmu były pacyfikowane przez Sowietów oraz ich lokalnych współpracowników. Ponadnarodowym symbolem oporu wobec komunizmu i dominacji ZSRR nad Europą Środkowo-Wschodnią stał się zryw Węgrów w Budapeszcie

¹ Ekspert Instytutu Spraw Konstytucyjnych.

² Ekspert Instytutu Spraw Konstytucyjnych.

w 1956 roku, brutalnie spacyfikowany przez Armię Radziecką, która krwawo spacyfikowała węgierskie próby obalenia reżimu.

Nie ulega wątpliwości, że zbrodnie komunistyczne, a w szczególności zbrodnie dokonane przez żołnierzy radzieckich oraz funkcjonariuszy NKWD, są ważnym elementem narodowej martyrologii w obu krajach. W Polsce pamięć o zbrodni katyńskiej jest jednym z kluczowych elementów polityki pamięci, a także przedmiotem sporów (również prawnych³) pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską. Na Węgrzech pamięć o wydarzeniach z 1956 roku jest żywa – 23 października (rocznica rewolucji) obchodzona jest jako Dzień Republiki i jest dniem wolnym od pracy.

2. PRZEPISY KONSTITUCYJNE

Polska ustawa zasadnicza⁴ odwołuje się do powojennych losów Polski w preambule. Wspomina ona, że obywatele Rzeczypospolitej tworzący Naród Polski ustanawiają konstytucję „pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane”, co jest jednoznacznym nawiązaniem do doświadczeń totalitaryzmu i zbrodni dokonywanych na Polakach. Wprowadzono też art. 13 Konstytucji, zgodnie z którym „zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa”.

Jednoznacznie antykomunistyczny wydźwięk ma Ustawa zasadnicza Węgier z 25 kwietnia 2011 roku. W preambule wskazano, że „my, członkowie Narodu Węgierskiego (...) oświadczamy, co następuje: (...)Nie uznajemy zawieszenia naszej historycznej konstytucji wskutek obcych okupacji. Zaprzeczamy przedawnieniu nieludzkich zbrodni popełnionych przeciwko narodowi węgierskiemu i jego obywatelom w okresie panowania dyktatury narodowosocjalistycznej

³ W szczególności dotyczą one oceny zbrodni katyńskiej z punktu widzenia prawa międzynarodowego – Federacja Rosyjska nie zgadza się z polską oceną, iż mord dokonany na polskich oficerach był zbrodnią wojenną (patrz: Sprawa Janowiec i inni przeciwko Rosji). Na marginesie wskazać należy, że po stronie polskiej przedstawiane są również argumenty za tym, iż Katyń kwalifikować należy jako ludobójstwo; np.: K. Karski, *Mord katyński jako zbrodnia ludobójstwa w świetle prawa międzynarodowego*, „Sprawy Międzynarodowe” 2011, nr 2, s. 51-82.

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78 poz. 483 ze zm.

i komunistycznej. Nie uznajemy komunistycznej konstytucji z 1949 roku, ponieważ stanowiła ona podstawę panowania tyranii, dlatego ogłaszamy jej nieważność. Zgadza się z deputowanymi pierwszego wolnego Zgromadzenia Krajowego, którzy w swej pierwszej rezolucji oświadczyli, że nasza obecna wolność poczęła się z rewolucji 1956 roku. Przywrócenie państwowej suwerenności naszej ojczyzny, utraconej 19 marca 1944 roku, datujemy od 2 maja 1990 roku, od ukształtowania się pierwszego wyłonionego w wolnych wyborach przedstawicielstwa narodu. Dzień ten uważamy za początek nowej demokracji i nowego ładu konstytucyjnego w naszym kraju”. Słowa preambuły w dobitny sposób podkreślają nielegalny charakter władzy komunistycznej, a także przywołują najważniejsze wydarzenie dla współczesnej narodowej mitologii Węgier czyli powstanie węgierskie 1956 roku.

3. INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ ORAZ POLSKIE PRZEPISY PRAWNO-KARNE

Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu to instytucja podejmująca działania na rzecz badania i dokumentowania zbrodni na Narodzie Polskim oraz ścigania ich sprawców. W 1945 roku powstała Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce której celem było badanie zbrodni hitlerowskich na Narodzie Polskim – z oczywistych względów pomijała ona natomiast zbrodnie dokonywane na Polakach przez Sowietów oraz polskich komunistów. Zmiana nastąpiła wraz z ustawą tworzącą Instytut Pamięci Narodowej – powstanie w 1999 roku IPN-u⁵ otworzyło drogę do podejmowania działań, na polu polityki pamięci, nie tylko w związku ze zbrodniami hitlerowskimi, ale również komunistycznymi.

Wśród obowiązków które ustawa nakłada na IPN, należy w szczególności wskazać, iż Instytut gromadzi, przechowuje, opracowuje, udostępnia i publikuje dokumenty państwowe (polskie, niemieckie, sowieckie) dotyczące zbrodni nazistowskich, komunistycznych i członków ukraińskich formacji kolaborujących z III Rzeszą (art. 1 pkt 1 lit. a) oraz że ustawa reguluje tryb postępowania w zakresie ścigania tychże zbrodni (art. 1 pkt 2).

Przepis definiuje dokładnie czym jest zbrodnia komunistyczna. Art. 2 ust. 1 ustawy stanowi, że zbrodniami komunistycznymi, w rozumieniu ustawy, są czyny popełnione przez funkcjonariuszy państwa komunistycznego w okresie

⁵ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r.o *Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, Dz. U. z 2023, poz. 102.

od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r. polegające na (1) stosowaniu represji lub (2) innych form naruszania praw człowieka wobec jednostek lub grup ludności bądź (4) w związku z ich stosowaniem, (5) stanowiące przestępstwa według polskiej ustawy karnej obowiązującej w czasie ich popełnienia. Zbrodniami komunistycznymi są również (6) czyny popełnione przez tych funkcjonariuszy w okresie, o którym mowa w zdaniu poprzedzającym, zawierające znamiona czynów zabronionych określonych w art. 187, 193 lub 194 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny⁶ albo art. 265 § 1, art. 266 § 1, 2 lub 4 lub art. 267 ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny⁷, dokonane przeciwko dokumentom w rozumieniu art. 3 ust. 1 i 3 ustawy z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów⁸ na szkodę osób, których te dokumenty dotyczą.

Ustawa wskazuje, że funkcjonariuszem państwa komunistycznego, w rozumieniu ustawy, jest funkcjonariusz publiczny, a także osoba, która podlegała ochronie równej ochronie funkcjonariusza publicznego, w szczególności funkcjonariusz państwowy oraz osoba pełniąca funkcję kierowniczą w organie statutowym partii komunistycznych.

Ustawa reguluje też przedawnienie zbrodni komunistycznych. Zgodnie z art. 4 ust. 1 zbrodnie stanowiące według prawa międzynarodowego zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne, nie ulegają przedawnieniu. Art. 4 ust. 1a stanowi z kolei, że bieg terminu przedawnienia zbrodni komunistycznych niebędących zbrodniami wojennymi lub zbrodniami przeciwko ludzkości, rozpoczyna się od dnia 1 sierpnia 1990 r. Karalność tych zbrodni ustaje po 40 latach, gdy czyn stanowi zbrodnię zabójstwa, oraz po 30 latach, gdy czyn stanowi inną zbrodnię komunistyczną.

Przepisu art. 4 § 1 Kodeksu karnego⁹ nie stosuje się jeżeli w czasie orzekania obowiązuje ustawa inna niż w czasie popełnienia przestępstwa, stosuje się ustawę nową, jednakże należy stosować ustawę obowiązującą poprzednio, jeżeli jest względniejsza dla sprawy.

⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Kodeks karny, Dz. U. Nr 60 poz. 571 ze zm.

⁷ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, Dz. U. Nr 13, poz. 94 ze zm.

⁸ Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów, Dz. U. z 2019 r. poz. 430, 399, 447, 534 i 1571.

⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz. U. z 2024 r., poz. 17.

Ściganie zbrodni komunistycznych reguluje rozdział 5 ustawy. Śledztwo wszczynają i prowadzi prokurator oddziałowej komisji (art. 45 ust. 1). Przysługują mu wszystkie uprawnienia prokuratora, w tym także przed sądami wojskowymi (art. 45 ust. 2). Celem jest również wyjaśnienie okoliczności sprawy, w tym ustalenie osób pokrzywdzonych (art. 45 ust. 3) – z tego względu śmierć oskarżonego nie powoduje sama z siebie umorzenia postępowania (wyjątek od art. 17 § 1 pkt 5 k.p.k.). Istnieje możliwość zaniechania wszczęcia postępowania (a wszczęte postępowanie można umorzyć) jeśli sprawca ujawnił wszystkie istotne informacje dot. osób współdziałających. Prezes IPN może ujawnić dane osobowe sprawcy zbrodni.

Ustawa penalizuje zaprzeczanie zbrodniom komunistycznym. Art. 55 ustawy stanowi, że kto publicznie i wbrew faktom zaprzecza zbrodniom, o których mowa w art. 1 pkt 1, podlega grzywnie lub karze pozbawienia wolności do lat 3. Wyrok podawany jest do publicznej wiadomości. Wskazuje się, że przepis ten wynika z konieczności ochrony patriotycznych uczuć polskiego społeczeństwa¹⁰.

Na marginesie warto odnotować również przepisy Kodeksu karnego. Poniekąd przepisem chroniącym pamięć historyczną o zbrodniach Armii Czerwonej (Armii Radzieckiej) na Narodzie Polskim jest również art. 256 § 1 Kodeksu karnego, zgodnie z którym kto publicznie propaguje nazistowski, komunistyczny, faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Z kolei art. 256 § 1a wskazuje, że tej samej karze podlega, kto publicznie propaguje ideologię nazistowską, komunistyczną, faszystowską lub ideologię nawołującą do użycia przemocy w celu wpływania na życie polityczne lub społeczne, zaś § 2, że karze podlega też ten, kto w celu rozpowszechniania produkuje, utrwala lub sprowadza, nabywa, zbywa, oferuje, przechowuje, posiada, prezentuje, przewozi lub przesyła druk, nagranie lub inny przedmiot, zawierające treść określoną w § 1 lub 1a albo będące nośnikiem symboliki nazistowskiej, komunistycznej, faszystowskiej lub innej totalitarnej, użytej w sposób służący propagowaniu treści określonej w § 1 lub 1a. Propagowanie totalitarnego ustroju komunistycznego może bowiem przybrać różne formy, w tym przedstawianie w pozytywnym świetle np. mordu w Katyniu czy powojennych zbrodni dokonywanych w Polsce

¹⁰ Wskazuje się, że „polskie społeczeństwo, uznawane za jedno z bardziej konserwatywnych, przywiązanych do tradycji społeczeństw europejskich, wyraźnie nie akceptuje zachowań, które deprecjonują dbałość o należyte oddanie czci osobom pomordowanym w ustrojach totalitarnych”, co stanowi uzasadnienie dla obowiązywania wspomnianego art. 55 ustawy; A. Janisławski, P. Konopka, *Zagadnienie penalizacji „kłamstwa oświęcimskiego”*, „Palestra” 1-2/2009, s. 54.

przez Sowieców oraz polskich funkcjonariuszy czy tworzenie i kolportowanie sowieckiej symboliki (np. gadżetów z symbolem czerwonej gwiazdy Armii Czerwonej).

4. KOMITET PAMIĘCI NARODOWEJ ORAZ WĘGIERSKIE PRZEPISY PRAWNO-KARNE

Węgierskim odpowiednikiem IPN-u jest *NemzetiEmlekezetBizzottsaga* (NEB), czyli Komitet Pamięci Narodowej.

Komitet powstał na podstawie Ustawy CCXLI o KPN z 2013 r., która weszła w życie 1 stycznia 2014 roku. Na podstawie art. 1 ust. 5 Ustawy KPN ma obowiązek inicjować postępowanie karne w sprawie osób odpowiedzialnych za zbrodnie komunistyczne przed Prokuratorem Generalnym Węgier. Zgodnie z art. 20 ust. 1 KPN zajmuje się badaniem zbrodni komunistycznych w okresie od 21 grudnia 1944 do 2 maja 1990 roku.

Zgodnie z art. 20 ust. 1 lit. i KPN współpracuje z prokuraturą w zakresie ścigania i karania sprawców zbrodni komunistycznych;

Definicja zbrodni komunistycznej (niepełna, jest uzupełniona ustawą nr CCX z 2011 r.) zakłada, że są to przestępstwa dokonane przez funkcjonariuszy „komunistycznej dyktatury” popełnione w czasie jej trwania, które nie ulegają przedawnieniu. Dokładniej kwestię odpowiedzialności za zbrodnie komunistyczne przewiduje ustawa nr CCX z 2011 r. (nazywana *Lex Biszku*), która wprowadziła do węgierskiego porządku prawnego zasadę nieprzedawnienia zbrodni przeciwko ludzkości;

Art. 3 tej ustawy wprowadza kilka rodzajów zbrodni:

1. zbrodnię komunistyczną – jest to zbrodnia popełniona w okresie komunistycznej dyktatury (od 20 sierpnia 1949 do 1 maja 1990), kryminalizowana przez ówczesnie obowiązujące przepisy, popełniona w imieniu, w interesie lub w porozumieniu z partią lub państwem i nie była podówczas ścigana z przyczyn politycznych;
2. zbrodnię na rzecz monopartii – przestępstwo popełnione przez członka Dyrektoriatu Centralnego Węgierskiej Ludowej Partii Robotniczej (dalej jako: DC WLPR) lub KC Węgierskiej Robotniczej Partii Socjalistycznej (dalej jako: KC WRPS) w związku z pełnionym urzędem;

3. zbrodnię na korzyść monopartii – przestępstwo popełnione przez członka DC WLPR lub KC WRPS dla korzyści partii, utrzymania, zwiększenia lub wzmocnienia jej władzy;
4. zbrodnię w porozumieniu z monopartią – przestępstwo popełnione na polecenie lub za zgodą lub wiedzą członka DC WLPR lub KC WRPS.

Należy też wskazać, że zgodnie z art. 6 podstawą odpowiedzialności za zbrodnie jest ustawa obowiązująca w chwili ich popełnienia, chyba że ustawa obecnie obowiązująca nie przewiduje karalności za dany czyn lub przewiduje łagodniejszą karę, z kolei aneks do ustawy przewiduje, jakie przestępstwa mogą być uznane za zbrodnie komunistyczne: zabójstwo, umyślny ciężki uszczerbek na zdrowiu, tortury, bezprawne aresztowanie, zdrada stanu.

Nazwa „lex Biszku” pochodzi od Beli Biszku, komunistycznego ministra spraw wewnętrznych Węgier w l. 1957-61, który odpowiedzialny był za pacyfikację nastrojów po stłumieniu powstania węgierskiego w 1956 r. W 2010 r. nakręcono o nim film dokumentalny „Zbrodnie bez kary”, który wywołał zainteresowanie tematyką zbrodni komunistycznych na Węgrzech. Ustawę z 2011 r. uchwalono m. in. po to, aby pociągnąć Belę Biszku do odpowiedzialności i w 2012 r. postawiono mu zarzuty popełnienia zbrodni wojennych. Proces rozpoczął się w 2014 r. i zakończył się skazaniem Biszku, ale sąd II instancji uchylił wyrok i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania – Biszku zmarł jednak przed rozpoczęciem ponownego postępowania¹¹.

Jeśli natomiast chodzi o przepisy kodeksu karnego, to art. 269/C kodeksu z 1978 r. penalizował publiczny negacjonizm zbrodni komunistycznych oraz narodowo-socjalistycznych i przewidywał za to przestępstwo karę do 3 lat pozbawienia wolności. W 2012 r. uchwalono nowy kodeks karny, który nieco zmodyfikował ten przepis w sensie redakcyjnym (umieszczono go także w innej jednostce – obecnie jest to art. 333), ale podstawowe uregulowanie oraz kara pozostały nie zmienione. Dodatkowo w art. 335 kodeks przewiduje zakaz upubliczniania symboliki totalitarnej, wśród przykładowej wynajmując m. in. sierp i młot (co jest uregulowaniem analogicznym do polskiego art. 256 § 2 k.k.). Przepis ten wprowadzono dopiero wraz z nowym kodeksem, był nieobecny w poprzedniej ustawie.

¹¹ <https://web.archive.org/web/20160304185503/http://magyaridok.hu/belfold/felfuggesztett-kapott-biszku-bela-237427/> [dostęp: 5 lutego 2024 r.]

5. PODSUMOWANIE

Porównanie obu instytucji zajmujących się ściganiem zbrodni komunistycznych – polskiej i węgierskiej – wykazuje daleko idące podobieństwa w przedmiocie swojej regulacji, ale też różnice w sposobie ich uregulowania. Przede wszystkim następstwo czasowe i fakt, że premier Węgier, Wiktor Orban, od początku sprawowania swojego urzędu (w 2010 r.) wskazywał Polskę jako pewien wzór do naśladowania i źródło inspiracji, pozwalają mniemać, że powołanie węgierskiego KPN było inspirowane polskim IPN, choć bezpośrednio doprowadziło do niego wcześniejsze uchwalenie *lex Biszku* oraz proces samego Beli Biszku.

Należy zauważyć, że polskie przepisy są zdecydowanie bardziej represyjne – ściganiu podlega każde przestępstwo popełnione przez funkcjonariusza komunistycznego, podczas gdy ustawa węgierska wymienia poszczególne czyny zabronione w sposób taksatywny, wymienia poszczególne czyny zabronione w bardziej kazuistyczny sposób. Ponadto polska ustawa przewiduje szerszy zakres czasowy (1917-1990) od węgierskiej (1944-1990), jednak to ostatnie może być spowodowane faktem, że w momencie wydawania polskiej ustawy mogli jeszcze żyć np. kolaboranci bolszewicy z czasów wojny 1920 r., zaś w momencie wejścia w życie ustawy węgierskiej prawdopodobnie nie żył już nikt współpracujący z Węgierską Republiką Rad – co jest tym bardziej prawdopodobne, że po obaleniu jej przez armię rumuńską, admirał Horthy zaprowadził tzw. „biały terror”.

Ponadto polska ustawa przewiduje nie tylko samą represję, ale również ujawnienie wszystkich okoliczności sprawy, co powoduje, że ma nie tylko represyjny i prawnokarny charakter, gdy ustawa węgierska do takiego się ogranicza, czego skutkiem było m. in. umorzenie omówionego powyżej postępowania przeciwko Beli Biszku ze względu na jego śmierć. Wreszcie IPN „wyposażony” jest we własną prokuraturę, podczas gdy jego węgierski odpowiednik jedynie współpracuje z prokuraturą.

Podobnie można porównać uregulowania obu kodeksów karnych – polskiego i węgierskiego. Polski przepis jest w tym zakresie znacznie szerszy, penalizacji podlega bowiem nie tylko negacjonizm zbrodni, ale również publiczne pochwalanie ustroju faszystowskiego, nazistowskiego, komunistycznego lub innego totalitarnego. Węgierski art. 333 penalizuje tylko negowanie zbrodni i nie ogólnie totalitarnych, ale jedynie narodowo-socjalistycznych i komunistycznych.

Pewnym paradoksem pozostaje tutaj fakt, że dokładnie odwrotną narrację zastosowano w preambułach obu konstytucji – tzn. Konstytucja RP jest bardzo oględna w krytyce okresu PRL i raczej go nie delegitymuje, podczas

gdy konstytucja Węgier wprost przekreśla legalność rządów komunistycznych po II wojnie światowej i określa je mianem okupacji. Można więc stwierdzić, że węgierskie uregulowania są bardziej antykomunistyczne w sferze deklaratywnej, natomiast polskie – w sferze realnej.

BIBLIOGRAFIA:

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78 poz. 483 ze zm.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Kodeks karny, Dz. U. Nr 60 poz. 571 ze zm.

Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Dz. U. z 2023, poz. 102.

Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów, Dz. U. z 2019 r. poz. 430, 399, 447, 534 i 1571.

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, Dz. U. Nr 13, poz. 94 ze zm.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz. U. z 2024 r., poz. 17.

Literatura

Janisławski A., Konopka P., *Zagadnienie penalizacji „kłamstwa oświęcimskiego”*, „Palestra” 1-2/2009

Karski K., *Mord katyński jako zbrodnia ludobójstwa w świetle prawa międzynarodowego*, „Sprawy Międzynarodowe” 2011, nr 2.

Źródła internetowe

<https://web.archive.org/web/20160304185503/http://magyaridok.hu/belfold/felfuggesztett-kapott-biszku-bela-237427/> [dostęp: 5 lutego 2024 r.]

MICHAŁ SZYMAŃSKI¹
ADRIAN ZIMNY²

PROTECTION OF THE MEMORY OF COMMUNIST CRIMES IN POLAND AND HUNGARY – A COMPARATIVE ANALYSIS

1. INTRODUCTION – SOVIET CRIMES IN POLISH AND HUNGARIAN HISTORICAL MEMORY POLITICS

Poland and Hungary are two countries that share a multi-generational tradition of close relations, but also countries that experienced the nightmare of communism in the 20th century. In both countries, this system was established as a result of the Red Army's entry into Central and Eastern Europe during the Soviet march on Berlin.

Both countries experienced the communist threat already in the interwar period – in Hungary, the Hungarian Soviet Republic was proclaimed, and Poland, during the Polish-Bolshevik war, faced a mortal threat from the approaching forces of the Red Army. After the September 1939 aggression, 49% of Poland's territory came under Soviet occupation, and the Soviets committed numerous crimes, including the Katyn massacre and mass deportations of the Polish population deep into the USSR. At the end of World War II, both countries became part of the Soviet sphere of influence, and any manifestations of resistance to totalitarianism were pacified by the Soviets and their local collaborators. The Hungarian uprising in Budapest in 1956 was brutally pacified by the Soviet Army, which bloodily ended Hungarian attempts to overthrow the regime,

¹ Expert of the Institute of Constitutional Affairs.

² Expert of the Institute of Constitutional Affairs.

that became a transnational symbol of resistance to communism and the USSR's domination of Central and Eastern Europe.

There is no doubt that communist crimes, and in particular crimes committed by Soviet soldiers and NKVD officers, are an important element of national martyrology in both countries. In Poland, the memory of the Katyn massacre is one of the key elements of historical memory policy, as well as the subject of disputes (including legal ones³) between the Republic of Poland and the Russian Federation. In Hungary, the memory of the events of 1956 is alive – October 23 (the anniversary of the revolution) is celebrated as Republic Day and is a day off from work.

2. CONSTITUTIONAL REGULATIONS

The Polish Constitution⁴ refers to Poland's post-war fate in the preamble. It mentions that the citizens of the Republic of Poland who constitute the Polish Nation establish the constitution *mindful of the bitter experiences from the times when fundamental freedoms and human rights were violated in our homeland*, which is a clear reference to the experiences of totalitarianism and crimes committed against Poles. In current constitution there was also introduced the art.13, according to which *the existence of political parties and other organizations that refer in their programs to the totalitarian methods and practices of Nazism, fascism and communism, as well as those whose programs or activities assume or allow racial and national hatred or the use of violence in order to gain power or influence on state policy or provides for the secrecy of structures or membership, is prohibited*.

The Constitution of Hungary of April 25, 2011 has a clearly anti-communist tone. The preamble states that *we, the members of the Hungarian Nation (...) declare the following: (...) We do not recognize the suspension of our historic constitution as a result of foreign occupations. We deny the statute of limitations for the inhuman crimes committed against the Hungarian nation and its citizens during the reign of the National Socialist and Communist dictatorship. We do not recognize the communist constitution of 1949 because it was the basis for tyrannical rule,*

³ In particular, they concern the assessment of the Katyn massacre from the point of view of international law - the Russian Federation does not agree with the Polish assessment that the murder of Polish officers was a war crime (see: The case of Janowiec and others against Russia). As a side note, it should be noted that on the Polish side there are also arguments that Katyn should be classified as genocide; e.g.: K. Karski, *Mord katyński jako zbrodnia ludobójstwa w świetle prawa międzynarodowego*, „Sprawy Międzynarodowe” 2011, no. 2, pp. 51-82).

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78 poz. 483.

therefore we declare it invalid. We agree with the deputies of the first free National Assembly, who declared in their first resolution that our current freedom began with the revolution of 1956. The restoration of the state sovereignty of our homeland, lost on March 19, 1944, dates back to May 2, 1990, when the first representative body of the nation elected in free elections was formed. We consider this day to be the beginning of a new democracy and a new constitutional order in our country. The words of the preamble clearly emphasize the illegal nature of the communist government and also recall the most important event in the contemporary national mythology of Hungary, i.e. the Hungarian Uprising of 1956.

3. INSTITUTE OF NATIONAL REMEMBRANCE AND POLISH CRIMINAL LAW'S REGULATIONS

The Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation is an institution that undertakes activities to investigate and document crimes against the Polish Nation and prosecute their perpetrators. In 1945, the Main Commission for the Investigation of German Crimes in Poland was established, the purpose of which was to investigate Nazi crimes against the Polish Nation – for obvious reasons, it omitted the crimes committed against Poles by the Soviets and Polish communists. The change occurred with the act creating the Institute of National Remembrance – the establishment of the Institute of National Remembrance in 1999⁵ opened the way to taking action in the field of historical memory policy, not only in connection with Nazi crimes, but also communist ones.

Among the obligations imposed on the Institute of National Remembrance by the Act, it should be noted in particular that the Institute collects, stores, develops, makes available and publishes state documents (Polish, German, Soviet) regarding the crimes of Nazis, communists and members of Ukrainian formations collaborating with the Third Reich (art. 1 point 1(a) and that the act regulates the procedure for prosecuting these crimes (art. 1 point 2).

The Act's provisions define exactly what a communist crime is. Article 2 section 1 of the Act states that communist crimes, within the meaning of the Act, are acts committed by officials of the communist state in the period from November 8, 1917 to July 31, 1990, consisting of (1) repression or (2) other forms of violation of human rights. against individuals or groups of people

⁵ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r.o *Institucje Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, Dz. U. z 2023, poz. 102.

or (4) in connection with their use, (5) constituting crimes under the Polish penal law in force at the time of their commission. Communist crimes also include (6) acts committed by these officers during the period referred to in the preceding sentence, containing the features of prohibited acts specified in Art. 187, 193 or 194 of the Decree of the President of the Republic of Poland of July 11, 1932 – Penal Code⁶ or Art. 265 § 1, art. 266 § 1, 2 or 4 or art. 267 of the Act of 19 April 1969 – Penal Code⁷, made against documents within the meaning of Art. 3 section 1 and 3 of the Act of October 18, 2006 on the disclosure of information about documents of state security organs from 1944–1990 and the content of these documents to the detriment of the persons to whom these documents concern⁸.

The Act indicates that an official of a communist state, within the meaning of the Act, is a public official, as well as a person who was subject to protection equal to that of a public official, in particular a state official and a person holding a managerial position in a statutory body of communist parties.

The act also regulates the statute of limitations for communist crimes. Pursuant to art. 4 section 1, crimes that constitute crimes against peace, humanity or war crimes under international law shall not be subject to a statute of limitations. The article 4 sec. 1a, in turn, states that the limitation period for communist crimes that are not war crimes or crimes against humanity begins on August 1, 1990. Punishability of these crimes ceases after 40 years if the act constitutes the crime of murder, and after 30 years if the act constitutes another crime. communist crime.

The provisions of art. 4 § 1 of the Penal Code⁹ does not apply if at the time of adjudication a different act is in force than at the time of committing the crime, the new act shall apply, however, the act previously in force should be applied if it is more favorable to the perpetrator.

The prosecution of communist crimes is regulated by Chapter 5 of the Act. The investigation is initiated and conducted by the prosecutor of the branch commission (art. 45(1)). They are entitled to all the powers of a prosecutor, including in military courts (art. 45(2)). The aim is also to clarify the circumstances

⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Kodeks karny, Dz. U. Nr 60 poz. 571 ze zm.

⁷ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny,, Dz. U. Nr 13, poz. 94 ze zm.

⁸ Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów, Dz. U. z 2019 r. poz. 430, 399, 447, 534 i 1571.

⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny, Dz. U. z 2024 r., poz. 17.

of the case, including identifying the injured parties (art. 45(3)) – for this reason, the death of the accused does not in itself result in the discontinuation of the proceedings (exception to art. 17 § 1 point 5 of the Code of Criminal Procedure). It is possible to refrain from initiating proceedings (and the initiated proceedings may be discontinued) if the perpetrator disclosed all relevant information regarding the cooperating persons. The President of the Institute of National Remembrance may disclose the personal data of the perpetrator of the crime.

The Act penalizes also the denial of communist crimes. Article 55 of the Act states that whoever publicly and contrary to the facts denies the crimes referred to in art. 1 point 1 is subject to a fine or imprisonment for up to 3 years. The judgment is made public. It is indicated that this provision results from the need to protect the patriotic feelings of Polish society¹⁰.

As a side note, it is also worth noting the provisions of the Penal Code. To some extent, a provision protecting the historical memory of the crimes of the Red Army (Soviet Army) against the Polish Nation is also Art. 256 § 1 of the Penal Code, according to which anyone who publicly propagates a Nazi, communist, fascist or other totalitarian state system or incites hatred on the basis of national, ethnic, racial or religious differences or on the grounds of non-denominationalism shall be subject to the penalty of imprisonment for up to 3 years. In turn, art. 256 § 1a indicates that the same penalty applies to anyone who publicly propagates Nazi, communist, fascist ideology or an ideology calling for the use of violence in order to influence political or social life, while § 2 states that anyone who, for the purpose of disseminating, produces, records or imports, acquires, sells, offers, stores, possesses, presents, transports or sends a print, recording or other item containing the content specified in § 1 or 1a or being a carrier of Nazi, communist, fascist or other totalitarian symbols used in a way to promote the content specified in § 1 or 1a. Promoting the totalitarian communist system can take various forms, including presenting in a positive light, e.g. the Katyn massacre or post-war crimes committed in Poland by the Soviets and Polish officials, or creating and distributing Soviet symbols (e.g. gadgets with the red star symbol of the Red Army).

¹⁰ It is indicated that *Polish society, considered to be one of the more conservative European societies attached to tradition, clearly does not accept behavior that depreciates the care to properly honor people murdered in totalitarian regimes*, which is the justification for the validity of the above-mentioned art. 55 of the Act; A. Janiński, P. Konopka, Zagadnienie penalizacji „kłamstwa oświęcimskiego”, „Palestra” 1-2/2009, p. 54).

4. COMMITTEE OF NATIONAL REMEMBRANCE AND HUNGARIAN CRIMINAL LAW'S REGULATIONS

The Hungarian equivalent of the Institute of National Remembrance is *Nemzeti Emlékezet Bizottsága* (NEB), i.e. the Committee of National Remembrance.

The Committee was established on the basis of the CCXLI NEB Act of 2013, which entered into force on January 1, 2014. Based on art. 1 sec. 5 of the Act, the NEB is obliged to initiate criminal proceedings against persons responsible for communist crimes before the Prosecutor General of Hungary. Pursuant to art. 20 sec. 1 NEB investigates communist crimes in the period from December 21, 1944 to May 2, 1990.

Pursuant to Art. 20 sec. 1i NEB cooperates with the prosecutor's office in prosecuting and punishing perpetrators of communist crimes.

The definition of a communist crime (incomplete, supplemented by Act No. CCX of 2011) assumes that these are crimes committed by officers of the "communist dictatorship" committed during its existence, which are not subject to a statute of limitations. More specifically, the issue of liability for communist crimes is provided for in Act No. CCX of 2011 (called *Lex Biszku*), which introduced the principle of non-statute of limitations for crimes against humanity into the Hungarian legal order;

Article 3 of this Act introduces several types of crimes: 1) communist crime - it is a crime committed during the communist dictatorship (from August 20, 1949 to May 1, 1990), criminalized by the provisions in force at that time, committed in the name, in the interest or in consultation with the party or state and was not prosecuted at that time for political reasons; 2) crime in favor of a monoparty - a crime committed by a member of the Central Directorate of the Hungarian People's Workers' Party (hereinafter: CD HPWP) or the Central Committee of the Hungarian Workers' Socialist Party (hereinafter: Central Committee of HWSP) in connection with the held office; 3) crime for the benefit of the monoparty - a crime committed by a member of the CD HPWP or the Central Committee of the HWSP for the benefit of the party, maintaining, increasing or strengthening its power; 4) crime in cooperation with a monoparty - a crime committed on the orders or with the consent or knowledge of a member of the CD HPWP or the Central Committee of the HWSP.

It should also be noted that in accordance with art. 6, the basis for liability for crimes is the act in force at the time of their commission, unless the act

currently in force does not provide for punishment for a given act or provides for a milder penalty, while the annex to the act provides for what crimes may be considered communist crimes: murder, intentional grievous bodily harm, health, torture, unlawful arrest, high treason.

The name “lex Biszku” comes from Bela Biszku, the communist Minister of the Internal Affairs of Hungary in 1957-61, who was responsible for pacifying the society after the suppression of the Hungarian uprising in 1956. In 2010, a documentary film “Crime Without Punishment” was made about him, which sparked interest in the subject of communist crimes in Hungary. The 2011 Act was passed, among others, in order to hold Bela Bishku accountable and in 2012 he was charged with committing war crimes. The trial began in 2014 and ended with Biszku’s conviction, but the court of the second instance overturned the verdict and remitted the case for retrial – however, Biszku died before the retrial began¹¹.

As far as the provisions of the Penal Code are concerned, art. 269/C of the 1978 Code penalized public denial of communist and national socialist crimes and provided for a penalty of up to 3 years’ imprisonment. In 2012, a new Penal Code was adopted, which slightly modified this provision in an editorial sense (it was also included in another unit - currently it is article 333), but the basic regulation and penalty remained unchanged. Additionally, in Art. 335 of the Code provides for a ban on making totalitarian symbols public, including among others: hammer and sickle (which is a regulation analogous to the Polish Article 256 § 2 of the Penal Code). This provision was introduced only with the new code and was absent in the previous act.

5. SUMMARY

A comparison of both institutions dealing with the prosecution of communist crimes - Polish and Hungarian - shows far-reaching similarities in the subject of their regulation, but also differences in the way they are regulated. First of all, the temporal sequence and the fact that the Prime Minister of Hungary, Viktor Orban, from the beginning of his term of office (in 2010) pointed to Poland as a role model and a source of inspiration, allow us to assume that the establishment of the Hungarian NEB was inspired by the Polish Institute

¹¹ <https://web.archive.org/web/20160304185503/http://magyaridok.hu/belfold/felfuggesztett-kapott-biszku-bela-237427/> [on-line access: 5 February 2024].

of National Remembrance, although directly it was brought about by the earlier adoption of the *lex Biszku* and the trial of Bela Biszku himself.

It should be noted that Polish regulations are much more repressive – every crime committed by a communist official is subject to prosecution, while the Hungarian law lists individual prohibited acts in a taxative manner and lists individual prohibited acts in a more casuistic way. Moreover, the Polish act provides for a wider time range (1917-1990) than the Hungarian act (1944-1990), but the latter may be due to the fact that at the time of issuing the Polish act, for example, Bolshevik collaborators from the 1920 war could still be alive, while when the Hungarian law came into force, probably no one cooperating with the Hungarian Soviet Republic was alive - which is all the more likely because after it was overthrown by the Romanian army, Admiral Horthy introduced the so-called “white terror”.

Moreover, the Polish law provides not only for repression itself, but also for the disclosure of all circumstances of the case, which means that it is not only repressive and criminal in nature, while the Hungarian law is limited to such, which resulted in, among others, discontinuation of the above-mentioned proceedings against Bela Biszku due to his death. Finally, the Institute of National Remembrance is “equipped” with its own prosecutor’s office, while its Hungarian counterpart only cooperates with the prosecutor’s office.

Similarly, the provisions of both penal codes - Polish and Hungarian - can be compared. The Polish regulation is much broader in this respect, as it penalizes not only denial of crimes, but also public praise of a fascist, Nazi, communist or other totalitarian system. Hungarian art. 333 penalizes only the denial of crimes, and not totalitarian crimes in general, but only national socialist and communist ones.

A certain paradox here is the fact that exactly the opposite narrative was used in the preambles of both constitutions - i.e. the Constitution of the Republic of Poland is very cautious in criticizing the period of the Polish People’s Republic and does not delegitimize it, while the Constitution of Hungary directly eliminates the legality of communist rule after World War II and calls it occupation. It can therefore be said that the Hungarian regulations are more anti-communist in the declarative sphere, while the Polish ones - in the real sphere.

BIBLIOGRAPHY:

Legal acts

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78 poz. 483 ze zm.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Kodeks karny, Dz. U. Nr 60 poz. 571 ze zm.

Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Dz. U. z 2023, poz. 102.

Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów, Dz. U. z 2019 r. poz. 430, 399, 447, 534 i 1571.

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, Dz. U. Nr 13, poz. 94 ze zm.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz. U. z 2024 r., poz. 17.

Literature

Janisławski A., Konopka P., *Zagadnienie penalizacji „kłamstwa oświęcimskiego”*, „Palestra” 1-2/2009

Karski K., *Mord katyński jako zbrodnia ludobójstwa w świetle prawa międzynarodowego*, „Sprawy Międzynarodowe” 2011, nr 2.

Internet sources

<https://web.archive.org/web/20160304185503/http://magyaridok.hu/belfold/felfuggesztettet-kapott-biszku-bela-237427/> [dostęp: 5 lutego 2024 r.]

Ogromnym zaszczytem jest oddać w ręce czytelników publikację „Zbrodnie Armii Czerwonej w świetle prawa międzynarodowego”. Satysfakcja ta jest tym większa, że pracę oddajemy w roku 30. rocznicy wyjścia rosyjskich żołnierzy z Legnicy (określanej potocznie mianem „małej Moskwy”), którzy znaleźli się w Polsce wraz z wkroczeniem Sowietów do Polski.

(...)

[...] publikacja wydana została w języku polskim oraz zawiera angielskie tłumaczenia przygotowanych rozdziałów – mamy bowiem nadzieję, że publikacja trafi nie tylko do polskiego, lecz również zagranicznego czytelnika i będzie cennym źródłem wiedzy o Armii Czerwonej i jej zbrodniach. Niniejsza publikacja ma, między innymi, przypominać o tym, że – w świetle prawa międzynarodowego publicznego – Sowietci odpowiadali za szereg zbrodni, w tym zbrodni ludobójstwa. Podkreślić należy, że mowa tu m. in. o bezprecedensowej zbrodni dokonanej na polskich jeńcach wojennych, jaką była zbrodnia katyńska.

(...)

Niniejsza praca, choć przygotowana wyłącznie przez prawników, stawiała sobie za cel przedstawienie tytułowego zagadnienia w sposób, który będzie atrakcyjny dla prawników, historyków, politologów oraz każdego, kogo interesują zagadnienia związane z historią XX wieku i zbrodniami sowieckimi, prawem międzynarodowym publicznym, stosunkami międzynarodowymi (w szczególności polsko-rosyjskimi) i polityką pamięci i jej prawnymi aspektami. Jako redaktor niniejszej pracy żywię nadzieję, że udało się ten efekt u czytelników osiągnąć.

Ze wstępu

ISBN: 978-83-67959-34-6